

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Jezik, književnost, kultura

Selma Mehović

**Problem ženskog narativa i identiteta u američkom i
bošnjačkom romanu, u izdvojenim delima Toni Morison,
Linde Hogan i Bisere Boškailo**

Doktorska disertacija

Beograd, 2019

University in Belgrade
Philology Faculty
Language, literature, culture

Selma Mehovic

The problem of female narrative and identity in American
and Bosniak novel, in selected works by Toni Morrison,
Linda Hogan and Bisera Boskailo

Doctoral thesis

Belgrade, 2019

Университет в Белграде
Филологический факультет в Белграде

Селма Мехович

Проблема повествования и тождества личности в
американском и бошнячком романе, в обособленных
произведениях Тони Морисон, Линда Хоган и Бисера
Бошкаило

Докторская диссертация

Белград, 2019

Podaci o mentoru i članovima komisije

Mentor:

Docent dr. Nataša Šofranac, Katedra za engleski jezik, književnost i kulturu,
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

1. Prof. dr. Ema Miljković, redovni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu
2. Docent dr. Ana Kocić, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu
3. Docent dr. Nataša Šofranac (mentor), Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane:

Put do ovog trenutka nije bio nimalo lak niti kratak i zahvalnost dugujem nekolicini ljudi, kojima želim da se zahvalim na ovaj način.

Najviše hvala, pre svega, mojim roditeljima Ishaku i Indiri Slezović, koji su me od malena podržavali na mom putu ka književnosti i koji su nesebično davali sve od sebe da danas budem doktor nauka, čvrsto verujući da ja to mogu. Hvala mom bratu Tahiru, mom najboljem prijatelju sa kojim delim ceo svoj život. Veliko hvala mom suprugu Admiru i našoj deci koji su nepresušna inspiracija za život. Takođe hvala mojoj braći Omeru i Rasimu, zatim njihovoj (a i mojoj) majci Editi i amidzi Ismailu koji su uvek bili uz mene, ma kakva pomoć mi bila potrebna. Hvala mom daidži i tetkama, posebno tetkama Hibnijeti i Hiljmnijeti koje su jedne od inspiracija za ovo istraživanje o jakim ženama. Hvala svim članovima moje porodice koji su osećali ponos na moj uspeh, koje nisam uspela ovde da pomenem, oni znaju ko su. Hvala svim prijateljima i porodici koji me nisu pitali (ili su me pitali retko) o napretku moje disertacije, znajući težinu posla koji me čeka. Veliku zahvalnost dugujem profesoru Zoranu Paunoviću, koji je na neki način, nesvesno napravio smernicu ka ovoj disertaciji, a u isto vreme u nekoliko navrata bio izvrstan mentor i vodič kroz moje putovanje prikupljanja znanja iz književnosti.

Hvala mojoj cenjenoj mentorici, profesorici Nataši Šofranac, zato što je u meni prepoznala ljubav prema knjizi i znanju i u isto vreme bila moj prijatelj i iskren savetodavac. Takođe, veliko hvala zaposlenim u narodnoj biblioteci „Dositej Obradovic“ u Novom Pazaru, na velikoj i nesebičnoj pomoći u odabiru i traganju za literaturom.

Ovu disertaciju posvećujem svom sinu Omaru i kćerki Alemi, da im služi kao podsetnik da učenje nikad ne prestaje...da je znanje magični ključ koji otvara puteve ka celoj planeti.

Sažetak

Žena kao entitet je oduvek važila za važan ključ u životnom ciklusu. Ovaj rad prati društveni razvoj i književni uticaj tri žene različitih etničkih pozadina. To su Afroamerikanka, Indijanka i Bošnjakinja. Osnova za istraživanje sadrži tri autorice kao predstavnice svoje istorije i kulture. U diskursu ove disertacije nalaze se Toni Morison, Linda Hogan i Bisera Boškailo. Jedan od važnih aspekata ovog istraživanja jeste tumačenje književnosti u društveno-istorijskom ključu i posmatranje navedenih autorki kao bitnih faktora za razvoj žene kao identiteta.

Kao posledica robovlasničkog društva u Americi došlo je rasno pitanje i naravno rasna mržnja. Kroz život i delo Toni Morison, dolazimo do bitnog razdoblja u svetskoj istoriji koji je definisao mnoga, do danas nerazjašnjena pitanja i dileme. Linda Hogan kroz svoju književnost slika istoriju svojih naroda i donosi odgovore na mnoga kulturološko-društvena pitanja, dok Bisera Boškailo svojim feminističkim pristupom pokušava da izbori bitku za Bošnjakinju i time joj da mesto u društvu kakvo zaslužuje.

Primarni cilj ovog istraživanja jeste da približi i poveže tri različite etnološke grupacije i detaljnom analizom izdvojenih romana, istorijskih događaja i sitnih fragmenata istorije dođe do zaključaka o tome koliko je žena zaslužna za očuvanje tradicije, kulture i književnosti.

Takođe, ova disertacija se bavi nekim prethodno ustanovljenim stavovima o pojedinačnim navedenim delima u cilju da izvede neke nove zaključke i tačke spajanja među ovim trima ženama. Obzirom da je bošnjačka književnost još uvek u svom rastu i razvoju, te da se o bošnjačkoj kulturi i

tradiciji jako malo zna, još jedan cilj ove disertacije je da doprinese boljem razumevanju bošnjačke književnosti i njene bogate duhovne kulture i folkloru.

Ključne reči: ženski narativ, Toni Morison, Afroamerikanke, Linda Hogan, Indijanke, Biseru Boškailo, Bošnjakinje, identitet

Naučna oblast: nauka o književnosti

Uža naučna oblast: Američka i Bošnjačka književnost

Resume

The woman as entity always played significant role in the life circle. This paper follows social development and the road of three women of different ethnical backgrounds. These are African-American, Indian and Bosniak woman. The base for this research contains three female authors as representatives of their history and culture. In the discourse of this thesis are Toni Morrison, Linda Hogan and Bisera Boskailo. One of the main aspects of this research is the review of literature within social-historic key and observing of mentioned authors as important factors for female identity development.

As consequence of slavery in America came racial question and of course racial hatred. Through the life and work of Toni Morrison we come to important period in world history that defined many, until today unsolved questions and dilemmas. Linda Hogan through her literature paints the history of her people and brings answers to many cultural-social issues, while Bisera Boskailo with her feminist approach tries to win a battle for Bosniak woman and allows her to take the place she deserves in society.

The prime goal of this research is to bring closer and connects three ethnologically different groups and with detailed analysis of separated novels, historic events and small fragments of history come to conclusions about how woman is deserving for preservation of tradition, culture and literature.

Also, this thesis deals with some of the previously established attitudes about each novels in order to conclude some new, still unknown conclusions. Considering the fact that Bosniak literature is still in its growth and development, and that Bosniak culture and tradition is still quite unknown, one of the goals of this thesis is to contribute to better understanding of Bosniak literature and its rich spiritual culture and folklore.

Key words: female narrative, Toni Morrison, African-American, Linda Hogan, Indian, Biseru Boskailo, Bosniak, identity

Scientific field: literature

Narrow scientific field: American and Bosniak female literature

Ukratko o terminologiji

Ovaj naučno-istraživački rad sadrži terminologiju koja nekome može biti upadljiva ili čak u nekim segmentima uvredljiva. Iz ovog razloga, autorica rada je osetila potrebu da na samom početku objasni i definiše često korišćene termine, radi što boljeg razumevanja naučno-istraživačkog rada. Unutar ovog rada česti termini su „Afroamerikanac“, dakle ljudi crne puti koji su iz Afrike deportovani u Ameriku i tamo prodavani kao robovi. Takođe čest termin jeste „belac/belkinja“, misli se na evropske Amerikance, tačnije Evropljane koji su iz Evrope došli i naselili Ameriku. Razlog zašto se kroz korz konstrukciju rada naglašava boja kože jeste upravo zato što je boja kože dovela do rasnog pitanja i do podele društva u kome i danas živimo. Prosto je bilo neophodno rastumačiti uloge koje su ljudi imali u ovom periodu da bi se došlo do naučnih zaključaka. Još jedan termin jeste „Indijanka/Indijanac“, radi se dakle o domorodačkom narodu u Americi. Kada je Kolumbo stigao na obale Amerike, mislio je da je stigao u Indiju, pa je narode koje je tu zatekao nazvao Indijancima. Danas, u savremenom jeziku, termin „Indijanci“ se koristi slabije, a koristi se naziv američki starosedeoci (native Americans). I na samom kraju, termin „Bošnjakinja/Bošnjak“ označava manjinsku grupu naroda naseljenu u jugozapadnom delu Srbije, regionu pod nazivom Sandžak. Terminologija je bitna za ovaj rad iz više razloga, a jedan od najvažnijih je taj da termini kao takvi vode ka što boljem razumevanju, a samim tim i značajnijim naučnim doprinosima koje rad pruža.

1. Uvod	
1.1. Predmet i cilj istraživanja.....	1
1.2. Struktura i značaj disertacije.....	3
1.3. Tri žene, tri sveta - jedna ljubav.....	6
1.4. O važnosti ženskog identiteta.....	9
1.5. Uloga i uticaj žene u književnosti kroz vekove, pravac i razvoj feminizma.....	11
2. Toni Morison i afroamerički identitet.....	20
2.1. Istorijski pregled – od početka ropstva.....	22
2.1.1. Afroamerikanci i njihov život posle ukidanja ropstva.....	33
2.1.2. Afroamerikanke kroz socijalni diskurs.....	45
2.2. Ženski narativ u romanu <i>Voljena</i>	55
2.2.1. Uloga ženskog prijateljstva i ljubavi unutar romana <i>Voljena</i>	71
2.3. Toni Morison i feminizam.....	78
2.4. Potraga za ženskim identitetom u romanu <i>Tar Baby</i>	83
3. Linda Hogan.....	95
3.1. Borba za opstanak i „ <i>Staza Suza</i> “.....	97
3.2. Ženski narativ u romanu <i>The Woman Who Watches Over the World</i>	110
3.2.1. Bol i motivi bola u romanu <i>The Woman Who Watches Over the World</i>	119
3.3. Razgovor sa Lindom Hogan.....	126
3.4. Bezgraničnost ženskog duha u kulturi starosedelačkih naroda.....	134
3.5. Ekofeminizam unutar romana <i>Power</i>	148
4. Bisera Boškailo kao plod jednog vremena.....	156
4.1. Kratko putovanje kroz Sandžak.....	158
4.2. Bošnjakinja zarobljena u društvenim okvirima.....	164

4.2.1. Običaji, kulturološki elementi i tradicija sandžačkih Bošnjaka u diskursu ženskog identiteta.....	173
4.2.2. Tkanje kao spona između Bošnjakinje i Navaho žene.....	180
4.3. Ženski narativ u romanu <i>Bilija</i>	184
5. Zaključak.....	193
6. Bibliografija.....	207
Biografija autora.....	212

1. Uvod

1.1. Predmet i cilj istraživanja

Čitanje i proučavanje američke književnosti i istorije neminovno će dovesti do saznanja o razdoblju ropstva i masovnog ugnjetavanja Indijanaca. Zadržavajući se na granicama proučavanja žene kao jednog entiteta kroz američku i bošnjačku književnost, predmet ovog rada jeste istraživanje određenih delova istorije i društvene svesti kroz šarenolik opus autorica Toni Morison, Linde Hogan i Bisere Boškailo. Ove tri žene imaju centralne uloge unutar ovog istraživanja i istorija koju pletu oko sebe služi kao čvrst dokaz u iznošenju određenih zaključaka. Obzirom da je književnost ta odrednica koja služi kao glavna putanja za ovo istraživanje, biće neminovno da se dotaknemo i teorije književnosti.

Teorija književnosti je, dakle, oduvek bila disciplina koja je izazivala kontroverze, ali se, nezavisno od svih ovih mišljenja razvijala – naročito kroz čitav protekli vek – obilato i plodno, stvarajući nove škole, pravce i stilove refleksija od kojih su najznačajnije i najuticajnije opisane u ovoj knjizi. Dvadeseti vek je takođe bio vreme nastanka većeg broja teorijskih struja i škola u istoriji kao i podjednako snažnih napada na teoriju književnosti i njenih velikih kriza. (Buržinjska i Markovski, 2006: 16)

Afroamerička književnost je bogata za ogroman broj autora i autorica, ali Toni Morison se svakako izdvaja svojim životnim delom. Ona je dobitnica Nobelove nagrade za književnost i za celokupno stvaralaštvo, a za roman *Voljena* dobila je Pulicerovu nagradu. Spisateljica je koja svojim perom pomera granice i značajno utiče na društvo, društvena shvatanja i prihvatanja.

Nalazi se u osnovi ovog istraživanja iz razloga što je svojim delom doprinela razumevanju robovlasničkog perioda i uz to Afroamerikanku postavila na njeno zasluženo mesto. Ona se bavi istraživanjem vezanim za socio-političke uticaje i društvene dogme i svojim delima pokušava da oslika jednu sliku društva koje treba da razume i pre svega prigrli ženu kao jedan snažan stub zajednice.

Američki starosedeooci čine veliki i jak deo američke istorije i kulture. Narod koji je preživeo masovno ugnjetavanje i bio na samoj ivici potpunog istrebljenja. Predstavnica ovog naroda u istraživanju je Linda Hogan, pripadnica Čikaso plemena starosedelačkog američkog naroda. Ona je značajan doprinos dala u podizanju društvene svesti o životu Indijanaca u periodima masovnog iseljavanja i etničkog čišćenja. Pored pisanja, bavi se i zaštitom životne sredine i ovo je jedan od najbitnijih ciljeva u njenom životu.

Kada se radi o bošnjačkoj kulturi, tradiciji i književnosti, na trećoj instanci imamo Bošnjakinju - Biseru Boškailo, koja svojim delima *Pešter*, *Bilija* i *Karakondžula* otvara prozor za razgledanje i istraživanje bošnjačke kulture, istorije i običaja. Ona se bori za pravo žene i svojim delom želi da pruži svoj doprinos njenoj emancipaciji, nadanjima i novim idealima.

Bošnjačka kultura je manjinska u Republici Srbiji, međutim, iako u manjini, pokušava da se izbori za svoja prava i mesto unutar jedne države. Bisera Boškailo se ne bavi samo književnošću, ona je novinarka, bavi se istraživanjem i proučavanjem društvenih, političkih i verskih događaja i njihovim značajem za zajednicu.

Ove tri književnice su slobodnog duha, potpuno nesputane u svom bistvovanju i savršene da igraju ulogu predstavnica svojih naroda. Sve tri beže od stega koje nose stvarnost i društvene norme pokušavajući da svoju nostalgiju za nečim većim ostvare kroz svoja dela.

Svaka od njih na svoj način radi za svoju zajednicu, pokušavajući da razbije predrasude i izgradi mostove koji će spajati.

Cilj ove disertacije jeste da doprinese razumevanju određenih delova istorije koji su pomenuti i kroz detaljnu analizu nekih književnih dela dođe do zaključaka o zaslugi ženskog narativa i ženskog identiteta za očuvanje duhovne tradicije. Ženski narativ nosi važnu ulogu u književnosti. Žena na posebno emotivan način piše o istoriji, događajima i ljudima. Ona rečima slika i na taj način donosi potpuno nov uvid u žensku stranu svake priče.

Korišćenjem metoda analize, opisivanja, komparacije i sinteze pokušaćemo da dođemo do zaključaka koji bi mogli da imaju značaja u modernoj kritici vezanoj za američku i bošnjačku žensku književnost. Ovo je i jedna od najznačajnijih instanci istraživanja, kritički pristup i kritički doprinos koji nosi.

Još jedan od ciljeva ovog istraživanja jeste uočavanje kulturoloških sličnosti i razlika između tri navedene spisateljice i pokušaj spajanja njihovih književnih odlika kroz određene tačke. Kroz dela svake od ovih autorica protežu se motivi i kulture u kojima su rođene i odrastale i na ovaj način, one postaju kulturološki kanali kroz koje protiču informacije i podaci. Disertacija ima za cilj da pokuša da otvori vidike ka ove tri kulture i otkrije ideje koje kriju.

1.2.Radna struktura i značaj disertacije

Ovo istraživanje sastoji se iz pet celina koje igraju važne uloge za ciljeve same disertacije. Rad je podeljen tako da svaki deo obuhvata jednu spisateljicu i određene delove istorije, pre svega zbog organizacije i boljeg pregleda svih romana i događaja.

U uvodu, ukratko je objašnjeno čime će se istraživanje baviti, koji su ciljevi i predmeti teze. Jedan segment uvoda je posvećen trima autoricama koje čine književnu podlogu za istraživanje, a drugi je izdvojen za objašnjenje ženskog identiteta i koliko je isti bitan za književno stvaralaštvo i društvo u celini.

Drugi deo disertacije se bavi afroameričkim pitanjem ropstva. Najveći i najbitniji deo ovog segmenta je sadržan u analizi romana Toni Morison, dok ništa manje nisu bitni delovi u kome je urađena istorijska analiza ropstva i perioda nakon ukidanja ropstva. Afroamerikanke kroz društveni diskurs je takođe segment ovog dela, koji analizira ženu kroz ropstvo i njen društveni razvoj. Značaj ovog dela istraživanja leži u društvenom diskursu i ženi koja se prilagođavala istom.

Treći deo istraživanja ima Lindu Hogan kao centralnu temu i njen roman *The Woman Who Watches Over the World* međutim bavi se i istorijskim sagledavanjem indijanaca kao naroda i posebno istorijskim događajem poznatim kao „Staza suza“, kada su američki Indijanci prisilno raseljavani i kada se desilo jedno od najvećih etničkih čišćenja u istoriji sveta. U ovom delu rada je sadržan i oririnalno prenesen i preveden razgovor sa Lindom Hogan, njeni odgovori na neka pitanja koja smo joj postavili.

Pretposlednji deo ove doktorske teze je vezan za Bošnjakinju, a književnu predstavnicu Biseru Boškailo. Sadržani su njeni romani *Bilija* i *Pešter* u cilju boljeg i podobnijeg prikaza bošnjačke kulture, tradicije i života kroz istoriju. Takođe, pominju se jos neke Bošnjakinje koje se bave pisanjem i neke koje su svojim životom i delima inspirisali mnoge na području Sanžaka. Posebno autentičan deo jeste spoj Bošnjakinje i Navaho Indijanke kroz tkanje tepiha, ćebadi i slično. Ovaj tradicionalni način ispoljavanja kulture nije zajednički za mnogo nacija, ali svakako jeste za Bošnjakinju i Indijanku.

Zaključni deo ovo istraživanja sadrži izvedene teze iz sva 3 dela koja se tiču analize ovih etnoloških grupacija. Zaključni deo je bitan iz razloga što izvodi konačne argumente vezane za spoj ove tri kulture.

Značaj koji ovo istraživanje nosi sa sobom je višestruko. Doprinosi dubljem razumevanju određenih vremenskih perioda kroz istoriju sveta i shvatanju uloge žene u književnosti i društvenim okvirima. Ova studija je kompleksna i sadržana od tri različite kulture, pa zato ima za cilj da sagleda svaku iz nekoliko različitih uglova i pokuša da na jedan jedinstven način doprinese boljem razumevanju i poznavanju istih.

Istorijski događaji koji obuhvataju ovo istraživanje pokazuju koliko je veliki značaj i uticaj žene u okvirima borbe za ljudska prava. Žena se i danas bori sa argumentima koji je spuštaju na nivo koji joj ne pripada, ali se i dalje bori za sebe i to što ona predstavlja od prvog dana svog postojanja.

Kada se radi o bošnjačkoj tradiciji i kulturi, bitno je naglasiti da se o njoj vrlo malo zna iako je njena tradicija stara i na ovim prostorima zastupljena jako dugo. Obzirom da je literatura i kritika izuzetno ograničena, većina informacija je proistekla iz usmenih izvora i razgovora sa ljudima koji žive u ovom regionu. Često je ova manjinska grupa zanemarivana i stavljana u senku, pored činjenice da nudi širok spektar književnika, autora i naučnika u društveno-kulturnom ključu.

Od velikog je značaja za multikulturološki okvir naše zemlje da se znanje o manjinama širi i spoznaje. Živimo u vremenu kada se međusobno razumevanje i nacionalna tolerancija stavlja u prvi plan, pa je zato važno napraviti korake i ka upoznavanju drugih, manje poznatih kultura.

1.3. Tri žene, tri sveta, jedna ljubav

Simon de Bovoar je rekla – *Položaj žene je taj što ona, iako slobodna i autonomna kao sva druga bića – ipak pronalazi sebe u svetu u kome je muškarci prisiljavaju da pretpostavlja status drugog.* (De Beauvoir, 1956: 420) Sloboda je data muškarcima i ženama na obostrano korišćenje. Međutim, u nekom trenutku u istoriji je došlo do odluke da žena nije ravnopravna sa muškarcem i da nikada neće moći da ima status koji joj pripada.

Ideja za naslov i temu ove disertacije je došla sasvim slučajno i potpuno nenadano. Na prvi mah, može se pomisliti da ovi delovi istorije, da ove žene nemaju baš ništa zajedničko, međutim nije tako. One su žene koje su različitih etničkih pozadina, u tom smislu možda zaista nemaju ništa zajedničko, ali ipak, to su tri žene koje su tlačene i koje je društvo uvek stavljalo u pozadinu dešavanja. A to je jedan od centralnih motiva i inspiracija ovog istraživanja.

Najčešće zastupljeno mišljenje o feminizmu je negativno. Vrlo je važno naglasiti da feminizam kao pravac ne zastupa stav da je žena uvek u pravu. Feminizam samo zastupa ženu u smislu da joj pruži slobode koje su potrebne za osnovno funkcionisanje u društvu i zajednici. Feminizam zastupa stanovište da su žene ljudska bića i da zaslužuju da uživaju sva prava koja ljudsko biće ima.

Ovaj rad istražuje i prikazuje veze između ovih kultura i u jednom delu je napravljena autentična veza između Bošnjakinje i Indijanke kroz folklor i tkanje ćilima i ćebadi. Dva različita kontinenta, različiti vremenski periodi i jedna zajednička stvar kojom su se bavile ove dve žene. Međutim, ne samo da su se bavile nego su kroz tkanje finansijski značajno doprinosile svojoj porodici.

Ove tri spisateljice, na sebi svojstvene načine govore svoje životne priče i koliko su naporno kao žene morale da rade da bi postigle sve što su želele.

Toni Morison svojim životom i delom i dalje inspiriše stotine hiljada ljudi kroz ceo svet i značajno utiče na stanje svesti unutar društva. Iako ima preko sedamdeset godina, ona neumorno radi na očuvanju afroameričkog identiteta i podizanju svesti o ženi kao važnoj ćeliji svake zajednice.

Njeni romani daju pristup značajnim istorijskim događajima i pružaju direktan uvid u to kako je ropstvo zaista izgledalo i kakve je posledice ostavljalo na ljude. Likovi koje stvara Toni Morison su realistični i pričaju priče koje su stvarne, koje su se zaista dešavale. Ona se kroz svoju fikciju oslanja na istoriju i koristi je da ispriča stvari koje su se zaista desile i na koji način su uticale na društvo. To je ono što definiše Toni Morison i što je čini apsolutno posebnom i drugačijom od svih.

Kada se radi o starosedelačkim narodima, interesantno je pomenuti da na početku i pre kontakta sa evropskim narodima, autobiografija nije bila uobičajen književni pravac. Postoji više razloga zašto je ovo ovako, a jedan od njih je to što pre svega, starosedelački narodi nisu imali pismo kojim bi mogli pismeno da se izraze, a pritom je i deo njihove kulture i tradicije bio da se sve priče i istorijske činjenice prenose usmenim putem. Međutim, kako je vreme prolazilo i usled svih istorijskih previranja koja su se dogodila na području Amerike između Evropljana i starosedelaca, došlo je i do interesovanja za autobiografiju i pismeno izražavanje života i tradicije američkih domorodaca.

Linda Hogan je napisala memoar *The Woman Who Watches Over the World* pod uticajem neuromišićne bolesti i teške nezgode koja joj se dogodila. Velikim delom je doprinela poznavanju plemenske istorije Čikaso naroda i njeno pisanje je neizostavan deo američke književnosti.

Prvi starosedelački narativ datira čak iz 1768.godine, koji je napisao Samson Okom, Indijanac koji se preobratio u hrišćanstvo i postao pismen. Zapravo, većina starosedelačkih naroda se u jednom trenutku okrenula veri koju su doneli Evropljani. Nisu imali previše izbora nego da podlegnu raznim pritiscima koji su pružali Evropljani. (Peyer, 1982: 211)

Ova asimilacija je trajala dugo, bila izuzetno jaka i američki domoroci nisu imali izlaza nego da je prihvate. *Za starosedeoce, porodica i plemenska genealogija jeste fundamentalna podloga za pronalazak identiteta*, (Petranova, 2014: 9) te kada im je ovo oduzeto, oduzeta im je i svaka mogućnost pronalaska sopstvenog identiteta.

Kako navodi Sead Mahmutefendić, Bisera Boškailo je izgled svog književnog sveta obeležila već na samom početku svog stvaralaštva. (Mahmutefendić, 2018: 65) Ona svojim odličnim propovedačkim umećem prikazuje Sandžak i Pešter i u svojim sećanjima čuva dragocene uspomene vezane za svoj zavičaj i ljude sa kojima je tu živela i odrastala. Bisera Boškailo se pored pisanja bavi novinarstvom, društvenim događajima i na svaki način pokušava da bude od koristi svojoj zajednici i ljudima unutar nje.

Hernton je rekao jako važnu stvar o rasizmu: *Svako naučeno ponašanje i naučene emocije od strane jedne grupe ljudi prema drugoj: čije se fizičke karakteristike razlikuju od prethodnog ponašanja grupe i emocije koje primoravaju jednu grupu da tretira drugu smu nosnovu njenih fizičkih karakteristika, kao da ne pripada ljudskoj rasi*. (Hernton, 1965: 175)

1.4. O važnosti ženskog identiteta

Ralf Valdo Emerson je jednom prilikom rekao „Ljudi su ono što njihove majke naprave od njih“. Zaista je značaj žene i svih njenih uloga bio oduvek prepoznat od strane mnogih velikih umova.

Pitanje „Ko sam ja?“ je jedno od najbitnijih pitanja filozofije koje ne prestaje da postoji. Pokušavanje da se definiše to „ja“ u odnosu na svet. Vrlo je verovatno da ovaj rad neće odgovoriti na ovo pitanje, ali sasvim sigurno će dati svoj mali doprinos na putu razumevanja ženskog identiteta i njegovoj važnosti.

Identitet je zasigurno usko povezan sa osećanjima i sećanjima jedne osobe. Takođe, osećanja onih ljudi koji su blisku takođe utiče na formiranje nečije ličnosti. Priče jedne porodice se prenose sa jedne generacije na drugu, formirajući na taj način određene stavove, mišljenja i osećanja, a sve ovo čini identitet jedne osobe.

Mnoge istoričare i književne kritičare je tokom vremena zaintrigiralo pitanje ženskog identiteta. Žena je uvek na neki način bila na ili iza scene svih političkih, društvenih i ekonomskih pitanja. Iako polna diskriminacija danas nije toliko izražena koliko je bila pre nekoliko stotina godina, sigurno da je ima. I dalje postoje ljudi koji veruju da je žena nesposobna za mnoge poslove, stvari, znanja.

Činjenica je da će ovaj vid diskriminacije uvel biti prisutan, međutim, bitno je da se na tome radi. Bitno je da lekcija iz istorije bude naučena i da svet ide ka boljem razumevanju i shvatanju ženskog identiteta.

Mnoge žene kroz istoriju su bile aktivistkinje za prava žena, aktivistkinje za ekologiju i slično i kroz svoja delovanja su uspevale da menjaju određena shvatanja, određene instance u društvu koje su dale

veliki doprinos. Koliko je bitno razumevanje pre svega sopstvenog identiteta pokazuje to koliko su žene recimo kroz istoriju zaista bile ugnjetavane i tlačene. Iako neke civilizacije pokazuju da su cenile žene kao entitet i biće koje je zaduženo da svojim telom na svet donosi novi život.

Može se reći da se ženski identitet prenosi preko ženskih članova porodice i da na ovaj način ženski identitet živi i raste.

Jedan pristup ženskom identitetu jeste svakako istorijska perspektiva, koju žene spisateljice definitivno najbolje artikulišu. Istorija je aspekt kroz koji teče identitet i aspekt koji daje određenu notu svakoj situaciji. Svakako da nisu sve žene imale iskustva sa sistematskom diskriminacijom, nasiljem na osnovu pola i slično, i upravo iz ovih razloga je bitno sagledati ženski identitet kao jedan itekako bitan deo kulture.

Linda Hogan, svojim delom *The Woman Who Watches Over the World* daje veliki doprinos razumavanju ženskog, kao i razumevanju nacionalnog identiteta. Ona daje uvid u to koliko su domorodački narodi imali unutrašnje bitke u vezi sa pronalaskom sopstvenog identitea, pa tako navodi alkohol kao jedan od najvažnijih elemenata koji su starosedelački narodi koristili da utope svoju bol i tugu.

Kada se radi o afroameričkom identitetu, Toni Morison svakako da svojim delima uveliko doprinosi temi ženskog identiteta, upravo iz razloga što su Afroamerikanci usled robovlasničkog društva potpuno izgubili svoj identitet i proveli su mnogo godina pokušavajući da ga ponovo pronađu i vrate. Toni Morison svojim delom i aktivizmom pokazuje koliko je ženski identitet bitan za opstanak jednog društva u celini.

Bisera Boškailo je Bošnjakinja koja se aktivno bori za bošnjački identitet već duži niz godina. Ona u svom delu Bilija detaljno analizira ženski identitet i šta se dešava kada žena dođe do određene dobi i ovaj identitet zapadne u krizu.

Sve ove žene su jedinstvene i na sebi unikatan način definišu ideju ženskog identiteta i identiteta jedne nacije, pokazujući na taj način da su žena i nacija usko povezani pojmovi, da jedno bez drugog ne mogu da postoje. Žena je ta koja rađa naciju i od koje je svaka nacija sazidana.

Od izuzetne je važnosti shvatiti i na određene načine prenositi znanje o ženskom identitetu, zato što je ovaj identitet centralni koncept za većinu modernih kulturoloških i književnih kritika. Po rečima Kerolin Heilbrun, većina kultura se definiše po dostupnosti kvaliteta njihovih žena i dece. Sa tog aspekta, feminizam je ideologija koja teži ka oslobođenju žene.

Identitet je jako bitan za opstanak jedne zajednice. Kako je Lihtenštajn to objasnio, ukoliko većina ljudi u jednom društvu nema stabilan, definisan identitet dolazi do krize identiteta pa tako jedna kulturološka skupina pati od strašnih promena. (Heinz 1977: 78)

1.5.Uloga i uticaj žene u književnosti kroz vekove, pravac i razvoj feminizma

Čini se da književnost postoji tačno onoliko koliko postoji i čovek. Oduvek su ljudi osećali jaku potrebu da kroz reči i književnost naprave refleksiju društva u kome žive. Književnost je zapravo oruđe za stvaranje portreta ljudi koji nas okružuju i života koji živimo. Mnoga dela su zauvek promenila shvatanja čoveka o određenim temama, ali definitivno su mnoga dela uticala na

svest ljudi o ženskom identitetu i šta on zapravo zaokružuje. Tako danas imamo Margaret Atwood, Toni Morrison, Anitu Desai, književnice koje su pomerile granice i koje su učinile mnogo za kolektivnu svest ljudi.

Iz spiska mišljenja savremenih istaknutih teoretičara i filozofa o tome šta je, odnosno šta bi trebalo da bude teorija književnosti, proističe pre svega, sugestija – koje smo sigurno svesni – da ne samo što je u proučavanju književnosti sam pojam „teorije“ veoma višeznačan već i da su još neodređenije obaveze koje joj se pripisuju. (Buržinjska i Markovski 2006: 15)

Danas je jasno da se uloga žene u književnosti kroz vekove itekako menjala i dobijala nove i drugačije oblike. Ovaj segment rada ima za cilj da napravi kratak osvrt na feminizam i to na koji način su kroz vreme oslikavani problemi koje je žena imala.

Ako govorimo o grčkoj mitologiji na primer, lako ćemo videti da su žene u ovom periodu imale gotovo nikakva prava i najčešće su posmatrane kao seksualni objekti koje su iskorišćavali muškarci i bogovi. U Grčkoj, život žene je bio gotovo nemeriv sa životom muškarca. Muškarac je vredeo mnogo više, a kroz književnost žene su najčešće prikazivane kao negativni likovi ili pak žrtve.

Srednjovekovna književnost slika ženu u vrlo siromašnoj, ograničenoj ulozi domaćice i majke. Međutim, kako je ovaj istorijski period tekao tako su i žene postepeno počele da iznose svoja mišljenja i ako se pažljivo čitaju književna dela iz ovog perioda, zaključak je da su tada počele prve iskre feminizma koji se kasnije razbuktao.

U viktorijanskoj književnosti i 19.veku, uloga žene se transformisala u to da je ona prihvatila svoju inferiornost. Ona je prihvatila činjenicu da je njeno mesto u društvu značilo samo brigu o domaćinstvu i deci. Iz dela koja nudi ovaj

period u istoriji jasno se vidi da su žene i dalje bile podređene, bez obzira na svu želju da se oslobode društvenih okova.

Vekovi koji su iza nas su učinili da se žena potpuno transformiše i promeni kroz istoriju i vodili su je do tačke kad je postala jaka i nezavisna. Moderna književnost je definitivno bila najveća prekretnica za feminizam i odskočna daska za žene i njihova prava. Novoostvarene spisateljice su počele da pišu i objavljuju i pružaju čitalačkoj publici jedan potpuno svež pogled ka nekim novim kulturološkim perspektivama i mišljenjima.

Važno je precizno odrediti ulogu čitaoca: smatralo se, na primer – posebno u okviru fenomenologije književnosti ili teorije književne komunikacije – da interpretacija uistinu doprinosi stvaranju značenja književnog dela, ali da se ovaj proces dešava samo zahvaljujući „partituri“ koju je autor upisao u delo, odnosno predloženom projektu za njegovo izvođenje, te – na kraju – da upravi piščeva zamisao unapred određuje tok čitanja. (Buržinjska i markovski 2006: 25)

Samo ćemo pomenuti Margaret Atvud, književnicu koja je napisala *Sluškinjinu priču*, strašan distopijski roman koji stavlja ženu u poziciju potpune podređenosti patrijarhalnom društvu u kome služi ništa drugo nego mašina za rađanje dece.

Puno je puta Margaret izjavljivala kako ništa u ovom romanu nije izmislila, i da se sve desilo nekad, negde i nekoj ženi. Ovaj roman je izazvao burne polemike i debate o položaju žene danas u mnogim društvima. Upravo zato što nije htela da iko kaže kako je ona zla žena mogavši da izmisli tako strašnu priču, ona je uzimala primere i događaje iz stvarnosti.

Unutar moderne književnosti žene najčešće nude jake ženske likove koji svojim životom žestoko kritikuju nedostatke našeg društva.

U Americi je pojava prvih ženskih romanopisaca omogućila mnogo toga za razvoj feminizma i ostvarenja ženskih prava. Sve od dolaska prvih doseljenika pa do danas, uloga žene se značajno menjala i ova uloga se uvek reflektovala kroz književnost, jer ipak književnost je svedok toga kakvo je jedno društvo.

Feminizam je veoma složena i u više pravaca usmerena pojava, a danas već ima i veoma bogatu istoriju. Pre nego što se pojavio u nauci o književnosti bio je, pre svega, društvenopolitički pokret i svojim korenima je dopirao sve do XVIII veka. Tek znatno kasnije – u XX veku – priključio mu se takozvani akademski feminizam, odnosno feministička istraživanja i feministička kritika, a pratila su ih i gender i druge studije. Pogled unazad – naročito na istoriju feminističkog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama, kao i u Engleskoj i Francuskoj – omogućava uočavanje mnogih njegovih varijanti. (Buržinjska i markovski 2006: 427)

Koliko je žena bila zaista beznačajna pre moderne književnosti i pre modernog doba svedoči to kako su malo bile zastupljene u ovoj književnosti. Međutim, kako su se žene metamorfisale, tako se i menjala percepcija i dojam žene u književnosti. Od tada, ne samo da su ženski likovi postali otelotvorenje ženskog identiteta, već su počele da se pretvaraju u neke nove junakinje kakve žene žele da budu.

Upravo književnost je ta koja svedoči evoluciju žene kroz vekove, a obzirom da su do nekih skorašnjih vremena, samo muškarci objavljivali književna dela, sigurno je da su njihova mišljenja bila ne baš toliko objektivna.

Gilbert i Gubar su obeležile istoriju i književnu kritiku kada su 1980.godine objavile knjigu *The Madwomen in the Attic* (Lude žene na tavanu). Ovo je prvo delo koje je u potpunosti obradilo i analiziralo položaj žene u književnosti i položaj žene kao književnice. Kada se radi o književnom identitetu njih dve su objasnile da žene nisu mogle da postanu spisateljice niti steknu književni identitet pre nego pronađu za sebe dobar model unutar tradicije. U vezi sa tim kako su žene u prošlosti predstavljane ovo je u najmanju ruku bio pretežak zadatak za njih. Gilbertova i Gubarova su naglašavale da čak i snažne i pozitivne slike žena u književnosti su emitovale negativnu energiju kada se radi o piscima muškog pola.

Život ženskog pokoravanja, „kontemplativne čistoće“, život tišine koji nema pero niti priču dok život ženske pobune, „značajne akcije“ jeste život koji mora biti utišan, život čije čudovišno pero piše užasnu priču. (Gilbert i Gubar 1992: 36)

Kada govorimo o feminizmu, bitno je naglasiti da se on nije dogodio preko noći, već da je to jedan process koji je trajao, a može se reći da traje i danas. Prvi talas feminizma je bio usko povezan sa feminističkom aktivnošću i dešavao se negde između 19. i 20. veka kroz ceo zapadnjački svet.

Iako se termin „prvi talas“, pre svega, primenjuje na razdoblje mobilizacije američkih i engleskih sifražetkinja između XIX i XX veka, ipak treba imati na umu da su feminističke tendencije nastale u Engleskoj još u XVIII veku i trebalo je u početku da budu samo društvenopolitički pokret. Impuls za nastanak ovog pokreta predstavljale su nagle promene u privredno-ekonomskoj sferi usled kojih je poboljšanje životnih uslova, što je paradoksalno, izazvalo pogoršanje položaja žena, a razvoj kapitalizma i proces

industrijalizacije pokazali su se kao uzrok potiskivanja žena iz javnog života.

(Buržinjska i Markovski 2006: 430)

Žene u oom periodu nisu imale gotovo nikakvu kontrolu nad svojim, životima. Primoravane da rađaju u proseku sedmoro dece, bey ikakvih prava, dok su o obrazovanju mogle samo da sanjaju.

Jedna od najvažnijih knjiga prvog talasa jeste Drugi pol Simon de Bovoar iz 1949.godine, a čuvena rečenica „ženom se ne rađa nego se postaje“, preuzeta iz te knjige, skrenula je pažnju na proces društvenog konstruisanja kategorije „ženskosti“. Knjiga Simon de Bovoar je izazvala, međutim, različite kontroverze; prema mišljenju nekih komentatorki; način na koji je autorka pokrenula problem polnih razlika pojačavao je muški univerzalizam i androcentričku perspektivu, kroz čiju prizmu je žena bila uglavnom interpretirana pomoću negativnih kategorija – bila je, jednostavno, „drugačija“ od muškarca i nastojala je da se po svaku cenu s njim izjednači. Ipak se veoma inspirativnom pokazala teza Simon de Bovoar da vrednosti kojestvaraju muškarci, a takođe i muška ponašanja, u patrijarhalnoj kulturi predstavljaju pozitivnu kulturnu normu, a da je žena uvek osuđena na status drugog, dakle da je fundamentalna alijenacija neodoljiv pokazatelj njenog stanja. (Buržinjska i Markovski 2006: 431)

Drugi talas je započet da označi pokrete za oslobođenje žena u Americi, Francuskoj, Engleskoj i Nemačkoj. Period u kome se dešavao drugi talas su bile šezdesete. Delo *Mistika Ženstvenosti* se najčešće uzima kao inicijator početka

drugog talasa. Autorka ovog dela, Beti Fridan, je svojim pisanjem neumorno skretala pažnju na mistifikaciju kojima podležu žene u Americi pokušavajući na ovaj način da se uklope u margine ženske savršenosti.

Jedna od najbitni izdanja drugog talasa feminizma jeste knjiga *Sexual Politics* (1970) od Kejt Milet. Ona je oštroumno analizirala i proučavala vrste pritisaka koje su žene trpele u seksističkom društvu. Njen zaključak je da su uzroci ovih pritisaka pre svega unutar patrijarhalnog sistema koji je jasno crtao granice između roda.

U delu *The Madwomen in the Attic*, dve profesorke su se detaljno i opširno pozabavile studijom o ženama u književnosti. Potrudile su se da stave ženu u centar, obzirom na to da je tradicionalna književna kritika u to vreme donekle bila slepa za ženu. Svoje polazne ideje su započele od Harolda Bluma koji je autorstvo video kao konkretno i samo muški fenomen, na ovaj način možda pokušavajući da potpuno eliminiše ženu iz književnog stvaralaštva. One su želele da istaknu kako potisnuti bes i ludilo vode ka marginalizaciji žene, dominaciji nad ženom, finansijskoj zavisnosti i eksploataciji žene. U vezi sa ovim – proučile su i analizirale važna dela spisateljica kao što su Džordž Eliot, Šarlota Bronte, Džejn Ostin.

Upoznajući se sa delom koje je obeležilo feminističku književnu kritiku za sva vremena nije teško shvatiti da su muškarci modernog vremena u prihvatanju i ophođenju prema ženama kao da su one druga vrsta. Na žene se gleda kao drugačije, inferiorne i čudne. Ovo je odvelo ka teškoj segregaciji društva u kome je žena retko učestvovala ili imala određenu ulogu. U klubovima koje su organizovali muškarci, oni su razgovarali o svemu osim o ženama. Kao posledica ovoga, žene iz devetnaestog veka su najčešće definisane kao izuzetno pasivne i bez ikakvog osećaja za sebe. U školskim udžbenicima –

žene su opisivane kao jednostavni, lepi ukrasi koji su najkrosniji kad su pasivni. Postojali su određeni setovi pravila koja su žene morale da poštuju i primenjuju. Čak su postojale knjige koje su sadržale ova pravila i koje su muškarci lukavo nazvali knjigama ženskih vrlina. Ove knjige su promovisale skromnost i pokornost u svakom smislu. Na neki način, žene su ovako nosile maske tako da ne bi bile viđene i da se njihov glas nikada ne čuje. Radile su mukotrпно na tome da se svide muškarcima i da se na bilo koji način uklope u strukturu i život društva. A društvo je sa druge strane želelo da žene veže unutar jedne jasno definisane sfere. *The Madwomen in the Attic* je delo koje zaista otvara nove vidike i primenjuje jednu vrstu katarze za svaku ženu.

Ako je svet tu za muškarca, veliko je pitanje kako se tu uklapaju i gde je mesto žene? Jedna od tačaka kojom se bave ove dve kritičarke jeste fenomen Snežane i zle kraljice, njene maćehe. Ova borba između dve žene predstavlja pokušaj da se pomire i povežu dve strane ženske psihe.

Kroz književnost i istoriju, žene su najčešće prikazivane na dva načina – kao anđeli i kao demoni. Pasivni, pokorni anđeli ili neposlušni, besni demoni. Svakog puta kad bi žena pokušala da se izbori za izlaz i odbila da se pokori, patrijarhalna sredina bi je bez razmišljanja pretvorila u demonsku pojavu. Poznato je da su mnoge žene u književnosti objavljivale dela pod muškim imenima, kao na primer Džordž Eliot – ovo su jasni primeri toga da su žene zaista morale da plate određenu cenu u pokušajima sopstvenog definisanja i oblikovanja identiteta, kako književnog, tako i društvenog.

Ako im se govori dovoljno dugo da su one izbor greha, žene lako mogu početi da osećaju krivicu obzirom dok prihvataju potrebu za prekorom. Efektivno učene da su one

nebitne za bitne događaje u društvu, žene počinju da veruju da su nevidljive. (Gilbert i Gubar 1992: 474)

2. Toni Morison i afroamerički identitet

Toni Morison, rođena kao Kloj Ardelija Voford, 1931. godine je američka spisateljica, esejista, novinarka i profesorica emeritus na Princeton Univerzitetu. Svoje detinjstvo i rane godine mladosti je provela u malom gradu u Ohaju, po imenu Lorejn. Sada je počasna građanka ovog grada u kome jedna škola nosi njeno ime. Njen život u ovom gradu u dvadeset tri bloka, gde su živeli samo Afroamerikanci bio je i više nego jednoličan. Članovi Voford porodice su bili dobri u pričanju priča i Toni Morison ili Kloj Voford je ovaj dar nasledila i tako poznala jedna od najpoznatijih spisateljica u Americi koja je dobila Nobelovu nagradu za književnost.

Nakon završene srednje škole preselila se u Vašington gde je započela studije na Hauard Univerzitetu. Tada je i promenila svoje ime u Toni, kada je imala priliku da sa trupom sa fakulteta putuje svuda po Jugu Amerike. Nakon završenih osnovnih studija, seli se u Njujork, ne bi li nastavila master studije na Kornel Univerzitetu. Kasnije se udaje za Harolda Morisona i iz njihovog kratkog braka na svet su došla dva sina.

Njen prvi roman *The bluest eye* nastao je nakon 5 godina rada Toni Morison, kao dodatak priči o devojčici Afroamerikanki koja je želela da ima plave oči. Nakon ovoga, ona će napisati još deset romana i biti dobitnica preko 30 priznatih nagrada, među kojima su najprestižnija Nobelova nagrada, kao i Pulicerova nagrada za roman *Voljena*.

Većina književnog korpusa Toni Morison se bavi primerima ropstva kroz istoriju. Ona kombinuje svoju maštu sa istorijom i priča priče koje nekad imaju prizvuk mističnog i magičnog, a u romanima se javljaju elementi natprirodnog. Ovo je možda zato što su članovi njene porodice duboko verovali u natprirodne sile i duhovnost je bila sastavni deo svakodnevnice. Prvi roman u kome najbolje

kombinuje elemente afroameričke kulture jeste roman *Solomonova pesma*, koji je napisala dok je još uvek bila u tuzi zbog gubitka oca.

Identitet Afroamerikanaca je najrasprostranjeniji motiv koji se provlači kroz dela ove spisateljice. Ona je posvetila ceo život istoriji i istorijskom podesećanju sudbine Afroamerikanaca. Za nju je jako bitno da njena dela budu shvaćena i razumevana na pravi način, pa je zato uvek rado davala intervjuje i učestvovala u različitim debatama kroz koje je objašnjavala svoja viđenja i razumevanja afroameričke sudbine.

Ona sebe ne smatra feministkinjom. Ističe kako joj je vrlo bitno da nikada ne ostane unutar okvira nečeg zatvorenog. Teži ka otvorenosti u svakom smislu, pa tako i u književno-kritičnom. Toni Morison je žena čiji književni korpus i doprinos ide preko granica kulturološkog i širi se preko njenih romana.

Izvori koji svedoče o tiraniji koju su Afroamerikanci svakodnevno proživljavali su zaista ogromni i čini se da je nemoguće proći kroz sve, ali svakako da postoje određeni koji su najbitniji. Herijet Džejkobs u svom delu *Život jedne ropkinje* (*Life of a Slave Girl*) opisuje šta se događalo u domu gde je služila kada je napunila petnaest godina. Ona opisuje da je pre toga provodila vreme sa decom svojim vlasnika, bez ikakvih problema. Međutim, kada je bila blizu ulaska u svoju petnaestu godinu, njen vlasnik je počeo da joj se obraća drugačijim, „nedoličnim tonom pokušavajući na sve načine da slomi sve moralne principe koje je njena baka izgradila u njoj“. (Jacobs 2002: 27)

Afroamerikanci nisu imali kome da se obrate za pomoć, ovo je činjenica. Njihov identitet je bio potpuno zataškan, sakriven ropstvom. Afroamerikanke koje su trpele seksualna zlostavljanja i eksploataciju nisu imale sigurnu luku kojoj bi se okrenule. Imale su same sebe i članove porodice koji su imali toliko sreće da ostanu jedni uz druge. Najčešće su im decu prodavali, menjali,

razmenjivali. Posle ukidanja ropstva, najveći broj oslobođenih robova nikada nije uspeo da pronađe izgubljene članove svojih porodica.

Mnogi Afroamerikanci su dugo osećali problem identiteta, najviše iz razloga što nisu znali svoje korene kao svoj identitet. Naši koreni su to što gradi naš identitet. Afroamerikancima je oduzet svaki kulturološki simbol, maternji jezik, oduzeta su im čak i imena. U svom govoru 1965. godine, Malcolm X je na neki način definisao pitanje afroameričkog identiteta rekavši :

„Mrzeći Afriku i mrzeći Afrikance, počeli smo mrzeti sebe, bez da to i shvatimo. Zato što ne možete mrzeti korene drveta ad ane mrzite i krošnjju. Ne možete mrzeti svoje poreklo a da ne mrzite sebe. Ne možete mrzeti Afriku a da ne mrzite sebe.“¹

Identitet za Afroamerikance je i danas veliko pitanje i mnogi se ne osećaju kao Afrikanci, međutim ne osećaju se ni kao Amerikanci usled dugih godina tokom kojih su robovali a zatim tretirani kao građani drugog reda. Možda je glupac Pol Robeson najbolje definisao afroamerički identitet kada je rekao da je Amerikanac koji je beskrajno ponosan što je afričkog porekla.

2.1. Istorijski pregled – od početka ropstva

Činjenica je da je ropstvo postojalo u mnogim civilizacijama mnogo pre ropstva u Americi. I Grčka i Rim, na primer, su bili robovlasnička društva. Vrlo je važno istaći da robovi u ovim društvima jesu bili eksploatisani, međutim, ni u kom slučaju nisu živeli u uslovima u kakvim su živeli robovi u robovlasničkoj Americi.

Po navodima Džejmsa Valvina, bilo je „trenutaka kada je podela između vlasnika i roba u Grčkoj ili Rimu bila jako mutna i nejasna“ (Walvin 1983: 1). U

¹ http://www.sojust.net/speeches/malcolm_x_bombing.html

„In hating Africa and in hating the Africans, we ended up hating ourselves, without even realizing it. Because you can't hate the roots of a tree and not hate the tree. You can't hate your origin and not end up hating yourself. You can't hate Africa and not hate yourself.“

ovim evropskim civilizacijama robovi su uglavnom radili u kućama svojih vlasnika, gde su imali svu slobodu i najčešće su bili u dobrim, prijateljskim odnosima sa vlasnicima. Toliko da se često dešavalo da se vlasnici poveravaju robovima ili neretko traže savete u vezi sa određenim stvarima.

Sa druge strane, ovo se ne može ni porediti sa robovlasničkim ophođenjem u Americi. Prvo kad se uzme u obzir način na koji su Afroamerikanci otimani iz svoje domovine u odvođeni u Ameriku, a onda i težak život koji ih je tu čekao. Bez slobode i bez nade za boljim sutra. Ovi ljudi su brutalno otimani iz svojih domova, oduzimano im je svako obeležje njihove kulture i vere, nasilno su odvođeni u potpuno novu zemlju. Nisu imali pravo glasa, nisu imali pravo govora, nisu imali pravo mišljenja.

Preko-oceanska trgovina robovima ima svoje korene u portugalskim i španskim ekspedicijama afričke obale i njihovim trgovinskim vezama sa lokalnim plemenima. Vladari ovih plemena su držali ratne zarobljenike kao robove, iako je ovo bila praksa mnogih civilizacija, nigde u svetu ropstvo nije zabeleženo niti je dobilo razmere kakve je imalo na američkom tlu. Portugalci i Španci su tada dobijali robove u zamenu za zlato, slonovaču, paprike, bakar i slično.

Tokom petnaestog veka, Evropljani su naglo počeli da otvaraju puteve za prenošenje robova preko Atlantika (a i svih drugih okeana). Ropstvo u Americi je počelo tako što je jedan danski brod doveo 20 afričkih robova na obale Virdžinije. Kroz ceo 17. vek, Evropljani koji su naselili Ameriku, uzimali su i koristili Afrikance kao robove, konkretno kao potpuno besplatnu radnu snagu za rad na njivama, branje pamuka, uzgajanje pirinča i slično. Iako je zaista nemoguće odrediti tačan broj, neki istoričari su se usudili da procene da je otprilike oko 8 miliona robova dovedeno iz Afrike u Ameriku, lišavajući na taj način afrički kontinent ogromnog broja zdravih i jakih muškaraca.

Roptvo je umnogome pomogao u proizvodnji pamuka. Između 1800. i 1860, proizvodnja pamuka se duplirala svakih deset godina. Do kraja 1860, jug Amerike je proizvodio dve trećine svetskih zaliha pamuka. (Ciment, 2007: 53)

Pobuna je uvek bilo, samo što su te pobune najčešće bile sakrivene i o njima se nije govorilo. Dešavalo se da robovi dignu bunu, na neki način uspeju da se oslobode okova, da nađu noževe i slično. Na kraj su uvek bili kažnjavani, naravno. Sa druge strane, na brodovima koji su ih prevozili, robovi su često izvršavali samoubistva jer nisu želeli da žive kao robovi, a često su umirali i od bolesti. Broj Afroamerikanaca koji nisu preživeli put do svog ropstva se nikada neće znati. Oni su mesecima bili vezani u dnu brodova, i tokom svog tog vremena, oni nisu hodali niti izlazili.

Detalji kao što su ovi često nisu objašnjavani i većina misli da je to bio lagan put od Afrike do Amerike, međutim nije tako, put je trajao mesecima, bio mukotrpan i iscrpljujući čak i za one koji su bili glavni na brodu. Najčešće je put trajao između tri i četiri meseca, zavisno najpre od vremenskih uslova, a i od tačke od koje je put krenuo. 1781. godine, britanski brod sa robovima po imenu Zong, naišao je na neke poteškoće, pa se put odužio. Tada su, ne bi li spasili svoju posadu, „u okean bacili 132 roba, među kojima su bili muškarci, žene i deca. Znali su da zalihe neće pokriti ovaj produžetak putovanja“. (Webster 2007: 291)

Dakle, i sam početak robovanja, samo začće čitave jedne ere koja će obeležiti svetsku istoriju je bio strašan, okrutan i bez milosti. Trgovci su ih prenosili kao da su obični paketi koje će prodati na pijaci. U početku im čak nije bilo bitno koliko će njih umreti na brodovima. Za njihovo zdravlje su se zabrinuli tek kada su shvatili koja je zarada od prodaje.

Što je duže put trajao, to su veći gubici bili. Dizenterija je bila najčešći uzročnik smrti i jako se brzo širila. U jednom trenutku trgovci robljem su

shvatili da je u njihovom interesu da bolje brinu o svojoj robi, ne zato što su imali samilosti prema jadnim ljudima već zato što su oni ti koji su na finansijskom gubitku. Tako su „*razvili procedure za redovno čišćenje brodova i robovima su redovno davali hranu i vodu.*“ (Walvin 2007: 56)

Tako se vremenom broj umrlih muškaraca i žena koje je čekalo ropstvo u Americi smanjivao. Kada je trgovina robovima 1807.godine postala ilegalna, brodovi su i dalje krijumčarili ljude iz Afrike da ih prodaju u Americi, međutim, dešavalo se da patrole naiđu, u tim slučajevima, trgovci su ih bacali u okean, da ne bi bili uhvaćeni sa „ilegalnom robom“. Ni ovaj broj izgubljenih života se do danas ne zna.

Učestalo je mišljenje da su Evropljani odlazili na afrički kontinent i sami otimali žene i muškarce. Međutim ne, oni nisu odlazili da sami pronalaze muškarce koje će povesti u ropstvo, već se najčešća razmena dešavala preko kraljeva plemena, koji su prodavali svoje ratne zarobljenike a za uzvrat dobijali robu i oružje. Dešavalo se čak da cela plemena idu u borbu jedna protiv drugih, samo da bi porobili koga mogu i prodali Evropljanima u ropstvo. Do trenutka kada je ropstvo ukinuto, bilo je itekako kasno, do tada je Afrika izgubila ogroman, ogroman broj muškaraca i žena.

Zabluda je da su iz Afrike uzimani samo muškarci. U početku je potražnja bila striktno za muškarcima, iz razloga što su muškarci jači i izdržljiviji, međutim, žena je brzo preuzela i ove uloge. Mogla je bez problema da radi rame uz rame sa muškarcem.

Put koji su prešli od Afrike do Amerike je bio strašan i iscrpljujući. Broj umrlih u putovanjima se čak i ne zna. Muškarci su putovali okovani, dok su žene boravile u malenim prostorijama, međutim mogle su da se slobodno šetaju po palubi i brodu. Oni su bili zbijeni u male prostore, muškarci okovani posebnim lancima, nemoćni da se pomeraju. Žene nisu bile okovane i razlog za

to je poznat. Seksualna eksploatacija. Muškarci su stavljeni u okove zato što je postojala mogućnost pobune, obzirom da se radilo o muškarcima koji su bili u punoj snazi, a Afrikanci su inače važili za izuzetno snažne i sposobne muškarce.

Kako su pristizali na obale Amerike, Afrikanci, koji su tu već postajali robovi, besplatna radna snaga za sve doseljenike, bivali su okupani, obrijani i telo bi im se namazalo uljem, radi bolje prodaje. (Kurin 2013: 74) Oni su se izvodili na posebne pijace za prodaju robova i tu se vršilo cenkanje za njih. Oteti, potpuno nemoćni da se otrgnu ovoj novoj sili i sudbini koja ih je porobila, oni nisu imali drugog izbora već da se potpuno pomire sa sudbinom i prihvate sve što ih je čekalo. Bez ikakve materijalne svojine, bez porodice i sa šansom da izgube život čak i na putu do odredišta svog robovanja, morali su da nastave život i pomire se sa novonastalom situacijom.

Ovim prodajama su najčešće porodice bivale rasturene, članovi prodati na različite plantaže, kod različitih vlasnika. Najčešći slučaj je bio da članovi porodice nikada ne pronađu jedni druge. Interesantno je kako su Evropljani koji su naselili Ameriku lako prihvatili novonastali režim robovlasništva. Za vrlo kratak period, ovaj sistem je postao tako dobro organizovan da je izgledalo kao da ne postoji ništa drugo.

Afroamerikanci su većinom prigrlili svoju tragičnu sudbinu, nepismeni, bez znanja o bilo čemu, mislili su da se sve dešava oko njih sa ispravnim razlogom i nije bilo dileme da nešto treba da se menja. Razmišljanja o slobodi i pobunama će doći mnogo godina kasnije.

Tokom sedamnaestog i osamnaestog veka, ropstvo je počelo da se razvija ogromnom brzinom zato što se proizvodnja šećera, kafe, kaka, duvana i pamuka ubrzala i potražnja je zahtevala sve veći broj radnika. Takođe, često se dešavalo da broj sluga koje je robovlasnik imao u svojoj kući bude potpuno

disproporcionalan njegovim stvarnim potrebama, ali je ovaj broj svakako definisao njegov status u društvu i služio kao obeležje njegovog bogatstva.

Afroamerikanci su u vreme ropstva zakonski smatrani za 3/5 (tri petine) ljudskog bića. Nisu imali prava na brak. Nisu mogli da poseduju oružje. Bilo im je zabranjeno da nauče da pišu i čitaju, dakle, nisu mogli da se obavezuju ugovorima, a obzirom da nisu imali pristup vladavini prava, tako su mogli biti bičevani, silovani ili mučeni na bilo koji način bez ikakve pravne posledice po vlasnika.

Najbitnija svrha koju su robovi imali na američkom kontinentu jeste fizički rad, to je jasno. Muškarci i žene koji su dolazili iz Afrike su održavali ekonomiju na ovim prostorima. Robovlasnici su ih delili u grupe, u odnosu na to koji su bili snažniji i izdržljiviji. Oni koji nisu bili u punoj snazi, radili su neke druge, manje zahtevne poslove. Ali svi su morali da rade. Kako su plantaže postajale razvijenije i sofisticiranije, tako se i posao robova menjao u skladu sa time.

Takođe, postojali su robovlasnici koji su išli do najsitnijih detalja u osmišljanju pravila i kodeksa ponašanja u svakodnevnom životu. Navodi se primer vlasnika 147 robova u Južnoj Karolini. Džejms Henri Hamond je razvio detaljan kodeks pravila za svaki aspekt života. (Walvin 2003: 57)

Tako na primer, „ako bi se desio razdor u nekoj „bračnoj“ zajednici (jer brak kao pravna institucija Afroamerikancima nije bio dostupan), da oba roba dobiju po 100 bičeva.“ (Walvin 2003: 58) Dakle, nisu imali slobodu odabira partnera, slobodu da ne budu u vezi sa nekim ukoliko to više nisu želeli. Oduzeto im je pravo izbora i sve su to morali da prihvate mirno. Svaki bič su morali da poseduju kao da je njihov i kao da su ga sami tražili.

Kada se radi o brakovima između Afroamerikanki i belaca – imalo ih je, nisu bili zabranjeni, iz razloga što ih je bilo malo i nisu predstavljali opasnost po

robovlasnike. Međutim, posle oslobođenja robova, ovi su brakovi bili potpuno neprihvaćeni. U državi Kentaki, vrhovni sud je doneo odluku da se svaki belac koji oženi Afroamerikanku proglasi neuračunljivim. (Upham, 2015: 59) Kada se ropstvo završilo i kada su belci rekli da Afroamerikanka ne može biti dama, bez obzira na društveni status, prosto nije bilo prihvatljivo da ona bude sa belcem u braku.

Kroz istoriju ropstva, često se dešavalo da rob ima mogućnost da otkupi svoju slobodi, radeći dodatne poslove. Međutim, takozvana sloboda na koju su nailazili nije bila nimalo prijatna. Nailazili su na otvoren rasizam i nerazumevanje. Potpuno sami, bez ičega, bez novca, bez rešenog stambenog pitanja i slično. Njihov težak život se itekako nastavljao, ali i pored toga, nije zabeležen slučaj da se neko iz slobode vratio nazad u ropstvo. Ma koliko teško bilo.

Ovo samo dodatno dokazuje koliko su Afroamerikanci zaista duboko patili i bivali tlačeni u ropstvu. Njihov život je bio prepun torture, mržnje i patnje. Pored svog mučenja kroz koje su prolazili, sigurno nikad nisu ni razmišljali o svojoj domovini i selima iz kojih su oteti. Život je ođenom postao težak i nepodnošljiv i to je bila realnost sa kojom su morali da se bore svakog dana.

Mukotrpní rad robova je bio toliko težak i naporan i oni su na njivama ostavljali svoje zdravlje. Ovaj rad je sa druge strane neminovno menjao i oblikovao izgled ekonomije na Zapadu. Kada se robovlasničko društvo raspalo kao takvo, kada su Afroamerikanci dobili svoja prava i slobode, interesantno je da su tada počeli da ulaze u seksualne veze bez nekog preteranog razmišljanja. Belci su ovo videli kao „*dokaz da su oni bili u pravu i kako su Afroamerikanci zaista bez morala.* „ (Hooks 1982: 55)

Ali, osećaj slobode mora da je bio fantastičan za njih. Osećaj slobode odabira partnera, tek tako, ođednom, a do skoro nisu imali ni slobodu kretanja. Za ljude koji su rođeni slobodni i živeli ceo svoj život u slobodi, teško je zamisliti šta poklon slobode zaista znači. Sloboda sopstvenog izbora i rasuđivanja je delovala kao ogroman šok za njih. Većina nije znala šta treba da radi sa sobom. Nisu znali na koji način da se ophode prema sebi, jedni prema drugima, a i prema belcima.

Iako je broj Afroamerikanaca bio daleko veći od broja belaca koji su naselili Ameriku, usled teških uslova za život i napornog fizičkog posla, ove brojke su se drastično menjale kroz određeni niz godina. Naime, oko 1630. godine, broj Afroamerikanaca je iznosio preko 2 miliona, dok je belaca koji su došli iz Evrope bilo nešto preko 800.000. Kada je urađen popis oko 1780. godine, uporkos brojnim talasima brodova koji su donosili ogroman broj Afrikanaca, broj njihove populacije je spao na malo iznad jednog miliona, dok je belaca bilo oko 2.250.000.

Ovo je zaista poražavajuća statistika koja dokazuje da su Afroamerikanci umirali u ogromnom broju. Primorani da rade bez odmora, u teškim uslovima, oboljevali su mladi i umirali jako brzo. Pritom, Evropljani su sa sobom donosili mnoge zarazne bolesti kao sto si morbili, veliki kašalj, kugu i tako dalje. Sve ove zarazne bolesti mogu biti smrtonosne i bile su sve do pojave vakcina. U međuvremenu, Afroamerikanci su umirali brzinom svetlosti.

Robovi su zaista prošli kroz jednu strašnu verziju pakla. Odri Lordi je u jednoj od svojih priča navela situaciju u vozu, kada je imala svega 5 godina. Majka ju je smestila da sedne pored jedne belkinje koja se pomerala od nje kao da boluje od neke zarazne bolesti. Za malu Odri je ovo bio otreznjujući šok. Devojčica od 5 godina, potpuno nesvesna rasizma i šta on znači, tog trenutka je na neki način počelo gubljenje njenog detinjstva. (Lorde 2007: 156)

Jedna od najdubljih posledica robovlasničkog društva je svakako to što se izgradila jaka veza između ropstva i boje kože. Rasno pitanje se na ovaj način duboko uvuklo u živote ljudi, sa rezultatom da se kultura ropstva nastavila rezonovati kroz zapadnjački svet čak mnogo posle nestanka samog ropstva. Po rečima Džejmsa Valvina, „šira slika rasizma je svakako mnogo kompleksnija, ali afroameričko ropstvo je bilo seminalno u svojoj evoluciji.“ (Walvin 2003: 23)

Kada bi neki interpretatori pisali o ropstvu, imali su čest običaj da govore o robovima i njihovom životu i navikama van ropstva. Interesantno je istaći da su najčešće pisali o njihovim nedostacima kao robovima. Evropski migranti su došli u Ameriku iz civilizacija koje su ropstvu davno okrenule leđa. Ipak, za vrlo kratko vreme, Evropljani koji su došli u Ameriku su doveli ropstvo do tačke kada je funkcionisalo kao da je savršeno normalno državno uređenje.

Najteže je bilo održati robovlasništvo. Držati robove na poslu nije bio nimalo lak zadatak. To su ljudi koji su prisilno oteti iz svojih domovina, dovedeni na potpuno drugi kontinent i primorani na prisilni rad. Trebalo je držati robove pod kontrolom, a u isto vreme ih navoditi da rade poslove što bolje i kvalitetnije. Robovlasnici su bili u velikoj zabludi misleći da su oni izvrsni vlasnici i da su robovi u njihovom posedu sretni i zadovoljni. Ovo je bilo zato što robovi nisu davali pristup njihovim osećanjima i mislima. Možda su Afroamerikanci stavljali lažni osmeh u društvu svojih vlasnika, ali apsolutno je nesumljivo da se ispod tog osmeha krila duboka tuga i bes.

Robovlasnici su čak bili i nezadovoljni kad ne bi videli srdačan osmeh na licima svojih robova, a posebno bi se našli potpuno zatečeni i izenenađeni ako se desilo da neki rob pobjegne. Bilo im je neshvatljivo da su ti ljudi nesrećni u trenutnim okolnostima. Iz ovih razloga nisu nikad mogli da se opuste, ni u kakvim situacijama. Uvek su bili sumnjičavi.

Istoričar Džejms Valvin navodi da su robovlasnici „osmislili jako rigorozne i okrutne zakone kako bi zadržali robove pod kontrolom, zato što ako je postojalo iole slobodnije okruženje, robovi bi se opustili i tražili bi bilo kakav način da pobjegnu od ropstva.“ (Walvin 1983: 76)

Onog trenutka kada bi rob stigao na tlo Amerike, ili dete koje bi se rodilo unutar okvira ropstva, njegov život je bio predan samo radu. Čak su i deca radila, zavisno od godina i sposobnosti i mogućnosti poveravanja određenih zadataka.

Otpor od strane Afroamerikanaca je bio prisutan od prvog dana, pa sve do danas može se reći. Kada je ropstvo počelo i kada je trgovina već uzela maha i milioni Afrikanaca su odvođeni na obale novootkrivene Amerike, robovi su davali otpor sistemu. Često su bili brutalno kažnjavani za sve i svašta, ali to ih nije sprečavalo da pokušavaju i bore se za svoje živote.

Opšte prihvaćeno mišljenje je bilo da su svi robovi lažovi i lopovi i da će iskoristiti svaku datu priliku da ukradu bilo koju vrednu stvar koju poseduju robovlasnici. Međutim, istina je da su robovi zapravo krali samo hranu, iz prostog razloga što im robovlasnici nisu davali dovoljno hrane i vode u skladu sa njihovim fizičkim poslovima. Krađa hrane, tada i danas, svuda u svetu ima samo jedan, svima poznat uzrok – a to je glad.

Robovi su radili mukotrpno, po ceo dan, na suncu, vetru, kiši, hladnoći, a za uzvrat ne samo što nisu dobijali nikakvu materijalnu naknadu, već nisu dobijali ni dovoljno hrane. Puno kasnije su robovlasnici shvatili da je za njih bilo bitno da svojim robovima obezbede bolje uslove za život, kako bi oni bili produktivniji i zadovoljniji. Međutim, to je već bilo kasno, kraj ropstva se bližio.

Iako je očigledno da su robovi krali hranu da utole svoju glad, sa druge strane takođe su želeli da na neki način frustriraju svoje vlasnike. Obzirom na to

da su robovlasnici uvek imali negativne komentare za svoje robove, da su uvek bili nezadovoljni poslom koji su obavljali, uvek komentarišući kako nešto nije dovoljno dobro odrađeno, robovi su želeli da na jedan mali način pruže otpor.

Gde god su bili u mogućnosti da naprave neku štetu robovlasnicima, Afroamerikanci su to radili. Bilo da je to podmetanje požara negde ili uništavanje alata ili oruđa za rad, robovi su koristili priliku. Kako se ropstvo razvijalo, tako su se razvijale i pravne mere protiv ovakvih situacija. Najstrože su kažnjavani oni robovi koji su fizički nasrtali na belce. Robovi su najčešće fizički napadali one belce koji su bili uz njih, na plantažama i nadgledali njihov rad. Najčešće zato što su od ovih ljudi trpeli bičevanje i fizičku torturu.

Takođe se dešavalo da robovi otruju svoje vlasnike ili njihovu decu. Afrička kultura je inače zasnovana na poznavanju biljaka i njihovih lekovitih ili smrtonosnih dejstava, pa su Afrikanci ovo koristili kao osvetu. Ovakve vrste osveta su bili u mogućnosti da rade samo oni robovi koji su služili u kućama svojih vlasnika, zato što su imali pristup piću i hrani i zapravo su oni bili ti koji su ih služili i sve im donosili.

Robovlasnici su bili svesni i svakodnevno međusobno komentarisali kako kazne za neposlušne robove moraju biti stroge i okrutne, kako se neki nemili događaji ne bi ponavljali. Tako su počela javna bičevanja, zatim vezivanje u metalne lance i slično. One koji su kršili pravila, robovlasnici su okrutno kažnjavali i najčešće ostavljali u životu samo da bi služili kao primer i podsetnik ostalima.

Obzirom da je ropstvo kao sistem postojao prilično dugo u Americi, interesantno je koliko je teško i komplikovano bilo održati ovaj sistem živim, bez da se robovi potpuno ne pobune i naprave opšti haos na plantažama i slično. U nekim trenucima se čini da robovlasnici većinu vremena nisu znali šta treba da rade i kako treba da se postave. Međutim, i pored toga, roblasništvo je

bilo uređenje koje je trajalo dugo i koje je zaista odnelo mnogo života Afroamerikanaca. Nemoguće je pronaći tačku koja je najbitnija u otporu koji su pružali Afroamerikanci tokom svih godina ropstva.

Sasvim je sigurno da je otpor bio jedna odlika koja je bila važna sa zajednicu unutar robovskog društva. Svi Afroamerikanci koji su iz Afrike dovedeni u Ameriku su na neki način pokušavali da se spasu ropstva, ne nužno nasiljem ili pukim pokušavanjem uništenja celog sistema, mnogi su prosto samo želeli pristojan život.

Ceo robovlasnički sistem je sadržao mnogo više od samih robova i danas je itekako jasno da je ovaj sistem bio anahroničan. Kada je robovlasništvo palo, *„svelo se na destruktivnu kombinaciju sopstvenih internih slabosti i žestokih napada njegovih neprijatelja.”* (Walvin 1983: 154)

I pored svih tortura, pored zlostavljanja, silovanja, lažnog optuživanja, pored otimanja iz sopstvenih domova, Afroamerikanci su uspeali da se uzdignu, kao feniks iz pepela. Uspeli su da se izbore za sebe i pored svega stvore jednu bogatu kulturu koja je danas itekako cenjena u svetu. Uspeli su da stvore bogat društveni život i izbore se za svoje obrazovanje koje će im kasnije služiti kao osnova za mnoga napredovanja kroz istoriju.

2.1.1. Afroamerikanci i njihov život nakon ukidanja ropstva

Najveća polemika o korisnosti i potrebnosti ropstva vodila se između država na severu i jugu Amerike. Intelektualci na jugu koji su bili protiv ropstva zalagali su se za ukidanje istog, ali su u južnjackim državama bili neshvaćeni i najčešće su odlazili na sever. Tu su bili i Kvekeri, koji su se strastveno zalagali za oslobođenje robova i njihovo obrazovanje.

U jednom trenutku sever je potpuno bio za ukidanje ropstva, tu ga više nije ni bilo i bio je zabranjen, dok su južnjaci i dalje žustro podržavali ropstvo i bilo je itekako jasno da se robovlasnici neće odreći svojih robova tek tako.

Dešavalo se da na južnjačkim plantažama robovlasnici zaista brinu o svojim robovima, shvativši da previše strog pristup ne vodi ničemu i samo izaziva jači revolt kod Afroamerikanaca. Iz ovog razloga, većina južnjaka je radije birala blag pristup prema svojim robovima, a ovo je posebno bio slučaj kod robovlasnika intelektualaca, koji su čak birali prijateljski odnos sa Afroamerikancima. Međutim, bilo je i onih koji su se vodili logikom da su oni vlasnici, da su robovi njima pripadali i mogli su sa njima da rade šta god požele.

Predsednik Linkoln je bio među prvim političarima koji se zalagao za ukidanje ropstva i oslobođenje svih Afroamerikanaca. Međutim, istorija govori da je ovo bilo jako teško i da su tragovi i posledice ropstva i danas vidljivi u američkom društvu.

Za Afroamerikance, život posle ropstva je bio najveći dar koji su mogli da dobiju. Brutalnosti kao što su bičevanje, silovanja, prodavanja dece, neplaćeni fizički rad, nedostupnost obrazovanja i slično su bili spremni da nestanu zauvek. Afroamerikanci su tada slavili novonastalu slobodu na sve načine, kako u svojim domovima, tako i na javnim mestima, ali itekako nesvesni šta ih čeka sa druge strane. Nakon oslobođenja, bivši robovi su se suočili sa prilično neprijateljskim okruženjem. Ova potpuno nova situacija je izazvala to da Afroamerikanci i sada već biši robovlasnici nisu znali kako da se ophode jedni prema drugima.

Zapravo, pokazalo se da je život nakon ukidanja ropstva bio jako težak. Iako je robovlasništvo bilo gotovo, pojavilo se nešto što se danas zove rasna predrasuda i ona će biti (i danas jeste) jedan od velikih društvenih problema

moderne civilizacije. Iako su svi robovi oslobođeni, uživali sva prava kao i belci, došlo je do potpune segregacije u društvu, pa tako recimo belci i Afroamerikanci nisu mogli da koriste iste toalete u firmama.

Ovo navodi i Margot Li Saterli u svojoj knjizi „Skrivene brojke“ (Hidden numbers) gde su Afroamerikanke zapošljavane u NASA-i kao „živi kompjuteri“ koje su radile na računicama, bile izuzetno dobre u svojim poslovima, a plaćane jako malo. Ona navodi primer Ketrin Džonson koja je bila izvrsna matematičarka, međutim, zbog apsolutne segregacije Afroamerikanaca i belaca, žene su morale da idu u potpuno odvojen deo, samo da bi koristile toalet za Afroamerikance. Ona na komičan način prenosi priču kako je Ketrin Džonson dugo koristila toalet za belce, ne primetivši da je ovo uopšte bilo podeljeno. Tek nakon nekog vremena, kada joj je ukazano na njenu grešku, ona nastavlja da koristi isti toalet, ne obraćajući pažnju na komentare.

Iako ona tvrdi da nije osećala rasizam i rasnu diskriminaciju od strane svojih kolega, ona ističe da je segregacija bila tu i morala je da se poštuje.

Nakon što je ropstvo ukinuto, vlada na jugu je osmislila deo zakona koji se zvao „Crna pravila“. Ovi zakoni su Afroamerikancima obećavali određena prava kao što je pravo na civilni brak, na vlasništvo, kao i pravo na tužbe, međutim, sa druge strane su definisali da je Afroamerikancima zabranjeno da budu deo porote, da svedoče protiv belaca i da služe vojni rok. Ovo je jasno pokazivalo gde je društvo zaista i da uopšte ne pomera sa tačke ukidanja ropstva. Afroamerikanci su često i zbog najmanje sitnice kao što je psovka pred belkinjom bili hapšeni i brutalno osuđivani na dugogodišnji rad bez plate. Dakle, na neki način i u nekim segmentima, ropstvo se nastavilo.

Afroamerikanci koji su živeli na jugu su bili u situaciji teškog siromaštva, zato što su pod ropstvom bili neplaćeni za svoj rad, i onda su se našli u situaciji da iz ekonomskih razloga iznajmljuju njive od svojih prethodnih vlasnika i kao

zajam daju deo svojih useva. Oni koji su odbijali da iznajmljuju ove njive su često bili kažnjavani od strane zakona. Pokret među republikancima u kongresu da se obezbede zemljišta za bivše robove, kao kompenzacija za njihov dugogodišnji rad u ropstvu je bio bez uspeha.

Crkve su postale centar kulturnih zbivanja za Afroamerikance i njihovu zajednicu. One dakle nisu služile samo za molitvu i duhovno osnaženje, već kao i centri za obrazovanje, druženje i političku organizaciju. Afroamerikanci koji su bili sveštena lica su najčešće bili i vođe.

Želja Afroamerikanaca da se obrazuju je pronašla izvore u školama svih nivoa, počev od osnovnih škola pa sve do visokog školstva i osnivanja prvog afroameričkog visoko-školskog organa kao što je Harvard Univerzitet. Biro koji je osnovan 1865. godine za pomaganje oslobođenih robova je nadgledao organizaciju preko 3000 škola kroz ceo jug, vodio je bolnice i ustanove za zdravstvenu negu za oslobođene robove.

Tokom perioda Rekonstrukcije, a on je trajao od 1865 do 1877.godine, Kongres je primenio zakone koji su promovisali ljudska i politička prava za Afroamerikance koji su živeli na jugu Amerike. Tri najbitnija amandmana koji su implementirani u američki Ustav su : 13. Amandman kojim se završilo ropstvo 1865.godine, zatim 14. Amandman koji je Afroamerikancima 1868.godine dao pravo na američko državljanstvo i 15. Amandman iz 1870.godine kojim se Afroamerikancima dalo pravo da glasaju na izborima.

Bivši robovi su sa oduševljenjem prihvatili ova prava i sve mogućnosti i odgovornosti koje nosi državljanstvo. Oko sedam stotina Afroamerikanaca je počelo da služi u određenim javnim službama. Među njima su bila i dva senatora. Još dodatnih trinaest stotina Afroamerikanaca, kako muškaraca tako i žena su dobili poslove u vladinim institucijama.

Negde oko 1860. godine, došlo je do osnivanja Kju Kluks Klana (KKK), rasističke organizacije koja se zalagala za rasnu podelu, tvrdeći da su Afroamerikanci „niža rasa“ u odnosu na belce. Ova organizacija delovala je do čak 1871. godine, kada je američki Kongres doneo zakon koji je rezultirao hapšenjem i zatvaranjem vođa, te je tu bio kraj terora nad Amerikancima od strane ovog klana.

Stotine hiljada oslobođenih robova je umrlo od bolesti i gladi tokom američkog građanskog rata. Istoričar Džim Daunz je zaista bacio senku na ovaj period američke istorije svojom knjigom Sick From Freedom (Bolesni od slobode). Svet vidi ovaj period kao jedan od najsvetlijih u istoriji, kada je ogroman broj robova dobio svoju slobodu i prava, međutim, kako Džim opisuje u svojoj knjizi koliko su bivši robovi zaista bili zanemarivani i koliko su se suočavali sa gladovanjem i smrću od iste, zatim strašnim epidemijama malih boginja i kolere.

Nakon detaljnog analiziranja nekompletnih i nejasnih izveštaja, memoara i časopisa, Daunz veruje da je otprilike četvrtina od četiri miliona oslobođenih robova umrla ili bolovala od ovih bolesti između 1862 i 1870. godine. On u svojoj knjizi navodi da „bi ovo mogla biti najveća biološka kriza devetnaestog veka, a ipak vrlo malo se o ovome istraživalo od strane modernih istoričara.“ (Downs 2012: 19)

Džim Daunz veruje da je ovo zato što u vreme pomahnitalog građanskog rata koji je trajao oko četiri godine, mnogi prosto nisu želeli da ulaze u istragu tragedije koja je zadesila oslobođene robove. Mnogi sa severa su osećali saosećanje kada se radilo o zdravlju bivših robova, ali ipak, borci protiv ropstva su se plašili da će njihovi kritičari tvrditi da su bili u pravu. Tokom devetnaestog veka ljudi prosto nisu želeli da pričaju o ovome. Nekima nije bilo bitno, a oni koji su se zalagali za prava Afroamerikanaca, kada su videli koliko

oslobođenih robova umire, plašili su se da je istina ono što su neki govorili – da robovi nisu bili u stanju da prežive sami.

Profesor Daunz opisuje mnogobrojna iskustva oslobođenih Afroamerikanaca koji su sa svojim porodicama prigrlili slobodu, međutim, mnogi su završili na mestima koja su se nazivala „kampovi za krijumčarenje“. Uslovi tu su bili nehumani i hrane je bilo nedovoljno. Ono što je najgore jeste da su ovi kampovi zapravo bili prethodno torovi za robove, tako da su tek oslobođeni robovi tu držani kao zatvorenici, u istim onim ćelijama iz kojih su skoro bili izbavljeni. U ovim kampovima bolest i glad su vodili do nebrojenih smrti, a najčešće je jedini način da se odatle izađe bio prihvatiti povratak na posao na iste one plantaže sa kojih su skoro otišli kao slobodni ljudi.

Džim Daunz kroz svoja istraživanja opisuje slučajeve nestanka i brisanja celih porodica, pa tako navodi primer jednog oslobođenog Afroamerikanca, Džosefa Milera, koji je sa suprugom i 4 dece došao u jedan izbeglički kamp, a zatim da bi obezbedio svojoj porodici hranu i smeštaj, pridružio se vojsci. Njegova supruga i svo četvoro dece su umrli od gladi, a na kraju i on. Mnogi su na isti način verovali da pridruživanjem vojsci obezbeđuju svojoj porodici opstanak, ali to nije bio slučaj. Za ove ljude niko nije mario! Još jednom u istoriji su bili samo potrošni materijal.

Ove priče su zaista strašne i srceparajuće. Toliko oslobođenih robova je umrlo gladujući, a to je tako spora i teška smrt. Toliko je njihovo zdravlje bilo ugroženo i toliko su umirali da su se neki pitali da li će da potpuno nestati sa lica zemlje. Naravno, mnogi rasisti su sa oduševljenjem prigrlili ove mogućnosti, držeći propovedi kako Afriamerikanci, kao i Indijanci, treba da nestanu, da ih više nema.

Istorija je tu da bi služila kao jedan nepristrasan svedok, koji priča priču onakvu kakva je zaista bila. Bez obzira na to sto je oslobađanje robova zaista

bilo jedno od najbitnijih razdoblja u borbi za ljudska prava, neophodno je sagledati celu sliku i izvesti zaključak da sloboda za bivše robove nije nimalo bila laka i došla je uz određenu društvenu cenu.

Prosto se ne može reći da se kvalitet života u trenutku popravio za Afroamerikance kada je došlo do oslobođenja. Iz mnogih istorijskih dokaza možemo videti da su stvari krenule ka mnogo gore pre nego što je došlo do ikakvog poboljšanja za bivše robove.

Tek nešto kasnije se dešavalo da neki Afroamerikanci dođu do određenih bitnih pozicija u društvu. Posebno je interesantan slučaj Elizabet Kikli, rođene u februaru 1818.godine, koja je igrom slučaja, nakon oslobođenja robova postala krojačica za gospođu Linkoln, suprugu predsednika Linkolna. Elizabet, rođena u ropstvu, međutim, u službi služavke, kojoj pismenost nije bila zabranjena, u jednom momentu svog života je čak i napisala svoje memoare *Iza scene* (Behind the Scenes). Kao dete je naučila da šije i taj talenat za pravljenje divnih haljina je iskoristila kada je došlo do oslobođenja, jer je to bilo nešto čime je mogla da zarađuje i plaća račune.

Ona objašnjava da su ti računi zaista bili mali, ali bez obzira na to, oni su je čekali, pored činjenice da su njena primanja minimalna ili nikakva. Sasvim slučajno, preko par preporuka, gospođa Linkoln je čula za nju, pozvala je na razgovor i Elizabet je tako počela da šije za nju.

Za Elizabet Kikli, ropstvo je nešto što joj je pomoglo u životu, naučilo ju je „*da se uvek oslanja na sebe, svoj rad i trud i uvek pomaže svakome ko je u potrebi.*“ (Keckley 2008: 8) U svom narativu, ona detaljno opisuje predsednika Linkolna i njegovu suprugu, kao i iznenadnu smrt njihovog desetogodišnjeg sina.

Elizabet ni u jednom momentu ne vraća 30 godina ropstva nazad, niti ima predrasude prema belcima, naprotiv, u momenima najveće tuge u porodici Linkoln, Elizabet je bila uz njih, kao moralna podrška i pomoć u svemu

neophodnom. Neko bi pomislio da je rasna mržnja napravila neizbrisiv trag u životima svih ovih ljudi, ali ne. Bilo je Afroamerikanaca koji nisu bili u stanju da mrze ikoga, pa čak ni ljude koji su ih otimali i terali na prisilni rad kroz ropstvo.

Elizabet i gospođa Linkoln su zapravo postale prijateljice i posebno je interesantan podatak da kada je predsednik Linkoln ubijen, i kada su gospođu Linkoln pitali da li želi da pozovu nekog da bude uz nju, ona zatražila da dovedu Elizabet. Dve žene, različite boje kože, jedna privilegovana, druga tlačena 30 godina u ropstvu, mogle su potpuno da zaborave rasu i budu prijateljice bez obzira na sve. Ovo je bio jedan divan, čovečanski korak ka opraštanju i međusobnom poštovanju. Potpuno spontan i bez pritiska, jedan čin prijateljstva koji je obećavao bolju budućnost i suživot za sve Amerikance.

Međutim, na žalost, ovo je bio jedan mali događaj, minijaturan u odnosu na sve one koji su pokazivali i dokazivali rasnu mržnju na svakom koraku. Činjenica je da ne postoji tačan momenat ili dan za koji možemo reći „dan kada je ropstvo potpuno nestalo“. Ne, ovo je bio dugoročan proces, koji na neki način i danas traje i vuče posledice. I 150 godina nakon proglašenja slobode svim zarobljenim Afroamerikancima, teško je zamisliti težinu koju su morali da nose. Sloboda nije značila samo oslobođenje iz okova i prinudnog rada. Mnogi su se suočili sa realnošću finansijskog opstanka, a najčešće su prvo pokušavali da uđu u trag svojoj braći i sestrama od kojih su bili rastavljeni nekada. Mnogi nisu uspevali da nađu svoju porodicu u prevelikoj Americi. Promene su se odvijale kroz nekoliko generacija i proći će više od jednog veka da bi Afroamerikanci uživali prava i beneficije koje im je 13.amandman ponudio.

Bitno je naglasiti da su postojali neki Afroamerikanci u zemljama kao što su Virdžinija i Južna Kalorina koji ne samo da su bili slobodni, već su bili vlasnici određenih poseda i bili u mogućnosti da sami sebi plaćaju obrazovanje. Ali ih je bilo jako malo.

Istina je da su mnogi Afroamerikanci osećali strah i nepouzdanost kada je sloboda pokucala na njihova vrata. Osećali su se kao stranci u nepoznatim zemljama, nesigurni šta treba da rade dalje. To je bilo i razumljivo, obzirom na činjenicu da nisu imali ništa, nikakav finansijski prihod na koji bi mogli da računaju, nikakvu pomoć, nikakvo imanje.

Jedna stvar koja je bila jako bitna Afroamerikancima kada su izašli iz ropstva jeste obrazovanje. Mogućnost usvajanja znanja oni su dočekali sa radošću, pa je tako broj Afroameričke dece u školama 1850.godine bio 25 000, a svega dvadeset godina kasnije 149 581. Ova statistika zaista govori da su bivši robovi jedva čekali da iskoriste znanje. Cele porodice su provodile vreme u učionicama. I roditelji i deca, zato što su videli da je znanje put koji će im osvetlati put u budućnost. I zaista jeste bilo tako.

Znanja i zanati kao što su tkanje, klesanje, pletenje korpi i slično su izumrla tokom ropstva, obzirom da su im oduzeti svi simboli kulture i kulturološkog određenja. Robovlasnici su za vreme robovlasničkog društva zabranili obrazovanje robova bilo kakvog tipa. Robovi nisu smeli čak ni da znaju da pišu/čitaju. Razloga je bilo nekoliko – verovali su da robovi nemaju intelektualni kapacitet da budu obrazovani i da će ih obrazovanje bilo kojeg tipa samo dodatno zbuniti, nisu želeli da daju robovima mogućnost da falsifikuju dokumenta i pobegnu u države gde ropstva nije bilo, kao i to što su verovali da ukoliko robovi počnu da čitaju tekstove koje su objavljivali abolicionisti, da bi to moglo da pokrene veliku pobunu. I ovo se pokazalo kao tačno kada su neki robovi, naučivši da čitaju, naišli na mnoge kontradiktornosti unutar Biblije, kada se radi o filozofiji ropstva.

Sa druge strane, robovlasnici su bili svesni da će određena količina novih znanja doprineti pre svega njima i produktivnosti i kvalitetu njihovih radnika (robova). Upravo određenje te količine je ono što je prouzrokovalo problem. Bili

su svesni da je pobuna odmah iza ćoška ako robovi znaju previše, a davati mrvice nekome ko je željan znanja je gotovo nemoguće.

Ova želja za znanjem je zapravo bilo seme koje je izrodilo ideju i kasnije pokret oslobođenja svih robova. Abolicionisti su se zalagali za to da su svi ljudi jednaki i da svi zaslužuju pravo da budu prosvećeni. Kao posledica ovoga, neke države su donele zakone o kažnjavanju bilo koga ko pruži robu priliku za obrazovanje i znanje.

Svakako da je postojao određen broj robova koji su bili pismeni i koje robovlasnici nisu sprečavali da se opismene. Najčešće štivo za čitanje ovih Afroamerikanaca je bila Biblija. Vlasnici je nisu zabranjivali jer su verovali da će unutar Biblije pronaći svoju božansku ulogu sluga. Dakle, ovo jedan od svega nekoliko tipova obrazovanja koji je robovima bio dostupan tokom ropstva. Takođe, određena količina znanja im je bila dostupna na plantažama, uz gazdarice i njihovu decu. Često robovlasnici nisu pravili problem da afroamerička deca nauče ponešto uz drugu decu na plantažama.

Međutim, nakon proglašenja oslobođenja robova, neke stvari su se promenile i Afroamerikanci su raširenih ruku prihvatili obrazovanje. Čak su oni bili ti koji su insistirali da im obrazovanje bude dostupno. Kada su se uzdigli iz ropstva do slobode, crkve su postale centar njihovog života i mesta gde su lako mogli da ostvare sve inicijative vezane za obrazovanje. Jedan od najbitnijih programa koje je crkva uspela da ostvari jesu časovi čitanja, pisanja i matematike, a između ostalog, bili su ponuđeni i kursevi kuvanja, šivenja i domaće radinosti.

Ipak, i dugo nakon ukidanja ropstva, postojala su određena mesta gde su belci na sve načine pokušavali da Afroameirkance zadrže nepismenim i bez znanja. U Severnoj Karolini, 90% stanovništva se protivilo obaveznom obrazovanju za afroameričku decu. Ovaj procenat je poražavajuća statistika. I

pored toga, Afroamerikanci nisu sedeli skrštenih ruku niti su se mirili sa ovim zabranama. Sakupili su i dali preko 4 miliona dolara za škole kroz različite projekte, samo da bi deca bila u školama. U periodu od 1912. do 1932. ove škole i projekti su obrazovali preko 25% celokupnog afroameričkog stanovništva na Jugu.² Tako su Afroamerikanci smanjili stopu nepismenosti sa 90% na čak 45%.

Sigurno da period posle ropstva za Afroamerikance nije bio nimalo lak. Pored svih eksploatacija kroz koje su prolazili, ođednom su se suočili sa dodatnim problemima, mnogo stvarnijim nego ikad. Ropstvo je ostavilo traga i posledice na celokupno afroameričko društvo unutar Amerika, to je sigurno. I dana, posle toliko godina, rasizam je prisutan, mnogi ljudi nisu izvukli pouku iz celog jednom perioda koji je značio tiraniju usmerenu ka jednom narodu.

Amerika je stvorena po principu „svi ljudi se rađaju jednaki“,³ i ovo zvuči kao slogan za jednu utopijsku civilizaciju, ali to ipak nije bio slučaj kroz istoriju ove zemlje koju mnogi istoričari smatraju sramnom. Boja kože je zauvek ostavila traga i najverovatnije da nikada neće nestati. Činjenica je da i danas postoje mnogi gradovi i ruralne oblasti u Americi gde Afroamerikanci žive u velikom siromaštvu, bez posla, bez obrazovanja sa velikom stopom zavisnika od droge.

Neki ljudi ova mesta nazivaju „getom“ i neki ovo prepoznaju kao problem, drugi ne, ali on je svakako prisutan. Moramo biti svesni ovog rasnog pitanja i problema, posebno kada nam statistika govori da bračni parovi u Americi koji nemaju dece, odlaze u Kinu da usvoje dete, dok afroamerička deca siročad ostaju sama, bez roditelja. Možda to nije rasizam, ali svakako da jeste jedna posledična nit ropstva i rasizma. Takođe, podatak iz 1990.godine da se samo 3% Afroamerikanki uda za belce govori za sebe. Statistika takođe

² <http://www.uh.edu/honors/Programs-Minors/honors-and-the-schools/houston-teachers-institute/curriculum-units/pdfs/2003/african-american-slavery/mcmillan-03-slavery.pdf>

³ All men are created equal

poikazuje da se broj samoubistava duplo povećalo u periodu ropstva, između 1980 i 1995. Traume koje je izazvalo ropstvo su duboke i neizbrisive.

Određena populacija se i dalje iz sve snage trudi da izoluje Afroamerikance i na perfidan način „pokaže“ da superiornost rasa postoji, iako smo svi svesni ove zablude. Kao što je u jednoj svojoj pesmi rekla poznata pevačica Madona „svima nam je krv iste boje“.⁴

Danas je čest slučaj da neki Aframerikanci imaju negativna osećanja u vezi sa ropstvom. Zaista su razlozi brojni, međutim, svi Afroamerikanci bi trebali da osećaju izuzetan ponos i sreću obzirom na činjenicu da su njihovi preci bili jedan hrabar i odlučan narod koji se izborio za svoju slobodu i obrazovanje, pred svih suočavanja sa rasizmom, siromaštvom, mržnjom i neobrazovanošću. Afroamerikanci su narod koji je ostavio ogroman trag u istoriji Amerike i sveta.

Njihova žrtva, borba i nadasve hrabrost treba da bude putokaz svim narodima, da služi kao podsetnik na jedan deo istorije koji ne sme nikada i nikome da se ponovi i kao smernica ka tome da budemo bolji ljudi, sa više razumevanja i poštovanja jedni prema drugima. Ključ poštovanja jeste u tome da shvatimo koliko smo svi jednaki i isti. Svima nam trebaju iste stvari i na kraju ćemo se samo jedni drugima okrenuti.

2.1.2. Afroamerikanka kroz socijalni diskurs

Kada se radi o Afroamerikankama, ropkinjama, robovlasnici nisu imali nikakav strah od njih. Strah od osвете i besa ležao je u odnosu prema muškarcima robovima, i upravo zato su ih, dok su prevozili, držali vezane u lancima i okovima. Generalno odnos između robovlasnika i Afroamerikanaca je

⁴ We all bleed the same color

bio distanciran. Afroamerikanci nisu želeli da odaju ni delić svojih osećanja robovlasnicima. Reklo bi se da su razlozi i više nego očigledni i jasni. U narednom istraživanju će puno puta biti naglaska na boju kože, ali to je neminovno iz razloga što je boja kože zaista određivala stav i odnos prema čoveku, u to vreme.

Dakle, robovlasnici su se trudili da provode što manje vremena u blizini muškaraca robova. Žene su bile te kojima su davali neki vid "slobode" i kretanja, a najviše po kući i imanjinama. Mnogi bi sada pomislili kako su robovlasnici tada imali saosećanja prema ženi, pa su je puštali da makar može da se slobodno kreće. Ali ne. Na brodovima su žene bile slobodne da se šetaju po brodu i palubi iz jednoj i najbitnijeg razloga, a to je da svaki belac koji naiđe i kome se tako prohte, može, bez ikakve pravne posledice, da ženu siluje, zlostavlja, maltretira.

Svi robovi su bili goli i nagost je služila kao podsetnik njihove seksualne ranjivosti. Silovanje je bila itekako uobicajena metoda nasilja i torture nad ženama. Izvesni Robert Sufeld, posmatrač u prodajama robova, „zabeležio je u svojim memoarima da bi većina žena na brodovima već bila u drugom stanju u trenutku kad bi stigli na obale obećane zemlje.“ (Hooks 1982: 127) Neke su već i bile u drugom stanju pre nego su bile zarobljene i otete. Sve su one bile primorane da iznesu trudnoću bez ikakve odgovarajuće ishrane, vežbi i bez ikakve pomoći pri porođaju.

Obzirom da su one u svojim plemenima u Africi, tokom trudnoće bile čuvane, mažene i pažene, jer je to bio deo njihove kulture, ovaj vid ophođenja je za njih bio strašan i psihički demoralizujući. Mnogi istorijski zapisi govore da je američki brod Pongas prevezio 250 žena, od kojih je većina bila u drugom stanju, a sve su bile zbijene u jako male prostorije, bez ikakvih, makar osnovnih potreština.

One koje su uspevale da prežive, rađale su decu na brodu, uglavnom u uslovima koji su bili katastrofalni. Broj žena umrlih na porođaju i broj dece koja su umrla pri rođenju se nikada neće znati.

Danas, kada su trudnice simbol ljubavi, kada ih svi čuvaju kao kap vode na dlanu, kada se za njih pripremaju zabave za rođenje bebe, sa tortama, poklonima, balonima i pesmom, gotovo je nemoguće zamisliti da se nešto ovako dešavalo, bilo kada, bilo gde u svetu. Da li je moguće zamisliti količinu mržnje koja se rodi i boravi u čoveku samo zbog nečije jačine pigmenta u koži?

Traumatična iskustva afričkih žena na brodovima su samo početak procesa koji je slobodnog čoveka iz Afrike pretvorio u roba. Jedan jako bitan posao robovlasnika u to vreme je bio da potpuno slomi ponosni i nezavisni duh afričkog naroda, a zatim da sruši ljudsko dostojanstvo, oduzme ime i status. Bilo je od izuzetne važnosti podeliti robove u mešane grupe, kako bi zajednički jezik svih plemena nestao. Naravno, pored svega ovoga, oduzimanje svakog simbola ili znaka kulturnog nasleđa je bio neophodan.

Zanimljivi su podaci da su belkinje itakako bile protiv crnkinja i davanja im ikakvih prava kasnije. Čest je slučaj bio da belkinja nije želela da bude viđena kako se pozdravlja sa Afroamerikankom na ulici. Čini se da i čak kad bi Afroamerikanke dostigle određeni status i obrazovanje, i dalje bi na njih gledali kao na neku nižu vrstu.

Nekada je zaista neshvatljivo šta ljudi rade u strahu od novih i nepoznatih stvari. Stvaraju predrasude, nepojmljive ideje o superiornosti i nedokučive stavove o bitnosti boje ili nijanse tena.

Sa sigurnošću se može zaključiti da su odnosi Afroamerikanki i belkinja bili u konfliktu. Čak ni različiti pokreti ženskih prava nisu mogli da ih približe. Da li je to bilo sopstveno rasuđivanje ili uticaj muškarca na generalno mišljenje o Afroamerikancima? Zašto rasizam i unutar ženskih krugova? Postoji nekoliko

mogućih objašnjenja. Jedno od njih jeste da rasizam kakav jeste, zapravo je slep i ne poznaje ni pol niti ime. Samo rasu. Još jedno objašnjenje može da bude da su belkinje osuđivale Afroamerikanke za posrnulo ponašanje svojih muževa, braće, sinova...

Kada se radi o poslovima koje su žene obavljale, može se reći da su radile fizičke poslove na njivama i plantažama rame uz rame sa muškarcima. Bile su jake, otporne i izuzetno psihički stabilne. Imale su snage da se same porađaju, bez lekara, bez babice, bez pomoći i čak da podnesu oduzimanje i prodaju sopstvene dece u ropstvo. Još jedan, za belce možda najunosniji posao jeste bilo upravo rađanje dece. Robovlasnici su svoje ropkinje terali da rađaju što više dece, koju bi odmah po rođenju prodavali.

Ovo su videli kao izuzetan biznis i bilo im je apsolutno neshvatljivo ako je žena osećala potrebu da se oporavi i odmori od trudnoće i porođaja. Gledalu su na njih kao na mašine za pravljenje dece, konkretnije za pravljenje novca. Rado su „davali“ svoje ropkinje da ih siluju belci, jer su se tada rađala deca malo svetlije puti, a bila su na visokoj ceni, i robovlasnici bi više zarađivali. Brutalno tretiranje Afroamerikanki od strane robovlasnika takođe „otkriva duboku mržnju muškarca prema ženi i ženskom telu.“ (Hooks 1982: 75) Ovakav vid ophođenja je direktna posledica mizoginističkog stava prema ženama. A ovaj stav je dugo živeo u kolonijalnoj Americi.

U ovom hrišćanskom društvu učilo se da je žena grešno biće čija osnovna svrha jeste da zavodi i bludniči. Belci su sebe postavili za predstavnike Boga i podučavali su da se žena jedino može držati pod kontrolom tako što će biti konstantno ponižavana.

Žene koje bi prešle jasno iscrtane granice i kršile jasno definisana pravila, najčešće bi bile brutalno kažnjavane. Suđenja „vešticama“ su bila ekstreman i čest primer praktikovanja tog patrijarhalnog društva. Ova suđenja su bila jasna

i glasna poruka ženama da ostanu mirne, pasivne, poslušne, u suprotnom će biti kažnjavane, čak i ubijane.

Robovlasnici u američkom društvu su težili ka potiskivanju seksualnosti, usled njihovog dubokog straha od sopstvenih seksualnih osećanja, njihovog mišljenja da su ovakva osećanja grešna, kao i straha od večnog prokletstva. Ovi strahovi su vodili direktno „ka degradaciji žene kao seksualnog objekta.“

(Smith 1970: 68)

Kada su robovi dovedeni u američke kolonije, naišli su na jedno društvo koje je imalo već izgrađen negativan stav prema ženama, a kada su došle žene sa drugom bojom kože, to je već bio trenutak kada su one od starta obeležene kao grešnice i bilo je opšte prihvaćeno mišljenje da su one te koje su krive za odvlačenje belaca od njihove duhovne čistote i veri posvećenog puta.

Zanimljivo je kako ljudi nekad prave istoriju koja će se pamtiti vekovima, a da toga uopšte nisu ni svesni. Na ovaj način je društvo u kolonijalnoj Americi utabalo put ka dobrim temeljima pokreta za ženska prava.

Zarobljene ropkinje su zaista pokušavale da nađu zaštitu kod moćnijih Afroamerikanaca, međutim, istina je da se većina nije mogla obratiti za pomoć ni jednoj grupi da ih zaštiti makar od seksualne eksploatacije.

Silovanja Afroamerikanki nisu bila tu da samo terorišu, već i da potpuno ogole ženu njenog dostojanstva i bez traga izbriše svaku mrvu samopouzdanja. Belci su bili svesni da je nagost pred svetom dodatno ponižavala i degradirala ženu. Međutim, jednom se desilo da Sodžorni Trut, na jednom svom izlaganju za prava žena, ogoli svoje grudi pred velikim auditorijumom. Upravo iz razloga što je kao ropkinja bila naga većinu vremena, zelela je da publici dokaze da je žena, pa za nju još jedno pokazivanje svog tela nije značilo baš ništa. To govori koliko su Afroamerikanke navikle i potpuno otupele na ponižavanja. Čini se da je to postao deo svakodnevnog života za njih. A upravo iz ovog razloga,

Afroamerikanke su postale snažne i glasne u iskazivanju svojih stavova i traženju svojih prava.

Žena i jezik su često viđeni i shvatani kao nespojivo. Smatralo se da je „žena nesposobna za verbalno izražavanje, da je sklona nelogičnim i nedefinisanim izjavama.“ (Bealieu 2003: 13) Ovo shvatanje se danas itekako smatra zastarelim. Žena je posebna u svojim načinima komunikacije. U njoj je nešto vazda poetsko i tajno, ukombinovano sa različitim varijacijama reči, zvukova i tišina. Zato danas imamo žene koje su velike pesnikinje, spisateljice i umetnice.

Sećanje kroz oči istorije može biti jako bolno, pored svega što je zadesilo Afroamerikance, svakako da im predstavlja izuzetnu bol da pamte i sećaju se svojih predaka. Međutim, i pored toga, o prošlosti Afroamerikanaca se puno govori, istorija se prožima kroz umetnost i kulturu. Kako navodi Džon Vajdemon, istorija živi u nama i kroz nas. *„Svako od nas čuva duše ljudi koji su hodali zemljom pre nas i čije duše zavise od našeg postojanja, baš kao što mi zavisimo od njihovog prisustva da živimo živote u potpunosti.“* (Andrews 1999: 32)

Koliko je bitno pamtiti prošlost? Da li će nam tada biti lakše i da li prošlost treba ostaviti prošlosti da tamo boravi, izbledi i nestane? Neki su za, neku su protiv, ali svakako da je sredina najbolja opcija.

U Americi se dvedesetih godina desio skandal vezan za sudiju Klarena Tomasa, koji je bio optužen za seksualno uznemiravanje. Anita Hil, advokatica i tadašnja profesorica na fakultetu pravnih nauka je bila ta koja je iznela optužbe u vreme kada je sudija bio nominovan za vrhovni sud. Ovaj skandal je izazvao ogromnu količinu podeljenih mišljenja i verovanja među američkom populacijom. Neki su verovali sudiji Tomasu, a neki profesorici Aniti Hil.

Međutim, najzanimljivije je to što mnoge žene, kako Afroamerikanke tako i belkinje, iz nekih nepoznatih razloga nisu verovala u reči profesorice Hil. Danas, skoro 30 godina nakon ovih događaja, postavlja se pitanje – gde je ženska solidarnost i šta radi?

Zaista je teško upojmiti sliku jedne Afroamerikanke koja je brutalno zlostavljana, dok jedna privilegovana belkinja mirno i sa dosadom gleda na njene molbe. Ovo poglavlje svetske istorije je ostavilo veliki pečat i čini se da je odavde pa nadalje krenuo globalni sunovrat celog čovečanstva. Ratovi i etnička čišćenja samo su jedan deo onoga što će svet pretrpeti.

Kako je moguće da posle toliko godina, posle toliko pretrpljenih strahota, čak i danas, žena nije u stanju da stane uz ženu? Pored toga, kako je moguće da žena izaziva toliku polemiku i toliko diskusije? Rečenica koja se često može čuti – žena je ženi vuk, sada poprima oblik i jasno značenje. Ovo je daleko od feminističkog pristupa, već je zapravo samo logičko shvatanje i percepcija realnosti.

Recimo da većina žena prolazi kroz trudnoću i porođaj. Prolazi kroz jedan krug na samoj ivici života, ne bi li na svet donela dete. Feministička shvatanja se svakako ne zasnivaju na tome da je svaka žena majka, niti je to centralno bitno. Na primer, u Americi, starosedelačka plemena su jako cenila ženu upravo zbog njene uloge donošenja novog života na svet. A mi smo došli do tačke zaborava, kada sve blede i nestaje. Uticaj modernih ubeđenja o muškoj dominaciji je potpuno uzeo maha. Primer profesorice Anite Hil i sudije Tomasa govori da je ženska solidarnost potpuno nestala i da žene sve manje pokazuju ljubav, razumevanje i poštovanje jedna prema drugoj. Istina je da bi trebalo biti drugačije.

U jednom trenutku, Afroamerikanka biva potpuno obezvređena kao živo bice, kao žena. O ovome detaljno govori Bel Huks u svom delu *Ain't I a*

woman. Ona navodi da dobar deo američkog društva nikada nije prepoznao ugnjetavanje i eksploataciju afroameričkog naroda, a posebno žena, kada se uzme u obzir i seksualna eksploatacija. (Hooks 1982: 56)

Iako su Afroamerikanke brutalno zlostavljane tokom robovlasničkog perioda, ovo ponašanje je nastavljeno i kada se ropstvo završilo. Huks u svojoj knjizi oštro osuđuje Suzan Braunmiller koja je u svom delu *Protiv naše volje* (Against our will) „potpuno obezvređila i zanemarila zločine koje su na svojoj koži podnele Afroamerikanke.“ (Hooks 1982: 52)

Činjenica je da je ophođenje prema Afroamerikankama za vreme i nakon ropstva na bitan način oblikovalo američko društvo u ono kakvo je danas. Nakon svih silovanja koje su istrpele ove žene, „društvo je došlo do kolektivnog zaključka da su one to u neku ruku i tražile, da su nemoralne, a sve su ove konotacije zapravo bile u korenima robovlasničkog sistema“, po navodima Bel Huks. (Hooks 1982: 52)

Kroz sve tragove istorije ropstva, žene su nosile daleko veću količinu tereta. Pored toga što su bile ropkinje, bile su i majke, imale su veliki broj poslova koje su obavljale svakodnevno, a od njih se očekivalo i zahtevalo da sve poslove završavaju na vreme i besprekorno. Pored sve torture, često se dešavalo da im robovlasnici ne dozvoljavaju da doje svoju decu, jer je posao na njivi čekao.

Sve žene u Americi su naučile da razmišljaju o rasizmu samo u kontekstu rasne mržnje. Često se dešava da kada se pomene rasizam, uvek se pravi analogija Afroamerikanci i belci. Kada se radi o ovoj relaciji, zaista je ovaj termin viđen kao sinonim za diskriminaciju protiv Afroamerikanaca. Za većinu žena, kada se govori o rasizmu, „najčešće je to iskustvo o kome su saznale kroz knjige, televiziju i slično. Posledično, razumevanje Amerikanke o rasizmu kao

političkom instrumentu kolonijalizma i imperalizma je oštro ograničeno." (Hooks 1982: 119)

Rasizam kao alat koji postoji u gotovo svakom društvu je izuzetno bolan za osobu kojoj je upućen. I naravno da je teško biti omražen iz razloga kao što je boja kože, vera, ubeđenje. Odri Lordi je definisala rasizam kao „*ubeđenje jedne rase da je nad svim drugim i otud ubeđenje na pravo dominacije i manipulacije.*“

(Lorde 2007: 101)

U celom ludilu robovlasništva, robovlasnici su više kupovali žene nego muškarce, iz razloga što je spektar poslova koje su radile žene bio mnogo veći od onih koji su znali i radili muškarci. Pored posla u domaćinstvima, čišćenje, kuvanje, pranje, unošenje drva za ogrev, donošenje vode, žene su bile vazne i za poljoprivredu. Znale su da uzgajaju, pa su u ovom delu bile tražene. Znale su da prave sve od pamuka, radile u insutriji bojenja materijala, a neke su se čak uzdigle i u vojnim jedinicama. U jednom trenutku kroz istoriju, može se videti da su žene radile sve poslove kao i muškarci, uz dodatak svih kućnih poslova naravno.

Žene iz Afrike su često sa brodova stizale bolesne. Težak i dugačak put, uz loše uslove putovanja je uzimao svoj danak. Pored teškog fizičkog rada, loše ishrane one su često rađale bolesnu decu, a još češće imale problem sa začecem. Ovo se svakako razlikovalo od regiona do regiona. Neke žene su bile plodnije od drugih. A neki regioni su pak za nove robove morali da se oslone na Afriku kao izvor.

U jednom trenutku su robovlasnici shvatili da žene vode jako teške živote, a njima je u interesu (iako samo ekonomskom) bilo da imaju zdrave porodice robova, koje rađaju zdravu decu. Tada su malo promenili svoje ophođenje i radili na nekim stvarima koje su mogle da potpomognu natalitet u

robovskim porodicama. Bolja ishrana, bolji uslovi za trudnice i porodilje, zatim bolji životni porostor i slično.

Seksualna eksploatacija je definitivno bila najveći problem za žene. Usled ove vrste eksploatacije žene su bile depresivne, bezvoljne i sve je to uticalo na psihološko-emotivni kvalitet života. Danas je poznato da su žene silovane u poljima, na poslu, kraj puta, u kućama. Nije bilo nekog pravila. Ne možemo znati samo u kojim delovima Amerike je bilo više silovanja, a u kojim manje.

Afroamerikanke su relativno često bile u drugom stanju i rađale decu, ali takođe su često imale pobačaje ili rađale mrtvo-rođenu decu. Razlog je bio najčešće loša i siromašna ishrana, kao i odlazak na rad na njivama odmah nakon porođaja. Dešavalo se da žena rodi desetoro dece, od kojih odmah posle rođenja umre pet. Ili da rodi četvoro dece, od kojih ne preživi troje. Dakle, smrt je bila deo njihove svakodnevnice i pored očajničkih pokušaja da skrenu pažnju na problem loše ishrane u trudnoći i post porođajnom periodu, zatim lošim uslovima stanovanja i slično.

Pored ropstva koje je bilo dovoljno teško i mučno, žene su najčešće tugovale zbog rasanaka. Rasanaka sa svojom mrtvom decom, zatim rasanaka sa onom preživlom, ali koja su često bivala prodata negde daleko, i za koju su znale da ih više nikada neće videti. Osećaj bespomoćnosti i beskrajne tuge zbog razdvojenosti od sopstvene dece je jedan od najtežih osećanja koje jedna žena može da okusi. Potpuno nemoćna da pomogne svojoj deci, nemoćna da bude tu uz njih kad im je najpotrebnija. Shvatanje i prihvatanje činjenice da će njena deca otići negde, a da ih ona nikad više neće videti. Neće znati ništa o njima, da li im je hladno noću, da li su gladna, pa ni toliko da li su živa. Sve je ovo bio utaban put ka jednoj kolektivnoj utučenosti i mukama koje nikad neće prestati da bole jedan narod.

Afroamerikanka je bila vitalan deo cele zajednice u robovlasničkom društvu i od nje je zavisilo puno toga. Ona je nosila odgovornost za decu i njihovo vaspitanje i odgoj, zatim je radila fizičke poslove zajedno sa muškarcima i pored toga je radila sve poslove po kući koji su zahtevali „žensku ruku“. Pored svega ovoga, tu je bila i seksualna eksploatacija. U njenom životu je bilo toliko zlostavljanja i mučenja, da je ona verovatno puno razmišljala o begu od tih okova.

Decenijama su Afroamerikanci bili mučeni i ubijani samo zbog rasnog pitanja. Ovo pitanje je dovelo do mnogih dijaloga i tribina, koje se i danas vode. Čak ni danas ovo pitanje nije potpuno razrešeno i rasizma ima svuda u svetu, u različitim merama.

Kroz društveni diskurs, žena Afroamerikanka nije uživala nikakva prava niti je imala ikakve privilegije. Koliko je bila ponižavana od muškarca, toliko je ponižavana i od žene. Radilo se samo o moći i vlasti, ko će biti rob a ko robovlasnik. Robovlasnici su na Afroamerikance gledali kao na potrošnu robu, stvari koje nemaju nikakve ambicije, želje, emocije. Sa druge strane, Afroamerikanci koji su prodati u robove su osećali bes i tugu što nisu u mogućnosti da se oslobode, što se prema njima ophode kao prema životinjama.

U društvu u kome je sve izgledalo savršeno normalno, ništa nije to zapravo bilo. Za mlađe žene, najgora stvar je bila prisilni, težak fizički rad tokom trudnoće, kao i nemogućnost dojenja sopstvene dece. Puno zabeleženih svedočenja govore o okrutnom načinu ophođenja prema trudnicama i porodiljama sa bebama. Ove žene su konstanto dolazile u sukobe sa robovlasnicima koji su odbijali da im dozvole da doje svoje novorođene bebe i slično. ⁵Primer Ane Smit koja je izazvala šok kada je izjavila da ima pravo da sedne zato što je u drugom stanju. Nensi Kovan je osuđena za neposlušnost

⁵ <https://www.history.ac.uk/ihr/Focus/Slavery/articles/paton.html#24>

kada je odbila da spusti svoje dete od 2 godine, a Džesi En Tarp je kažnjena zato što je uzela pauzu da nahrani svoje 19-mesečno dete. Obe su kažnjene tako što su zaključavane u ćelije na plantaži svako veče, 14 dana. Karnabi je odredio kaznu za pet žena u trajanju od deset dana, zato što su svih pet u svoju odbranu rekly da su morale da paze na svoju bolesnu decu. ⁶

2.2.Ženski narativ u romanu *Voljena*

Voljena, to mi je ćerka. Moja je. Vidiš? Vratila mi se od svoje volje i ne moram ništa da joj objašnjavam. Nisam imala vremena pre da joj objasnim jer se to moralo uraditi brzo. Brzo. Morala je da bude bezbedna i ja sam je poslala tamo gde će to biti. Ali moja je ljubav bila jaka i ona mi se sad vratila. Znala sam da će se vratiti. Nikad je neću pustiti od sebe. I objasniću joj iako ne moram. Što sam to uradila. Kako bi umrla da je nisam ubila, a je ne bih mogla da podnesem da joj se to dogodilo. Kad joj budem objasnila, razumeće, jer ona sve već razume. Staraću se o njoj kako se nijedna majka nikad nije starala o detetu, o ćerki. (Morison 2013: 253)

Poznato je da je Toni Morison osnovnu ideju za roman *Voljena* dobila iz priče o Margaret Garner, o kojoj je saznala dok je uređivala list "Crna knjiga" (The black book), međutim, namerno nije istraživala priču detaljnije zato što je htela da ona koju ona bude napisala ima sopstvenu suštinu. Odabrala je da njena mašta sazida celu naraciju i sam njen tok. Itekako da *Voljena* nije samo puko prepričavanje jedne tragične priče, naprotiv, to je priča

⁶ <https://www.history.ac.uk/ihr/Focus/Slavery/articles/paton.html#24>

koja vraća ropstvo u život, oživljava sve tragedije i otvara rane koje je ono stvorilo.

Broj 124 bio je zloban. Pun jeda novorođenčeta. Žene u kući znale su to, a i deca su znala. Godinama se svako od njih nosio s tom zlobom kako je znao i umeo, ali do 1873. Seta i njena ćerka Denver ostale su njene jedine žrtve. (Morison 2013: 17)

Ono što istorija nudi svakako da nisu samo datumi i činjenice, već su to memoari, priče, uspomene i ljudi. Kako navodi Elizabet, „*Voljena oživljava istorijsko ozdravljenje kao izvor mašte.*“ (Beaulieu 2003: 67) Ako Toni Morison, koja itekako poznaje društvenu patologiju rasizma, istražuje društvenu traumu rasne opresije u svojim romanima, ona se u isto vreme bavi neprekidnom pažnjom na svet individualca i porodice koju prikazuje kroz iskustva Afroamerikanaca.

Istorija i istorijski pristup su svakako najbitniji alat koji Toni Morison koristi u pričanju svojih priča. Po rečima Linde Kramholz, ako Setine uspomene postoje u svetu kao fragmenti istorije, onda svakako individualni proces prisećanja može biti postavljen na istorijski nivo. (Kramholz 1992: 400) Zato Setin proces isceljenja unutar samog romana, njen proces učenja da živi sa svojom prošlošću, jeste model za čitaoce da se suoče sa Setinom prošlošću kao svojom. Zajednička prošlost koja živi upravo tu gde živimo svi mi. Likovi koje stvara Toni Morison su ukorenjeni u realnosti i istoriji a to čini njen fikcioni svet prepunim fantastičnim zemaljskim realizmom prožetim mešavinom zadovoljstva i bola, čuda i horora. (Christian, 1980: 137)

Naravno da je ideja ropstva teška za svakog Afroamerikanca i Afroamerikanku, međutim samo i misao o ropstvu može da bude pomoć pri razumevanju istorije u generalnom smislu. Toni Morison u svom romanu prilazi ropstvu kao jednoj nacionalnoj traumi, ali i jednoj intenzivnoj i ličnoj

traumi takođe. Ona kroz aspekt zajednice, ljubavi i pomaganja unutar iste, pokazuje njen značaj. Poseban akcenat je stavljen na ljubav i razumevanje između žena. One su se itekako razumele i to ogromno poštovanje koje su ukazivale jedna drugoj je prosto zadivljujuće.

„Ela, šta ja to čujem o Seti?“

„Kažu mi da je tamo, s njom. Samo to znam.“

„Ćerka? Ona ubijena?“

„Tako su mi rekli.“

„A otkud znaju da je to ona?“

„Sedi tamo. Spava, jede, pravi čuda. Mlati Setu svaki dan.“

„Bože dragi! Beba?“

„Ne. Odrasla. U godinama koje bi imala da je živa.“

„Ti to meni kažeš da je od krvi i mesa?“

„Od krvi i mesa.“

„I mlati je?“

„Kao maslac.“

„To je valjda i zaslužila.“

„Niko to ne zasluđuje.“

„Ali, Ela...“

„Nema ali. Što je pravedno nije uvek ispravno.“

„Pa ne mođe čovek da ubija decu.“

„Ne mođe, ali ni dete ne mođe da ubije majku.“ (Morison 2013: 319-320)

Seta je žena koja u romanu biva seksualni objekat, kako za belca tako i za Afroamerikanca. I pored te seksualne eksploatacije, ona je obeležena kao žena koja je ubila sopstveno dete, za koje ne znamo koliko je staro. Dete je opisano kao beba koja već puzi. Dakle, radi se o devojčici koja ima nepunu godinu. Ova priča učinkovito pretače u reči okrutnost i dehumanizaciju koja dolazi pod ropstvom stavljajući Setin čin u kontekst bez neizbežnog optuđivanja ili opravdavanja. (Beal, 1970: 90)

Ako započnemo rasčlanjivanje i potpuno otvaranje ovih događaja, jasno je da je majka pre želela smrt, nego da se njena deca vrate nazad ropstvu. Zašto? Seta je najverovatnije u tim trenucima razmišljala o prinudnom radu u poljima, konstantnim silovanjima, svakodnevnom ponižavanju...A silovanje kao takvo, nikada nije izbor žene. Ono je pitanje moći i dokazivanja nadmoći nad ženom, kao i demonstrativno pokazivanje njene fizičke slabosti.

Toni Morison je pokušala da, kroz svoje delo i reč definiše i prouči ljudski nedostatak čovečnosti kroz rasizam i kroz jednu feminističku spektru viđenja stvari. Sigurno je da je u tome i uspela. Njen život i delo su u mnogome pomogli kategorizaciji i shvatanju određenih društvenih problema i pitanja.

Žena je neiscrpan izvor života, ona daje i onda kada više nema apsolutno ništa da ponudi. Njena duša je duboki ambis na čijem dnu uvek spava oprostaj. U stanju je da voli više od same ljubavi i pokloni svoj život bez razmišljanja o posledicama. I danas je ovaj fenomen shvaćen ili ne, tačan ili netačan, ali sigurno da čini jednu izuzetno bitnu sponu u životnom ciklusu.

Likovi u romanu *Voljena* su jako propatili kroz svoj život robovanja. Morisonova se nije mnogo bavila društvenim posledicama vezanim za Margaret Garner i njenu priču. Upravo iz ovog razloga slobode pisanja je odbila da uđe u detaljno istraživanje života Garnerove. Želela je da njeni likovi imaju potpunu slobodu da rastu i razvijaju se u sopstvenom političkom, filozofskom i moralnom ključu. Ko je zapravo imao pravo da osuđuje Setu za ubistvo koje je počinila? Čini se niko osim njenog ubijenog deteta.

Voljena ju je optuživala da ju je ostavila. Da nije fina prema njoj, da joj se ne smeši. Kazala je da su iste, da imaju isto lice, kako je mogla da je napusti? A Seta bi plakala, govorila da je nikad nije napustila, da nije htela da je napusti – da je morala da ih skloni, daleko, da je sve vreme imala mleka i da je imala i novca za spomenik, mada nedovoljno. Namera joj je bila da svi odu na onu stranu i budu tamo zauvek zajedno. Voljenu to nije zanimalo. Kazala je da niko nije došao kad je plakala. Da su mrtvaci ležali po njoj. Da nije imala šta da jede. Duhovi bez kože zarivali su prste u nju i nazivali je voljenom po mraku, a kučkom po danu. (Morison 2013: 302)

U priči o Voljenoj javljaju se dva duha. Duh Bejbi Sags, „koja deluje kao ritualni vodič“ (Andrews 1999: 98) i Voljena, kao odrasla devojka, koja je

u godinama u kojima bi bila ubijena beba da je živa. Endruz i Mekkej su proces isceljenja podelili u tri faze. Prva faza je potiskivanje uspomena koje se javljaju usled traume ropstva, druga faza je bolno mirenje sa ovim uspomenama, a treća je proces „čišćenja“, simbolično ponovno rađanje onog ko je patio. (Andrews 1999: 123)

„Mi ovde imamo duha“, reče ona, i to upali. Nisu više bili dvojac. Njena majka prestade da klata nogom i da se ponaša k'o devojčica. Muškarcu prema kome se tako ophodila iščile uspomena na Slatki dom. Brzo je pogledao u iskričavobebe stepenica iza nje.

„Čuo sam“, reče on. „Ali to je tužan duh, kako kaže tvoja mama, a ne zao.“

„Ne, gospodine“, kaza Denver, „nije zao. Ali nije ni tužan.“

„Pa kakav je onda?“

„Zatomljen. Usamljen i zatomljen. (Morison 2013: 30)

Po rečima Patriše Vog, Toni Morison *„istražuje rasnu istoriju Afroamerikanaca u svetlu njihove opresije koja je živela kroz odnose unutar porodice i kako isti ovi odnosi nose mogućnosti ljudskog dostojanstva i povezanosti.“* (Waugh 1989: 213)

Još jedna neiscrpna tema koju Toni Morison istražuje jeste odnos majke i ćerke. Seta je kao dete bila otrgnuta od svoje majke. Afroamerikankama nisu dozvoljavali da doje svoju decu, jer je rad u poljima čekao. One su bile uskraćene osnovne potrebe da hrane sopstvenu decu svojim mlekom. Seta se seća da joj je majka nekom prilikom pokazala ožiljak

na svojim grudima. Ona to tada nije shvatala, ali je razlog bio da ukoliko se desi da umre, Seta može da je prepozna kao svoju majku. Drugačije nije mogla, jer je nije ni pamtila.

Sigurno da je majčinstvo jedno od najbitnijih uloga za svaku ženu. Iziskuje ogromnu snagu i još veću brigu i bojazan u srcu. U moru motivacionih izreka i citata, postoji jedan koji kaže da roditelj svojim odabirom da ima dete, pristaje na činjenicu da mu srce večno luta izvan tela. I to zaista jeste tako. Na neki način, Seta je ubivši svoje dete, ubila i sebe. Njeno srce je toga dana naselila najstrašnija, razarajuća tuga, koja je nikada više neće napustiti. Tuga koja će joj seći vene i ubijati je opet i iznova, svakog dana. Uspomena, namerni čin pamćenja, jeste forma voljne kreacije. Ovaj roman nije knjiga o ropstvu kao instituciji, već o svim anonimnim ljudima koji su se nazivali robovima. Svim onim ludima koji su nosili ožiljke od bičeva do kraja svojih života, koji nisu imali prava na brak, na decu, na imovinu, na glas, na misao.

Protrljao je obraz po njenim leđima i tako spoznao njenu patnju, njen koren, široko deblo i zapletene grane. Dok je dizao prste ka kukicama na haljini, znao je da roni suze a da ih nije video niti je čuo jecaje. A kad joj je haljina spala do struka i kad je ugledao u kakvu su joj se skulpturu pretvorila leđa, nalik kakvom ukrasnom radu kovača previše strastvenom da bi se prikazao, pomislio je ali nije mogao to da izgovori: „O bože, devojko!“ I nije imao mira sve dok nije usnama dotakao svaki nabor i listak, a Seta ništa od toga nije osećala jer joj je koža na leđima godinama već bila neosetljiva.

(Morison 2013: 35)

Toni je želela da prikaže jednu individualnu priču o ženi koja je bila ropkinja i koja je odbijala da prihvati da će joj deca živeti tim istim životom. Za nju, smrt je bila izlaz, svetlo na kraju tunela. Teško da iko može zamisliti njen život i životne odluke. Biti toliko snažan i odlučan u svom nahođenju, biti spreman za oduzimanje života sopstvene dece.

U istraživanju originalne priče o Margaret Garner, iz 1856. godine, saznaje se da je devojčicu ubila, ali je pokušala ubiti i ostalu decu. Nožem koji joj je bio u ruci, pokušala je da ubije još dvoje svoje dece, međutim, u ovome nije uspela zbog cele gužve i vike sa policijom. Uspela je samo da povredi dva dečaka, ne nanevši im neke značajne povrede. Ako izuzmemo one emotivno-psihološke prirode.

U knjizi pak, oba dečaka su ubrzo nakon ovoga napustila majku. Potpuno skrušeni i nemoćni da se nose sa majčinom odlukom, bez reči, krenuli su u svet. Majka ih je brzo zaboravljala. Vreme je besomučno teklo, bez milosti brišući lica dečaka iz majčinih očiju. Morisonova je obuzeta pomešanim osećanjima želeći da zaboravi i seća se isto vreme, a ovo se reflektuje u njenom stavu prema priči i likovima.

Uspomena na Bjuglara brzo je bledela. Hauard je bar imao glavu koja se ne zaboravlja lako. Što se tiče ostalog, trudila se iz sve snage da pamti što manje može jer joj je tako bilo lakše. Mozak joj je na nesreću bio pritvoran. Hitala bi preko polja, gotovo trčala, da što pre stigne do pumpe i spere sok kamilice sa nogu. U glavi ne bi imala nijednu drugu misao. Slika muškaraca koji dolaze da je muzu bila je beživotna kao i nervi na leđima gde joj se koža nabrala kao rifljača. (Morison 2013: 20-21)

Ona kroz spektar priča i događaja uspeva da podigne celo jedno groblje, oživi ga, ne bi li zatim napravila sahranu dostojnu čoveka, svima onima koji

je nisu imali. Zaista veliki broj Afroamerikanaca nije imao nikakav vid sahrane, mnogi su čak sahranjivani bez ikakvog obeležja i slično. Sa druge strane, dok ih metaforički sahranjuje, ona ih im u isto vreme daje život. Daje im reči, da kažu sve što žele a nisu imali prilike. Ova tenzija između potrebe za ukopavanjem prošlosti i potrebe da je oživi, postoji kako u narativu, tako i u samoj njoj.

U romanu *Voljena*, Toni Morison povezuje noć i seksualnost, kako navodi Karmen Gilispi. Postoji mnogo primera gde noć služi kao vreme za intimnost. Muškarci u „Slatkom domu“ sanjaju o Seti naveče, gde ona bira sa kime će deliti postelju. Denver je rođena na obali reke Ohajo – naveče. Seta i Pol Di šetaju zajedno noću. Spona između noći i priče je najjasnija kroz lik Voljene. Tokom noći, ona konstantno zahteva od Denver da ponavlja njeno ime. Zatim, njena neutoljiva glad za Setom se pojačava noću, a posebno glad za Setinim pričama.

Voljena je željna svoje majke. Iako je njen duh u godinama u kojima bi bila da je živa, ona je u biti i dalje dete koje treba svoju majku, koje ne razume ništa bez nje i čiji se svet vrti samo oko majke. Voljena je ostala zauvek zarobljena u svojoj prvoj godini života, nikad ne shvativši šta se dogodilo i zašto je zaslužila takvu sudbinu.

Svi su znali kako se zove, ali niko joj nije znao ime. Zaboravljena i nepronađena, ne može biti ni izgubljena jer je niko ne traži, a i da je traže, kako bi je dozvali kad joj ne znaju ime? Iako ona polaže pravo, na nju niko ne polaže pravo. Tamo gde se visoka trava rastvara, devojka koja je čekala da bude voljena i vapi u nebo raspada se na delove da smehu što žvaće bude lakše da je proguta.

Takva priča se ne prenosi. (Morison 2013: 341)

Toni Morison je iz određenih razloga mislila da će ovaj roman biti najmanje čitan i popularan. Upravo zato što se bavi ropstvom i njegova centralna tema je izuzetno teška mnogim čitaocima. Roman se bavi tematikom koju niko ne želi da pamti, međutim, i pored ovih činjenica, naišao je na ogromnu kolicinu ljubavi.

Po mišljenju Stenlija Krouča, roman *Voljena* služi kao dokaz da su Afroamerikanci rezultat okrutnog determinizma.⁷ Cela osnovna priča je izuzetno okrutna, majka u trenutku osećaja zarobljenosti ubija svoje dete, ne želeći tu sudbinu roba za nju, dok u isto vreme oseća enormnu količinu ljubavi prema svojoj deci. Pol D joj je jednom ukazao na to koliko je njena ljubav velika.

„Tvoja ljubav je prejaka“, reče on i pomisli: Ona kučka me gleda; tik je iznad moje glave i gleda me kroz pod.

„Prejaka?“, reče ona i pomisli na Proplanak, gde su kestenovi otpadali s drveća na zapovest Bejbi Sags. „Ljubav ili jeste ili nije. Slabašna ljubav nije nikakva ljubav.“

„Aha. Ali nije uspeo, raz ne? Ili jeste?“, upita je on.

„Uspelo je“, odgovori ona.

„Kako? Sinovi su ti otišli i ne znaš kud. Jedna ti je ćerka mrtva, druga neće da izađe iz dvorišta. Kako ti je uspeo?“

⁷ <https://classicsbookclub.files.wordpress.com/2015/09/new-republic-1987-review-of-beloved-stanley-crouch.pdf>

„Nisu u Slatkom domu. Učitelj ih se nije dokopao.“

„Možda ima i nešto gore od toga.“

„Nije moja dužnost da znam šta je gore. Dužnost mi je da ih zaštitim od onoga za šta znam da je užasno. I to sam i uradila.“

„Ono što si uradila, pogrešno je, Seta.“

„Zar je trebalo da se vratim? Da povedem decu tamo?“

„Možda je postojao neki način. Neki drugi način.“ (Morison 2013: 210)

Spisateljica je mogla jednostavno da nabroji sve činjenice i čudovišnosti koje su Afroamerikanci svakodnevno trpeli, međutim, ona je odabrala da čitaoci sami zarone u živote likova, vide i razumeju direktne posledice ropstva. Morisonova je želela da svaki čitalac zaista pročita roman sa razumevanjem i pokuša da razume odluke koje je Seta donela. Njeno dostojanstvo je toliko uništeno od strane vlasnika i od strane njenog iskustva ropkinje, ona ubija svoju ćerku da je spasi od psihičke smrti. (Ray, 2004: 93)

Denver se nikada nije pomirila sa činjenicom da je njena majka u stanju da ubije sopstveno dete. I kada se Voljena pojavi, Denver to mirno prihvata i nastavlja svoj život uz duha. Kada Voljena postane halapljiva za Setom, Denver biva zabrinuta za svoju majku.

Denver je primetila da se meso između palca i kažiprsta njene majke topi. Videla je da su Setine oči sjajne ali mrtve, budne ali prazne, da primećuju sve na Voljenoj –

njene glatke dlanove bez linija, njeno čelo, onaj osmeh pod bradom, izvijen i predug – sve sem njenog stomaka debelog kao košara. Primetila je i da joj rukavi njene cirkuske odeće sad prelaze preko prstiju; da joj se porubi koji su joj nekad otkrivali članke sad vuku po podu. Videla ih je ukrašene trakama, doterane, smalaksale i izgladnele, ali zarobljene u ljubavi koja ih je sve iznurivala. (Morison 2013: 304)

U isto vreme, Voljena je potpuno definisana snažnim, dubokim osećajem večne napuštenosti. Ona oseća da svojoj majci nije bila nimalo bitna i da je njen život bio beznačajan.

Ona ne shvata zašto ju je majka ubila i ne razume društvene okvire iz kojih je njena majka pokušavala da pobjegne, pa makar i na silu. Zato Seta i nalazi razumevanje za nju i kaže kako je Voljena samo dete i ne razume šta se zaista desilo.

Zanimljivo je da sam čin, taj gnusni čin ubijanja je izuzetno teško pronaći unutar samog romana. On lebdi u vazduhu, okovan unutar teksta. Za Toni Morison je bilo nedokučivo da razume i pre svega rekonstruiše sam čin čedomorstva.

Da bi razumela, ona je morala da stavi svoju bebu u ruke i oslika situaciju u svojoj glavi. Zapravo, ovo je nešto što bi bilo teško za bilo koga. Mnogi su je pitali kako to da u knjizi nije opisan taj trenutak, na šta je ona najčešće odgovarala sa strahom kako nije mogla da zamisli kako bi taj momenat izgledao. Po rečima Džastina Talija, „roman *Voljena* nije realističan, ali zaista nosi sve oznake post-modernističkog, koji spajaju ropstvo i moderno doba.“ (Tally 2007: 44)

Otac kao roditelj i figura u ovom romanu ne postoji. Hali, koji je otac Setinoj deci je potpuno nebitan za celu priču. Nestao je, niko ne zna gde je niti

da li je živ. Pa čak i Pol Di, koji bi mogao da preuzme očinsku figuru unutar teksta, to ne čini. On se ne čini kao neko ko ima snagu kakvu ima Seta i svi ženski likovi u romanu. Odgurnut je izvan centra same interakcije koja je bitna. Zato što je Morisonova želela da naglasi bitnost i jačinu ženskog identiteta unutar romana. Roman *Voljena* je delo u kome muškarac svakako igra određene uloge, međutim, sam fokus romana je u preživljavanju žene kao entiteta.

U romanu, žene su te koje su bitne i koje vode kompletnu interakciju. Pre svega, taj odnos majka-ćerka je jako bitan i oslikava želju Sete i Denver da žive u miru u svojoj maloj zajednici. Seta je prihvatila svoju sudbinu i činjenicu da ju je zajednica odbacila, ali Denver je ta koja ne može da se pomiri sa samoćom i životom bez prijatelja. Priče koje ona priča su prepune uspomena i vođene su određenim željama. Ona njima golica maštu svoje sestre i na kraju joj ove priče pružaju šansu da se poveže sa drugima. (Catro-Borrego, 2011: 89) Denver je ta koja je vodila brigu o kući, majci i sestri koja se vratila iz mrtvih.

Denver ih je obe služila. Prala je, kuvala, terala, nagovarala majku da uzme koji zalogaj tu i tamo, donosila Voljenoj slatkiše kad god je mogla, da je umiri. Bila je nepredvidljiva i nije se znalo šta će uraditi sledećeg minuta. Kad bi udarila vrućina, umela je da šeta gola oko kuće, ili uvijena u čaršav, a stomak bi joj štrčao kao najveća lubenica. Denver je verovala da razume povezanost između svoje majke i Voljene: Seta je pokušavala da se iskupi za pilu; Voljena ju je terala da plati za to. (Morison 2013: 313)

Toni Morison je puno puta komentarisala kako nije naišla na dovoljno jaku i intrigantnu kritiku i kako bi volela da jednom naiđe na neku koja ide van granica onog što sam podtekst romana daje. Većina kritika se zasniva na čedomorstvu i pitanjima zašto se to dogodilo. Činjenica je da je ropstvo dovelo do strašne sudbine deteta, ali možda je Toni Morison želela da se kritika više svede na to kako je Seta razmišljala i na koji način je morala da nastavi sa svojim životom nakon odluke da svom detetu oduzme život.

Seta je najprostije rečeno morala da živi dalje i tu nije bilo nekog izbora. Pored deteta koje je ubila, ona je izgubila i dva sina, koji su je napustili. Jako želeći da sa svojom decom osnuje slobodnu porodicu, sudbina se tako poigrala da joj je ostala samo Denver, ostalo troje dece više nije imala. U jednom momentu saznaje da je na sličan ančin izgubila i supruga. Ona saznaje da je njen muž prisustvovao njenom poniženju i nije mogao ovo da podnese. (Miles, 2006: 62)

Pored traume koja ju je pratila, tu je i osećaj stida sa kojim mora da se budi svakog dana. Ona se nimalo ne plaši duha Voljene, koji je opseo njihovu kuću, čak šta više, ona na neki način voli što je devojčica, tačnije njen duh tu. Makar na taj način može da oseti njenu blizinu, bez obzira na sav bes i tugu koju duh svakodnevno oseća i izražava. Seta je prihvatila osećaj krivice koji je prati i razume posledice sa kojima mora da se suočava. Veza koju su napravile Seta i Voljena nije samo odnos majka – ćerka, već je to i odnos ili veza između Setine prošlosti i sadašnjosti. (Rarastes, 2011: 123)

Seti je laskala Voljenina otvorena, tiha privrženost. Takvo bi je Denverino obožavanje, da ga je bilo, nerviralo; naježila bi se na pomisao da je odgajila tako smešno

nesamostalno dete. Ali društvo ove ljupke mada čudne gošće godilo joj je kao što učitelju prija obožavanje vatrenog pobornika. (Morison 2013: 82)

Seta nije želela da se njena ćerka vrati ropstvu i bude ukaljana seksualnom eksploatacijom, kakvu je ona doživela. Ona nije želela da Voljena bude u situaciji da rodi osmoro dece od šest različitih očeva, kako je bio slučaj sa Bejbi Sags.

Seta je imala neverovatno sreću da punih šest godina bude udata za tog sina koji je „stvarno nešto“ i s njim dobije svu decu koju je imala. Taj blagoslov je uzela zdravo za gotovo, kao da je Slatki dom stvarno ono što mu ime kaže. Kao da je pregršt mirte zadenute u dršku pegle naslonjene na kuhinjska vrata belkinje dovoljno da ta kuhinja bude njena. Kao da grančica nane u ustima može da promeni i sam dah a ne samo da mu ulepša miris. Veće budale od nje nije bilo. (Morison 2013: 43)

Seksualna eksploatacija je vrlo bitan aspekt u romanu *Voljena*, kada se radi o ženskom identitetu i ženskom narativu. Silovanje definiše ženu i u ovom romanu pomera granice razuma toliko da će jedna majka radije ubiti svoje dete nego dozvoliti da ono bude podvrgnuto užasima ropstva, silovanja i ponižavanja. Woren navodi: majka bi mogla i da zakolje sopstvenu decu samo da izbegne da se ona vrate u ropstvo. (Warren, 2003: 79)

Ovaj roman „ima izuzetno bitnu ulogu da na jedan snažan i nesvakidašnji način oslika sliku žene, ženskog shvatanja i ženske zajednice u vreme i posle ropstva.“ (Bloom 2009: 105) U najvećem broju slučajeva, bebe su oduzimate Afroamerikankama ubrzo nakon rođenja, što je rezultiralo da majke svoju

decu nisu stizale ni da nazovu imenima kojima su želele. Ove žene su u jednom momentu kroz istoriju shvatile da su one samo pioniri u jednom velikom sistemu gde belci uvek pobeđuju.

Dešavalo se takođe da Afroamerikanke otvoreno pokazuju nedostatak ljubavi prema deci čiji su očevi belci, konkretnije deci koja su začeta silovanjem. Žena smatra da je silovanje jedan vid otimanja njene duše, cepanja njene časti u komadiće, a trudnoća i porođaj nakon silovanja su samo konstantan podsetnik na to da je ona ništa drugo do seksualni objekat, čija je uloga samo da bude silovana, kako fizički tako i emotivno, da rađa decu i bude potpuno nevidljiva.

Toni Morrison svojim dubokim analizama potpuno prodire u emotivnu i psihološku srž ropstva kao društvenog instrumenta za tlačenje jednog naroda. Definiše načine na koji su Afroamerikanci živeli i nosili teret robovanja belom čoveku. Ma koliko stranica postoji ispisanih o genocidima, masovnim ubistvima, etničkim čišćenjima i svim strahotama koje su ljudi u stanju da učine jedni drugima, čini se da nikad nije dovoljno i da je zadatak svih generacija, kako prošlih tako i budućih da rade na razumevanju i međusobnom postovanju.

Činjenica je da je žena nosila jedan veliki teret u robovlasničkoj Americi. Njen glas je bio nečujan i njen teret je bio duboko sakriven ispod ožiljaka koje su nosile na svojim leđima. Ožiljci koje je nosila Seta su izgledali kao krošnja drveta, kako ona opisuje u samom romanu. U sledećem momentu, nakon što Seta i Pol Di imaju odnose, on pod dnevnim svetlošću vidi taj strašan splet ožiljaka i shvati koliko mu se gadi taj prizor. To je zato što ti ožiljci i jesu bili ružni, jer su bili simbolika jednog opresivnog perioda, u kome su Afroamerikanci izgubili dostojanstvo, živote i izgubili glas. Trebalo je mnogo godina posle ropstva da se ove slike izbrišu i da ožiljci izblede.

A onaj lavirint od kovanog gvožđa koji je u kuhinji istraživao kao što rudar kopa u rudniku zlata zapravo je bio samo odvratani splet ožiljaka. Ne drvo, kako je ona kazala. Možda je imalo sličan oblik, ali nije bilo ni nalik nijednom drvetu koje je on video jer drveće je bilo primamljivo; mogao si da se pouzdaš u njega i budeš mu blizu; da pričaš s njim ako želiš, što je on često radio još od onda kad je ručao u polju Slatkog doma.

(Morison 2013: 39)

Ženski likovi u romanu nam otkrivaju koliko je ropstvo, i nakon njegovog ukidanja ostavilo traga na svakodnevnicu bivših robova. Unutrašnja borba koju su borili svi Afroamerikanci koji su nekada bili u okovima su bile velike i zahtevale su mnogo odricanja. Centralni problem romana jeste prepoznavanje sopstvenosti i učenja da se ova sopstvenost poseduje. Nije bilo odvoljno samo fizički otkloniti lance i pustiti Afroamerikance u svet. Njih je nakon oslobođenja čekala velika bitka.

Ženski narativ u romanu *Voljena* ima snažan glas i izuzetan odjek kroz celu svetsku književnost iz razloga što postavlja ženu u prvi plan i pokazuje koliko je žena od krucijalne važnosti za opstanak jednog naroda. Afroamerikanka, kao centralni detalj oko koje se sve vrti, ovim romanom je dobila priznanje kakvo je zaslužila.

Dole kraj potoka iza broja 124 njene stope javljaju se i nestaju, javljaju se i nestaju. Tako su poznate. Ako bi neko dete ili odrastao čovek stali u njih, stope bi im odgovarale. Nek dignu nogu, i stope nestaju kao da niko tuda nikad nije prošao. Ubrzo svi tragovi nestaju i zaboravljene su ne samo stope već i voda i ono što je dole. Ostalo je

vreme. Ne dašak zaboravljene i nepronađene, već vetar pod strehom ili prolećni led što se prebrzo topi. Samo vreme. Svakako ne žagor za poljupcem.

Voljena. (Morison 2013: 343)

2.2.1. Uloga ženskog prijateljstva i ljubavi u delima Toni Morison

Žensko prijateljstvo ili kako ga neki nazivaju „sestrinstvo“ igra jako bitnu ulogu u životu svake žene, a književnost nudi izuzetan dijapazon različitih primera koliko je žensko prijateljstvo značajan faktor. Ono pruža emocionalnu utehu i podršku ali i izlečenje kada je to potrebno. Psiholozi objašnjavaju da prijateljstvo između žena stvara posebnu vezu usled sličnih iskustava, i takođe da žene istih etnoloških pozadina osećaju više empatije jedna ka drugoj.

Po navodima autorice Barbare Smit, „*žensko prijateljstvo među Afroamerikankama je posebno jaka emotivna uteha zato što Afroamerikanke ne dele samo ženska iskustva, već dele i iskustva sa rasizmom, a ono stvara solidarnost, kao osnovu ženskog prijateljstva.*“ (Smith 1978: 24)

Mnogi književni kritičari se bave proučavanjem ženskih veza kroz književnost. bell hooks, Barbara Smit, Klenora Hadson-Vims su samo neke kojima je žensko povezivanje u književnosti privuklo pažnju da izučavaju ženski identitet i to koliko su njihove veze imale uticaja unutar društvenih zajednica.

Kroz analize prijateljstava među ženama u svojim delima, a konkretno u romanu *Voljena*, Morisonova predstavlja solidarnost i ljubav među njima u

smislu da one pronalaze razumevanje, snagu i pomoć jedna u drugoj, što je jako važno za dolazak mira i oprosta. Taj mir je krajnja instanca koju Afroamerikanke žele i uporno tragaju za njim. Iako motiv ovog prijateljstva nije jedan od centralnih motiva romana *Voljena*, svakako je prisutan. Odnos između Ejmi i Sete, zatim Sete i ženskim delom zajednice.

Kada se radi o Ejmi i Seti, ne može se reći da su proveli značajno vreme jedna sa drugom, ne, njihovo „prijateljstvo“ traje svega jedan dan, ali njihov susret svakako pokazuje jednu izuzetno lepu stranu ženskog prijateljstva kao takvog. Seta je nikad nije zaboravila, čak su likovi njenih sinova bleđeli, ali Ejmi nije nikada zaboravila. Ime svojoj tek rođenoj ćerki je dala po njoj. Seta se trudila da ne zaboravi svoja dva sina, međutim, to je bilo jako teško pod okrutnim šapama vremena.

Broj 124 bio je tako pun snažnih osećanja da možda nije ni primetila nedostatak svega ostalog. Jedno vreme je svakog jutra i svake večeri zurila u polja nadajući se da će ugledati sinove. Stajala bi kraj otvorenog prozora ne mareći za muve, naherila glavu ka levom ramenu, a oči uprla desno tražeći ih. Senka oblaka na putu, neka starica, zalutala odvezana koza što brsti drač – sve bi joj to u prvi mah zaličilo na Hauarda – ne, na Bjuglara. Malo-pomealo prestala je to da radi, i njihova trinaestogodišnja lica potpuno su izbledela, a ostali su joj samo njihovi detinji likovi, koji su joj se javljali jedino u snu. Kad bi joj snovi odlutali van broja 124 kud god žele, ponekad ih je viđala u prekrasnom drveću, nožice im vire iz lišća. (Morison 2013: 61)

Toni Morison je u svojim drugim delima prikazivala malo drugačije sklopljena prijateljstva među ženama, na primer Sula i Nel su bile prijateljice iz

detinjstva. Kada se radi o Ejmi i Seti, ovo nije bio slučaj. One imaju neke zajedničke tačke – obe beže od nekoga, obe su preživele fizička zlostavljanja i Ejmi veruje da je njena majka bila silovana. Trenutak u kome Ejmi ispriča ovaj detalj je jako važan, zato što su Seta, Bejbi Sags i Setina majka takođe bile seksualno zlostavljane.

Ovo je jako bitno u pisanju Toni Morison „jer je ona želela da ustanovi jedan od najgorih aspekata ropstva, a to je konstantno silovanje od strane sadističnih vlasnika unutar beličkog patrijarhalnog sistema.“ (Coonradt 2005: 172) Iako Ejmi i Seta ne dele istu boju kože, one dele sve ostale druge sličnosti i to je ono što ih spaja u trenutku i plete niti jednog kratkog prijateljstva ali koje se pamti celog života. Na ovaj način, Toni Morison želi da shvatimo da rasna pozadina nije najbitnija osnova za stvaranje prijateljstava.

Njih dve, potpuno same i ostavljene, našle su jedna drugu i pomogle u trenucima kad im je trebao bilo ko na koga bi mogle da se oslone. Seta je u drugom stanju, pred sam porođaj i Ejmi joj pomaže da na svet donese devojčicu. Ovde stoji još jedna bitna istorijska veza sa transportom robova preko okeana, a to je ona da su se Afroamerikanke porađale same na brodovima, bez ikakve pomoći lekara ili babica.

Događaj služi kao podsetnik na sve one žene i bebe koje su umrle na brodovima, a čija se imena niti broj nikad neće znati. Seta je bila srećna što je naišla na Ejmi koja nije bila babica, ali joj je u mnogome pomogla. Sve žene koje su se porađale svesne su značaja nečije, bilo kakve pomoći pri porođaju.

Kada Seta kaže da je sve boli, Ejmi joj odgovara da ništa ne može da se zaleći bez bola. Da bi nešto ozdravilo, prethodno treba da bude bolesno. Tako i Seta, morala je proći sav bol i tragediju da bi na kraju došla do mira i sopstvenog blagostanja.

Prof. Hudson-Vims objašnjava da je uvek bilo sestrinstva među Afroamerikankama koje nisu mogle biti slomljene. Ova sestrinska veza je jednaka u oba smera uzimanja – davanja. „U ovoj zajednici žena, sve pružaju podršku jedna drugoj, pokazujući neverovatan osećaj odgovornosti jedna za drugu. Povezane su emotivno time što su otelotvorenje međusobnog razumevanja.“ (Hudson 1993: 65)

U romanu *Voljena* postoji jedan veliki nedostatak prijateljstva, koji je itekako osetan. Setina ćerka, Denver, u nekoliko navrata objašnjava kako je njihova kuća pusta, kako u nju nikao ne navraća, kako nema prijateljice. Ona je usamljena, a posebno kada se pojavi Pol Di, koji joj na neki način „krade“ majku. Prvo su otišla njena braća, zatim je umrla baka, nije imala sestru. Iz ovog razloga velike samoće Denver biva srećna kada se pojavila Voljena. Naizad je došao neko o kome Denver može da brine.

Postoji usamljenost koja se može ljuljati. Skrštenih ruku, nogu privučenih uz grudi; traje taj pokret i traje, i za razliku od ljuljanja broda smiruje onog ko se ljulja i ostaje u njemu. To je usamljenost unutrašnje vrste, koja te čvrsto obavije kao koža. A postoji i usamljenost koja luta. Nikakvo ljuljanje ne može da je zadrži. Živa je, svoja. Suva je i širi se, pa se čoveku čini kao da bat njegovih sopstvenih koraka dopire iz daljine. (Morison 2013: 341)

Kada je Voljena pojavila, Denver je bila presrećna što je mogla da se druži sa njom, da je posmatra kako spava. Ona je sa ljubavlju i pažnjom prala čaršafe i veš i najčešće je zaboravljala da jede, toliko obuzeta pažnjom koju treba

da pruži. Baš kao novopečena majka koja sa najvećom pažnjom pere i pegla i poslednju čarapicu svoje bebe, kako bi sve bilo čisto i besprekorno, tako je i Denver dobila ulogu majke.

Zbog nedostatka nečijeg prijateljstva, bila je izuzetno usamljena i ova usamljenost je razlog njene opsesivnosti kada se pojavi Pol Di i oduzme pažnju njene majke. Seta takođe u jednom momentu primećuje jačinu Denverine usamljenosti, iako je većinu vremena bila zarobljena u sopstvenom osećaju bezgranične krivice i tuge za izgubljenom ćerkom.

Seta i Voljena na neki način postanu opsednute jedna drugom. Seta je opsednuta time da pronađe mir i oprost za svoj greh, a Voljena je opsednuta Setom, želi njenu pažnju samo za sebe, kao i svako jednogodišnje dete (toliko je Voljena bila stara kada je bila ubijena). U jednom momentu, ovi ženski odnosi prijateljstva između Sete, Denver i Voljene postaju jako nezdravi i one shvataju da to mora da stane.

Ženski deo zajednice jasno vidi zatrovanost cele situacije sa dolaskom Voljene i odluči da interveniše tako što će oterati Voljenu jednom za svagda. Iako prisustvo ovih žena nije osetno tokom samog romana, ono je itekako prisutno i vidljivo u njihovoj želji da pomognu kada je pomoć neophodna. Setina komšinica Ela je ta koja ubedi sve žene da moraju da pomognu da Voljena napusti Setin dom. Ove žene su definitivno razumele Setin bes koji je osećala u toj kući dvadeset godina unazad, ali nisu shvatale i osuđivale su njeno delo i reakciju. Nisu mogle da shvate zašto je odlučila da ubije svoje dete.

Takođe, kada je Seta izašla iz zatvora, ona se izolovala, nije želela kontakt ni sa jednom ženom iz cele zajednice. Ela je ovo prezirala kod Sete i to je neko mišljenje koje je kao preko indigo papira prekopirano na ostatak žena unutar društva. Zaista, niko od njih nije pomislio da se Seta izolovala, ne zato iz osećaja ponosa, već da je prosto bila istraumirana i najverovatnije osećala veliku krivicu

i stid zbog svog dela. Seta nije želela da gleda sva ta lica koja će joj dodatno suditi, kao da sama sebe nije dovoljno osuđivala.

Međutim, i pored svega, ženski deo zajednice odluči da joj pomogne i oteraju Voljenu iz njene kuće. Ovo je drugačiji vid ženskog prijateljstva u odnosu na romane *Džez* i *Sula*, na primer. Najviše zato što nije u pitanju prijateljstvo između Sete i jedne osobe, već se radi o celoj zajednici žena, njih trideset konkretno.

Kada one naizad oteraju Voljenu, nikada se više ne vrate kod Sete. One imaju za cilj da joj pomognu, oteraju Voljenu i to je sve. Tek tada počinje Setin proces ozdravljenja i oprosta samoj sebi pre svega.

Roman *Džez* opisuje još jedno žensko prijateljstvo između Elis i Violete, čije je drugarstvo utemeljeno u deljenju iste boje kože, pola i društveno-ekonomskog položaja u društvu. Njih dve su Afroamerikanke koje pokušavaju da se izbore sa svojim finansijskim problemima. Zajednički problemi su ti koji ih na neki način povežu i stvore među njima osećaj sestrinstva. Violeta saznaje za preljubu svog muža, postaje izuzetno besna na njega, iako je davno pre saznanja na neki način izgubila povezanost sa njim. Prestali su da komuniciraju i dele bitne stvari u životu. Neki ljudi su u zabludi misleći da ljude spaja deljenje materijalnih stvari – novca, hrane, nekretnine. Ne, ljude spaja deljenje svakodnevnih misli, stavova, dešavanja. To je ono što plete neraskidive niti među ljudskim dušama. Sve ostalo je prazna novčana razmena. Violeta ne samo da se udaljila od svog supruga nego je i postala udaljena od cele zajednice.

Toni Morison vodi svoje likove ka tom cilju da pronađu prijatelja, da se pronađu unutar zajednice koja je ključna za očuvanje identiteta, zato što bez tog osećaja koji pruža porodica, prijateljstvo i zajednica, ljudi najčešće lutaju izgubljeni u vremenu. Morisonova nam pokazuje izlečenje koje pruža žensko

prijateljstvo i šta se dešava kada žena pronade zajednicu, u stanju je da ponovo sastavi svoj život i povrati osećaj sopstvenosti.

Roman *Ljubav*, na primer takođe pokazuje povezanost između Kristine i Oprez, čije prijateljstvo uspeva da poruši bogataš gospodin Kozi. I ovo nije jedni primer, u gotovo svim romanima, Toni Morison prikazuje portrete uništenih ili u krajnju ruku okrnjenih prijateljstava, želeći možda da na taj način upravo pokaže važnost kvalitetnog ženskog prijateljstva. Ona, iako ističe moć patrijrahalnog društva, takođe naglašava moć koju ovo prijateljstvo ima kada se radi o izlečenju i pronalasku mira.

Prijateljstvo Nel i Sule je odličan primer kroz koji Toni Morison stvara povezanost među devojčicama od njihovog ranog detinjstva, ne bi li naglasila uticaj koji ovakva drugarstva imaju na decu i ostatak njihovog života. Ona želi da pokaže kako su devojčice/devojke/žene pronalazile utehu, savet, razumevanje i zaštitu jedna u drugoj. Želi da posavetuje sve žene da stvaraju čvrsta prijateljstva sa drugim ženama, ne bi li time pomogle sebi.

Sula i Nel se zaista toliko vole i razumeju da ponekad osećaju da su jedna osoba – „dva tela, a jedna duša“. (Morrison 2004: 147) Njihova duboka povezanost ne samo što je koristila obema već je pružila mogućnost da brinu i jedna drugoj zaleče rane.

Kroz ženska prijateljstva u svojim romanima Toni Morison želi da naglasi važnost koju ona igraju u ženskim ličnim ostvarenjima i malim životnim poredama. Takođe, kroz sve prepreke na koje ova prijateljstva nailaze ona pokušava da stavi značaj upravo na to koliko žene mogu da pomognu jedne drugima, samo ukoliko su dovoljno izdržljive i imaju dovoljno razumevanja i poštovanja jedna prema drugoj.

Toni Morison kroz ženska prijateljstva u svojim romanima želi da uputi poruku svim ženama da je njihov život već dodatno težak, komplikovan i opterećen patrijarhatom i da nema potrebe da dodatno otežavaju jedna drugoj.

2.3.Toni Morison i feminizam

Feminizam je skupina društvenih i političkih pokreta, kao i filozofija koje su motivisane oslobođenjem žena. Najjednostavnije rečeno, feminizam je proistekao iz pitanja o polu i označava verovanje u društvenu, ekonomsku i političku jednakost polova. Ova disertacija je svakako pokazala da se sistemi vezani za pol itekako razlikuju od kulture do kulture. Ključ je taj koji je bitan. Mnoge feminističke teorije govore o tome da žene često razvijaju svoj identitet kroz odnose sa ljudima oko sebe. (Byrd i Shavers, 2013: 249)

Činjenica je da su autori najbitnije svetske književnosti bili muškarci. Tim je ženama bilo dodatno teže da pokažu i dokažu da imaju u sebi tu iskru koja može da stvara književnost na najvišem nivou. Iako su neki muškarci znali da razumeju situaciju u kojoj se žena oduvek nalazila, nikad niko od njih nije mogao da u potpunosti shvati šta su žene osećale i želele.

U američkoj književnosti, posebno u afroameričkoj, rasizam i feminizam su igrali jako bitne uloge. Stvaranje žena spisateljica, zatim rast ženskog obrazovanja i slično su doveli do konzistentne tačke feminizma na globalnom nivou. Žene pisci su postale neizostavni deo književnog korpusa.

Interesovanje Toni Morison za feminizam je svakako vidljivo u njenim radionicama koje organizuje na Princeton univerzitetu, kao i u njenom aktivnom učešću u određenim klubovima knjiga. Raznovrsnost njenih ostvarenja joj je osiguralo trajno mesto unutar svetskog književnog korpusa.

Toni Morison je prva Afroamerikanka koja je dobila Nobelovu nagradu za književnost, 1993.godine. Ona je bez sumnje jedna od najboljih modernih spisateljica u Americi. Njena dela su protkana bitnim istorijskim događajima i likovi koje ona stvara su izuzetno snažni i doprinose razumevanju celog perioda robovlasništva u Americi. Malo ljudi je svesno koliko je teško održati osećaj identiteta unutar jednog društva koje smatra da su Afroamerikanci „niža vrsta“. Toni Morison se u svojim delima bavi pitanjima uticaja rasizma i seksizma na društvo, a posebno na ženu.

Roman *Voljena* je njen peti roman po redu i to je roman za koji je Toni Morison dobila Pulicerovu nagradu. Ovaj roman otkriva stvari kao što su moć, nedostatak moći, zatim identitet, individualnost i zajedništvo i sve to uz feminizam kao pozadinu.

Radnja romana *Voljena* je bez sumnje poznata, a ono što je bitno jesu pitanja kojima se Toni Morison bavi ne bi li razotkrila život koji su vodile žene u ropstvu. Seta je svoju bebu ubila iz preterane ljubavi prema svojoj deci. Ona je prosto toliko volela svoju decu da nije želela da se oni vrate nazad ropstvu i žive strahote koje je ona morala da živi. Nije Seta bila jedina Afroamerikanka koja je ubila svoju decu, to je poznato. Mnoge su prosto prestajale da doje svoje bebe i one bi umirale u roku od svega pet dana.

Znamo da je Seta jedino preživelo dete svoje majke zato što nije napravljena činom silovanja. Ove Afroamerikanke nisu mogle da se pomire sa svojim silovateljima i birale su ubistva sopstvene dece koja su ih svakodnevno podsećala na ta silovanja. Toni Morison želi da ukaže na to šta znači biti majka pre svega, a zatim šta znači biti majka ropkinja.

Ovaj roman živi izvan granica umetnosti i samim tim postaje nešto više od književnosti i književnog dela. On nije samo delo jednog protesta, kako autorica sama kaže i posvećuje ga „šezdeset miliona i više“, već je on simbol

jedne istorije i jednog perioda u Americi koji nikada neće uspeti da nestane ili izbledi.

Sa jedne strane, roman *Voljena* pravi izuzetno snažnu liniju ka formiranju afroameričkog društva u svetlu feminizma. On donekle prati stvaranje jedne nove kulture i društva, ljudi koji su primorani da beže i kriju se od brutalnosti i koji su primorani da sami osnuju jedan nov identitet koji će biti od krucijalne važnosti za njih. Taj balans između individue i zajednice je jako bitan za Toni Morison i ona ga često naglašava kroz svoje delo.

Za ovaj roman se može reći da je feministički iz razloga što Toni Morison centralizuje priču kroz ženske likove kao što su Seta, Denver, Voljena, Bejbi Sags, iako se pored ovih likova roman bavi mnogim tragičnim sudbinama i životima drugih robova. Obzirom da je u centru romana jedna nezavisna žena koja se nije plašila osude društva zarad svojih ubeđenja, on šalje jednu jaku feminističku poruku.

Toni Morison je pokušala da na ovaj način napravi jaku vezu između istorije i stvarnih, realnih priča koje su pričale sudbine Afroamerikanaca. Ona je stvorila lik Voljene da bi oslikala jednu snažnu vezu između majke i deteta. Slika koja prikazuje koliko je ovaj odnos jak i bitan u životu svake osobe. Voljena se hrani pažnjom i osećajem krivice koji proganja Setu.

Voljena nudi jednu duboku naraciju bolnih iskustava Afroamerikanke koja je većinu svog života provela u ropstvu. Iako je centralna linija zaista tragična smrt bebe, ujedno je ta beba zapravo personifikacija svega što se Afroamerikancima dogodilo u ropstvu. Zato je i struktura romana takva da je usko povezana sa svešću svakog lika i radnja se pomera iz prošlosti ka budućnosti i obratno, ne bi li čitaocu pokazala šta se sve dogodilo i kakve granice terora je ropstvo pomeralo.

Roman *Tar Baby*, Toni Morison je posvetila svim ženama u njenom životu koje su je naučile da sluša i priča priče. U ove žene spadaju njena majka i njena baka. Ovaj roman dotiče pitanja trenutnih feminističkih pokreta. Uz tuđu pomoć, Džadin je potpuno uspjela da se asimilira unutar „belačkog“ sveta u ulozu obrazovanog foto modela. Son sa druge strane je odgajan u crnačkoj porodici na Floridi. Najveći deo dramatičnih događaja se odvija u borbi za moći između ova potpuno različita književna lika.

U jednom momentu, Džadin i Son idu u posetu njegovom rodnom gradu na Floridi. Ovo putovanje biva potpuno katastrofično za njihovu vezu iz razloga što Džadin mrzi ovaj grad, dok ga Son voli. Količina njihovih razlika od ovog trenutka počinje da biva sve vidljivija i nakon povratka u Njujork, oni se rastavljaju. Džadin odluči da se vrati u Pariz ali prethodno želi da povrati svoj kaput od fokine kože.

Ondin biva jako iznervirana što deluje kako joj je kaput bitniji od ljudi koji su je odgajali i pružili joj svu ljubav ovog sveta, međutim Džadin nije preterano uznemirena zbog toga. Jedina stvar koju traži od njih jeste da ne kažu Sonu gde je otišla i kako da je pronađe. Sa druge strane, Son je taj koji svoju sudbinu pronalazi na ostrvu, pridružujući se divljim konjanicama, potomcima prvih robova koji su tu dovedeni.

Kada se radi o romanu *The Bluest Eye*, rodna tačnost i specifičnost je jedna od glavnih odlika. Toni Morison se fokusira na zajednicu, bez obzira da li se radi o intimnosti iste ili traganju za podrškom od nje. Ona govori puno o afričkoameričkoj kulturi i tradiciji kroz pesme, mitove, priče i zagonetke. Međutim, ona takođe naglašava gubitak ovih tradicija. Ovaj roman, kao i *Voljena*, jako dobro oslikava kako Afroamerikanke reaguju i odgovaraju na nepravdu na različite načine oko sebe.

Samo postojanje feminističkog pokreta je jako bitno za Toni Morison. Razlog je taj što zaista ne postoji niti jedan politički pokret niti politička ideologija koja radi na razmevanju iskustva žena i koja se aktivno zalaže za promene svesti kod ljudi ne bi li došlo do poštovanja prema svemu što su Afroamerikanke prošle. Ne postoji razvijena politička teorija koja će imati hipoteze koje se mogu koristiti za studije o afroameričkoj ženskoj kulturi.

Toni Morison svojim delima ističe i naglašava važnost žene unutar svakog društva i kako su civilizacija i društvo ti koji stvaraju ženu kao jedno biće. Ona svojom fikcijom drži feminizam u tonu humanizma. Na taj način postaje snažno oružje u rukama onih koji su marginalizovani i tlačeni. Toni zaista želi da da svima jednaku pravdu, ali sasvim je normalno da njene emocije idu ka Afroamerikankama koje su je rodile i odgajale.

Ovaj deo istraživanja ima za cilj da ispita načine na koje Toni Morison slika žene u svojim romanima kroz pristup feminizma. Ona opisuje žene u specifičnim društvenim i kulturološkim kontekstima. Kroz navedene romane jasno vidimo da je primarna potreba svake osobe da bude prepoznata i prihvaćena kao ljudsko biće. Takođe, dešava se da ukoliko ova potreba nekome bude uskraćena, može lako doći do unutrašnjih destruktivnih oblika.

Kada se radi o viktorijanskom dobu na primer, žena je imala ulogu da bude pasivna i nežna, da radi šta se od nje traži i da nikada ne postavlja pitanja. Od nje se očekivalo da kuva, rađa decu, brine o kućnim poslovima, a nije bilo da li žena živi u Evropi ili Americi, koliko ima godina, da li je lepa ili ne, sve su proživljavale slične stvari. Zatim su došli književni periodi u kojima su određeni književnici i književnice umnogome doprineli nekim promenama.

Žene u književnosti su oduvek bile marginalizovane, to je poznato, međutim, spisateljice kao što je Toni Morison su počele da menjaju načine i pristupe u književnosti. Ona na izuzetan način prikazuje borbe i ambicije koje

imaju Afroamerikanke ne bi li se oslobodile okova nepravde i muške dominacije unutar društva.

Toni Morison se iznova bavi položajem Afroamerikanke i kroz svoja dela joj daje glas i telo da se oslobodi, i na ovaj način je uzdiže iz položaja u koji ju je stavilo društvo. Unutar romana *Voljena* ona istražuje društveno-istorijsku prošlost Afroamerikanaca, a uz to jasno naglašava ulogu koju su imale žene u ovoj borbi emancipacije i oslobođenja.

Može se reći da Toni Morison nije klasična feministkinja, već da u svojim delima kroz aspekt feminizma pokušava da priđe rasizmu i na taj način ga razotkrije i oslabi. Ona deluje direktno na svest i stavove šire javnosti i na taj način menja ideologije i razmišljanja. Njen uticaj i doprinos zajednici je ogroman i neosporan. U toku perioda robovlasništva svi Afroamerikanci su doživeli gubitak identiteta i gubitak ljudskosti. Toni Morison otkriva ovu istoriju kroz svoje likove i pomaže im da pre svega pronađu identitet i oslobođenje.

2.4. Potraga za (ženskim) identitetom u romanu *Tar Baby*

Afroamerička zajednica i danas ima problem krize identiteta i mnogi ljudi i danas se teško mire sa zločinima iz prošlosti i diskriminacijom koja je i dalje sveprisutna. Uticaj koji beličke vrednosti imaju na zajednicu Afroamerikanaca je dodatno zakomplikovao problem krize identiteta za njih. Jedinstvenost afroameričkog identiteta se reflektuje u pripadnosti jedne grupe koja je bila primorana da prođe kroz ropstvo i sve njegove posledice i zato Afroamerikanke imaju posebno i specifično mesto unutar života i književnosti u Americi.

Onog trenutka kada su se žene oslobodile ropstva, počeo jedan period potrage sa svojim identitetom i razumevanjem istog. Toni Morison svojim

romanima stalno pokazuje da je afroamerički ženski identitet poseban i da zaista postoji jako dugo. Ona se bavi problematikom odnosa Afroamerikanke sa rasističkim društvom. *Tar Baby* je jedno istraživanje o otuđenju Afroamerikanke kroz njen način života, vrednosti i shvatanja.

U jednom momentu u životu, lepota sveta postane dovoljna. Nije ti potrebno da fotografišeš, slikaš pa čak ni da upamtiš. Dovoljno je. Nije potrebna evidencija koja bi se čuvala i nije ti potrebno da to deliš sa nekim ili ikome pričas. Kada se ovo dogodi – to puštanje – ti puštaš zato što možeš. (Morrison 2004: 160)

Na samom početku romana, Toni Morison stavlja posvetu romana određenim ženama - njenoj majci, tetkama, baki itd. Kroz analizu romana shvatamo da je na samom početku htela da se zahvali svim Afroamerikankama koje su bez imalo sumnje sigurne u svoj identitet i koje su ponosne na isti.

Ovaj roman od Toni Morison, može se reći nije popularan kao neki drugi, manje se koristi u podučavanju, ali svakako da podvlači neke jako bitne tačke u definisanju afroameričkog identiteta. Takođe, ovaj roman je jako sličan romanu Solomonove pesme, jer oba romana stavljaju fokus na mlade Afroamerikance koji su podeljeni između želje za asimilacijom i glasova koji im govore da prepoznaju svoj rasni identitet.

Toni Morison, koja je i sama Afroamerikanka, svesna je svih krucijalnih problema sa kojim se Afroamerikanke svakodnevno susreću i u svojim delima se tim temama i bavi kroz aspekt umetnosti. Na ovaj način ona projektuje feminističku svest, objašnjavajući da je feminista neko ko shvata i razume život i probleme žene kroz socijalni diskurs.

U ovom romanu, Toni Morison je uzela Karipska ostrva kao primer kolonizacije i društvene strukture kolonija. Međutim, fokus je takođe stavljen na psihologiju iza kolonizacije, sam proces oduzimanja domova. U svim

romanima Toni Morison, pa tako i u romanu *Tar Baby* odnos razumevanja sopstvenosti je usko povezan sa osećanjem pripadanja nečemu što predstavlja dom.

Centar romana jeste mlada žena Džedin, koja je Afroamerikanka i radi kao manekenta u Evropi. Ona je odrasla bez majke i odgajili su je ujak i ujna, takođe Afroamerikanci. Džedin odlazi na Karibe da ih poseti na dva meseca. Ona odlazi da ih poseti, da se malo odmori i da se lepo provede. Njena ujna Ondin radi kao kućepaziteljka za jednu bogatu porodicu belaca i oni su zapravo bili zaslužni za plaćene studije Džedin. Mogućnost da vidi veliki grad i oseti mogućnosti koje pruža je za nju značila da za ženu postoji mnogo više od onoga što se crnim ženama inače nudi. A to je najčešće fizički rad kao spremačica, čistačica, kućepaziteljka i slično.

Jedan veliki problem sa kojim se Afroamerikanci susreću kada se radi o pronalasku svog identiteta jeste to što su belci ti koji su definisali njihovo postojanje. Za većinu Afroamerikanaca, sam naziv Afro – Amerikanac stvara problem zato što su ih Amerikanci sprva nazivali crnčugama⁸ obeležavajući ih na taj način robovima, oduzimajući im bilo kakav kulturološki identitet. Na neki način, ovaj naziv će uvek služiti kao podsetnik na robovlasništvo i sve muke koje su Afroamerikanci bili primorani da prožive. Ono što je važno istaći jeste to što je tokom šezdesetih godina na primer, veliki broj Afroamerikanaca prolazio kroz slične krize identiteta i bilo im je jako teško da se identifikuju sa zemljom, tačnije sa državom u kojoj žive.

Toni Morison odlično opisuje kako ženski likovi reaguju različito na nepravедnosti koje im se svakodnevno nameću. Na ovaj način ona istražuje pitanje afroameričkog identiteta, samo-razumevanja i pokušavanja življenja kao ljudsko biće, jer je činjenica da im je tokom ropstva ovo oduzeto, nisu tretirani

⁸ Negro

kao ljudska bića. Ona nam kroz svoje romane pruža detaljan uvid u duše Afroamerikanki i sve o čemu one razmišljaju. *Crnački feminizam* je nastao dosta kasnije, ali svakako da je Toni Morrison (i žene slične njoj) bila jedna od ključnih elemenata za stvaranje ovog pokreta.

Džadin je primer Afroamerikanke koja ne vidi svoj identitet u afričkoameričkom nasleđu, već u svojoj neviđenoj lepoti, koja joj je i prižila karijeru u manekenstvu. Ona za sebe smatra da je samouverena sve dok ne upozna Sona. Privlačnost koju oseća prema njemu i činjenica da on predstavlja sve što ona nije i dolazi iz sveta koji je njoj potpuno nepoznat čini da Džadin počne da postavlja određena pitanja koja su povezana sa njenim identitetom. Tada počinju da je prate duhovi njenog afroameričkog identiteta i prošlosti.

Zamisli nešto. Nešto što je prigodno za mrak. Recimo da je mrak noćno nebo. Zamisli nešto na njemu."

"Zvezdu?"

"Da."

"Ne mogu. Ne mogu da je vidim."

"Okej. Nemoj pokušavati da je vidiš. Pokušaj da budeš ona. Da li bi želela da znaš kako je biti jedna? Biti zvezda?"

"Filmska zvezda?"

"Ne, zvezda - zvezda. Na nebu. Zatvori oči, razmišljaj kako bi izgledalo biti jedna."

Prišao je i poljubio ju je u rame. "Zamisli sebe u tom mraku, sasvim samu na noćnom nebu. Nema nikoga oko tebe. Ti si potpuno sama, samo sijaš tu. Znaš kako zvezda treba da svetluca? Mi kažemo svetluca zato što tako izgleda, ali kada zvezda sama to oseća, to

nije svetlucanje, već više kao lupanje. Zvezdano lupanje. Iznova i iznova i iznova.

Ovako. Zvezde samo udaraju i udaraju i udaraju i ponekad, kad više ne mogu da udaraju, kad ne mogu više da izdrže, one padnu sa neba. (Morrison 2004: 140)

Ovaj opis koji on koristi govori o tome da su on i Džadin tu noć prvi put proveli zajedno i da su tada nagovestili budućnost svoje veze. Od presudne je važnosti to kako Son opisuje život zvezde zato što daje ideju o tome da se život odvija izolovano i sa jakim intenzitetom. Ovi atributi karakterišu vezu Sona i Džadin onda kada tek počinje da se dešava u Njujorku, kada su daleko od svojih porodica i živeći veoma intenzivno i fizičko postojanje. Ali, kako Son objašnjava, ovako jak intenzitet ne može biti održan na duže vreme. Ipak, sve što udara jakom silom će izgoreti. Kasnije, nakon što dostigne vrhunac intenziteta u gradu, njihov odnos se brzo menja na gore, na neki način se raspada. Opis koji daje Son se pokazao mrtvim, bez obzira na to što on ove reči govori pre nego što spava sa Džadin.

Kroz lik Džadin, jasno možemo da vidimo šta može da se dogodi sa identitetom jedne osobe koja je odrasla kao siročić, bez doma. Roman prati put jedne Afroamerikanke koja se bori sa svojim željama unutar modernog materijalističkog sveta. To je zapravo borba jedne mlade moderne Afroamerikanke za razumevanje sopstvenosti.

Džadin je izgubivši majku i oca ostala siročić jako mlada. Usvojena od strane svojih ujaka i ujne, Sidneja i Ondin, Džadin potpuno gubi povezanost sa svojim korenima. Unutar ovog lika u romanu, Toni Morrison pokušava da definiše moderne probleme jedne Afroamerikanke – koncept Afroamerikanaca unutar države, kao i koncept afroameričke zajednice unutar celokupnog društva.

Vrlo je bitan momenat kada Džadin shvati da je njen identitet u potpunoj krizi. U jednom od pariških supermarketa, žena crne kože u žutoj haljini ju je pogledala i pljunula. Ta žena je učinila da se oseća usamljeno na jedan način. „Usamljeno i neautentično“. (Morrison 2004: 58)

Ovo je momenat kada ona odluči da se vrati nazad na ostrva i preispita sebe i svoj stav prema identitetu. Mnogi kritičari iznose teorije da je Toni Morrison u liku Džadin oslikala sebe – obzirom da su obe nešto svetlije boje kože, obe su obrazovane i obe su modeli – jedna je model u modnoj industriji, a Toni Morrison je model afroameričkog uspeha, integriteta i intelekta.

Pitam se da li je osoba koju želi da oženi ja ili crna devojka? A ako ne želi mene, već bilo koju crnu devojku koja izgleda kao ja, priča i ponaša se kao ja, šta će se dogoditi kada sazna da mrzim halke, da ne moram da ispravljam kosu, da me Mingus uspavljuje, da ponekad želim samo da izađem iz sopstvene kože i budem samo osoba koja sam unutra – ne Amerikanka – ne crkinja – samo ja? (Morrison 2004: 58)

Džadin postavlja ovo pitanje samoj sebi. Razmišlja o svom belom dečku Riku, jedne večeri kad nije mogla da zaspi, razmišljajući šta bi volela da radi kad napusti ostrva. Ona se plaši da je Rik ne vrednuje zbog onoga kakva jeste, niti zbog ijedne njene vrline, već da želi da bude sa njom samo zato što boju njene kože povezuje sa nizom egzotičnih atributa. Džadin zapravo ima vrlo malo sličnosti sa drugim crkinjama u romanu. Ona zapaža da su razlike koliko fizičke toliko i intelektualne. Ne mora da ispravlja kosu na primer, niti ona voli kulturološke norme koje se povezuju sa crncima, kao što je džez ili umetnost koja definiše Afroamerikance. Ako Rik želi da bude sa njom zbog boje njene kože, a ne zbog toga šta se krije ispod njene kože, biće razočaran, zato što ona

neće ispuniti očekivanja koja on ima u vezi za tim šta znači biti sa crnkinjom. Ona odbija da podleže ograničenjima rase ili roda. Mnogi drugi likovi postavljaju sličnu verziju ovog pitanja kroz roman zato što se bore da shvate koliko njihov spoljašnji izgled utiče na to kako ih drugi ljudi vide, a i kako ih drugi ljudi vide zavisi puno opet od fizičkog izgleda. Margaret, na primer se pita koliko je njena lepota uticala na njen život. Ljudi od nje očekuju da se ponaša na određen način zbog njenog izgleda – kao na primer da bude sujeta, a ona se pita koliko je zaista počela da ispunjava ta očekivanja, svesno ili ne. Za razliku od Margaret, Son veruje da fizički izgled definitivno određuje ličnost. On čvrsto veruje da boja kože i pol kod osobe apsolutno treba da određuju kako će se ta osoba ponašati.

Baby Tar pokušava da ilustruje posledice odbijanja kulturološkog nasleđa u potrazi za sopstvenom celinom i samo-prihvatanjem. Na samom kraju romana, Džadin odbija sve od sebe, uključujući ljude koji su je odgajali, koji su savršen primer onoga što je najvrednije u afričkom nasleđu. Toni Morrison na jedan način optužuje Džadin što pokušava da osnuje i formira svoj identitet van granica onoga što su njene porodične i istorijske veze.

Da li je to zaista bila smešna priča koju je mogla pričati kasnije ili je postojala stvarna opasnost? Ali bilo je tu još neptu. Osetila je neobičnu sramotu u slici sebe kako izdaje crnca belom čoveku... (Morrison 2004: 131)

Džadin mašta o svojoj budućnosti u belaćkom svetu, punom otmenosti. Svetu u kome bi mogla svoju vezu sa Sonom da pretvori u smešnu priču koju bi ispričala prijateljima za večerom. Ovde je jasno koliko Džadin nesigurno postoji između belaćkog i crnačkog sveta. I pored njenog maštanja o belaćkom svetu,

ona donekle sebe smatra i delom crnačkog sveta, pa zbog ovoga oseća određenu količinu solidarnosti sa Sonom.

Tar Baby dokazuje da je nemoguće biti ujedinjeno „ja“, ali ipak u isto vreme otkriva koji aspekti našeg identiteta su fiktivni. Roman se završava sa dva različite mogućnosti u smislu prepoznavanja ili odbijanja rasne podele kao jako bitne odrednice identiteta. Na kraju romana, Son odlazi u šumu da najverovatnije postane jedan od slepih konjanika pa tako ovaj mit označava mnogo više od pukog prihvatanja istine o sebi.

Ipak, ovaj roman ne govori da Son odlazi kući zato što prihvata svoje drevne osobenosti, već je Džadin ta koja beži u Pariz ne bi li bila sa Rikom. Toni Morison ne želi da prikaže Sona kao nekog ko je uradio ispravnu stvar time što se vratio na ostrvo, niti Džadin kao nekoga ko je pogrešio time što se vratila u Pariz. Na kraju, Džadin je ta koja će se finansijski uzdizati kroz svoj život u Parizu. Nijedno od njih dvoje ne biva u celosti slobodno i nastavljaju svoju potragu za identitetom koji će značiti da negde pripadaju.

Spisateljica u ovom delu želi da nam oslika jedan „veliki konflikt između života crnačke kulture i materijalističke beličke kulture.“ (Kumar 2018: 731) Kulturološki konflikt je dominantan motiv u ovom delu. Način na koji je Džadin zarobljena između ove dve struje je upravo način na koji Toni Morison ovo objašnjava. Ona želi da nam izrazi svoje jako uverenje i verovanje u značaj kulturološkog nasleđa i dubinu egaliterizma.

Roman *Tar Baby* se može definisati kao jedna opomena i upozorenje svim Afroamerikancima. Upozorenje na to koliko gubitak identiteta može biti opasan i sunovratan. Ovaj roman se bavi mnogim suprotnostima, siromaštvo i bogastvo, crnci i belci, žene protiv muškaraca itd, ali apsolutno je da je jedan od glavnih razloga zašto je Džadin u nedoumici oko svog identiteta njeno izričito odbijanje svih kulturoloških aspekata koji su povezani sa njenom rasom.

Tar Baby postavlja pitanja o ravnopravnosti i identitetu, dva najveća problema u modernoj Americi. Oni najbitniji elementi afričke kulture kao što su običaji, tradicija, istorija koja se uporno odbija, kao i njihov identitet su svedeni na njihovu boju kože koja je obeležena kao crna i koja definiše njihovo postojanje i društveni status. Od Afroamerikanaca se tražilo da potpuno zaborave prošlost i sve strahote koje su tamo ostale i da se posle svega samo uklope u društvo robovlasnika koji su ih do skoro posedovali.

Svako od njih je znao svet onakav kako je mislio i trebao biti. Jedno je imalo prošlost, drugo budućnost a oboje su nosili kulturu u rukama. Crnac razmažen od strane svoje mame, hoćeš li odrasti sa mnom? Kulturna crnkinjo, čiju kulturu nosiš?
(Morrison 2004: 275)

Za Sona, koji je sve shvatao drugačije, istorija crnaca i sve one strahote koje su oni pretrpeli je od krucijalne važnosti, i ova istorija niti se može niti se sme ikad izbrisati. Za njega, reč „kultura“ je direktno povezana sa porodicom i nasleđem, ne sa obrazovanjem. Za nejga, ono što je bitno jeste da Afroamerikanci poštuju svoju prošlost i trude se da se sa njom povežu. Njegovo odbacivanje evropskih kulturoloških ideala objašnjava zašto odbija da dozvoli da Džadin uzme novac od Valerijana, obzirom da on veruje da Afroamerikance treba „spasiti“ od zavisnosti od belaca a Valerijan je za njega simbol bele rase.

Istina je da gotovo svi romani Toni Morison imaju radnju dešavanja unutar srednje i radničke klase, međutim *Tar Baby* u sebi sadrži bogastvo, moć, skupocenost, luksuz...sve ono čega u romanima Toni Morison inače nema. U ovom romanu je društvo u kome žive najviše belci tzv. belački svet osnova dešavanja. U njemu se glavna junakinja odlično snalazi, bez obzira na svoju

boju kože. Ona je obrazovana na prestižnom univerzitetu, radi kao model za najpoznatije modne kuće i ima puno prilika za udaju u ovom svetu. Sve su ovo dokazi da je ona u ovom svetu uspeła i može udobno da živi ceo svoj život.

Ovaj roman definiše izuzetnu jednostavnost kada se radi o neusaglašenim interesima vladajuće i inferiorne klase. Toni Morison nam otkriva svoje itekako jasno odbijanje kapitalizma, ali i odbijanje stanovišta zambijskog predsednika Keneta Kaunde, koji je za komunalni socijalizam. Ovaj pravac se zalaže za vraćanje u prošlost – tačnije život bez modernih tehnologija, bez moderne svesti i nauke koja je sve naprednija. Takođe, ovaj roman služi kao odraz povećane svesti Toni Morison zato što reflektuje sve pozitivne principe tradicionalnog afričkog društva pre svega egaliterizam, kolektivizam i humanizam. Mnogi tvrde da je Toni Morison savršen spoj tradicionalnog i modernog zato što stalno istražuje različite kombinacije ova dva aspekta.

Kada je upitana o političkim pitanjima koja su vidljiva u romanu *Tar Baby*, Toni Morison odgovara kako ne smatra da je ovaj roman više u diskursu politike od njenih drugih romana. Ona smatra da su i u drugim romanima politička pitanja bila bitna i velika, ali su samo bila vezana direktno za Afroamerikance, tj. Afroamerikanci su bili u centru dešavanja. Ona takođe dodaje da su „belci bili neophodni za radnju romana *Tar Baby*.“ (Taylor-Guthrie 1994: 134)

Čitalac koji se bavi romanima Toni Morison lako može da prepozna određene likove koji su identifikacija sa afričkim kulturološkim nasleđem. Većina kritičara je u romanu *Tar Baby* ovakvo lice prepoznala u liku Sona. On je taj koji „predstavlja identifikaciju Afroamerikanaca sa njihovim pravim, originalnim nasleđem.“ (Hsu 2009: 6)

Nesumljivo je koliko je Toni Morison doprinela američkoj književnosti romanom *Tar Baby*, tako što je ušla u komplikovani diskurs koji se tiče afroameričkog traganja za identitetom i vrednovanjem istog.

Pored političkih i društvenih pitanja, ovaj roman se bavi mnogim pitanjima koji se tiču pola, konkretno žene. Sav trud koji je Džadin uložila da bi se uklopila i asimilirala u društvo gde je dominantna belačka kultura je uticalo na njene probleme sa identitetom i ličnošću. Njen život je na kraju dobio jedan izuzetno neprijatan oblik usled očajničkih pokušaja da pripada jednom društvu koje je zaista nikad neće u potpunosti prihvatiti takvu kakva jeste. Rezultat izbora junakinje u romanu *Tar Baby* jeste u stvari odraz nezadovoljstva Afroamerikanki prema njihovom položaju u društvu.

Afroamerikanke masovno pokušavaju da se sklone od cele ideje koja od njih pravi žrtve. Džadin uspeva da preživi tako što se potpuno asimilira u evropsko društvo i njenu potragu za sopstvenim identitom ometa to što je kroz određeni niz godina usvojila i prihvatila vrednosti društva u kome je živela.

Morisonova kroz svoja dela i rad naglašava važnost preživljavanja crkinja unutar belackog društva i koliko ovo zaista zavisi od ljubavi prema svojoj rasi, kulturi i ljubavi prema sebi. U ovom delu, ona je pokazala načine na koji Afroamerikanci moraju da se bore ne samo sa bojom svoje kože već i određenim, ustaljenim standardima lepote. Pored toga, Afroamerikanke moraju da se nose i sa bojom kože kao velikim znakom različitosti i neprihvatanja.

U romanu *Voljena*, Toni Morison na sličan način kritikuje one Afroamerikance koji podležu individualizmu i napuštaju svoje korene, tradiciju i identitet. Ona želi da naglasi važnost porodice u afroameričkoj kulturi i koliko je porodica bitna za definisanje i čuvanje sopstvenog identiteta. Kroz lik Džadin, Toni Morison želi da oštro osudi sve Afroamerikanke koje podležu uticajam određenih društava u kojima se nalaze, odbijajući sopstvenu kulturu i

tradiciju. Ona smatra da je to prosto nedopustivo i u neku ruku podleže pod kulturološku lenjost.

Bez obzira na to što ovo delo nije najpopularnije i što ga neki kritičari neće definisati kao najbolje, definitivno je i sigurno da je Toni Morison još jednom ušla u srž jednog društvenog problema unutar svoje zajednice. Ona se obraća svima i ukazuje na to koliko je gubitak sopstvenog identiteta poguban za pojedinca, ali i za celu zajednicu kojoj taj pojedinac pripada.

3. Linda Hogan i Čikaso pleme

Linda Hogan je rođena 16. jula 1947. godine u američkoj državi Kolorado. Njen otac, Čarls Henderson je Čikaso, iz jedne poznate porodice, dok joj je majka Kleona, bila belkinja. Vesli Henderson je bio Lindin stric i pomogao je u formiranju saveta pod nazivom White Buffalo, koji je pomagao raseljenim starosedelačkim narodima da pronađu dom u Denveru. On je imao velikog uticaja na Lindu Hogan i uz njega je rasla sa snažnim osećajem pripadanja domorodačkom narodu.

Obzirom da joj je otac bio vojno lice, često se selila i nekoliko godina je živela u Nemačkoj. Ona često kaže da je ovo često menjanje mesta življenja itekako uticalo na njenu povučenost kada je bila mlada devojka. Često joj se dešavalo da ne može da pronađe zajerdnički jezik sa ljudima i da više vremena provodi sama nego u društvu. Kada se udala za svog tadašnjeg supruga, odlučili su da usvoje dete i tada su usvojili dve devojčice, Sandru i Tanju.

Nakon svojih završenih studija, počela je da radi kao predavač na različitim univerzitetima. Predavala je na Kolorado Koledžu, zatim na departmanu za američke studije na Univerzitetu Minesota.

Osim što je spisateljica, Linda Hogan je zaštitnica životne sredine i veliki borac za životinje. Provela je osam godina radeći u rehabilitacionom centru za divlje životinje. Od tih osam godina, dve je provela u veterinarskoj školi i rehabilitacionom centru za ptice grabljivice. U jednom momentu, ovaj posao je postao toliko fizički težak za nju da je odlučila da se povuče.

Pisanje je počela u trećoj deceniji svog života, kada je vodila dnevnik i pišući eseje i fikciju, shvatila je da njena pisanja imaju određenu percepciju koja se ljudima dopada. Linda Hogan piše o lepoti prirode i na ovaj način utiče na ekološku svest ljudi. Njena dela imaju i istorijski i politički fokus, a u isto vreme

su lirična. Kritičari navode da njeno delo ima snažan glas književnog aktivizma i da je u njemu starosedelačka duhovnosti i sistem znanja svih žanrova.

Pošto je moć žene centar univerzuma i istovremeno je srce (utroba) i misao (kreativnost), moć Keres naroda je veza koja drži misao o Ukupnoj Moći (božanstvu) i povezuje ljude sa tom moći kroz srce Zemaljske Žene, Ijatiku. Ona je dašak života za Keres pleme, jer za njih kukuruz sadrži suštinu zemlje i prenosi moć zemlje na ljude. Kukuruz nas povezuje sa srcem moći, a to srce je Ijatiku, koja pod vođstvom Žene Misli usmerava ljude ka njihovim poslovima. (Allen 1992: 39-40)

Trenutno živi i radi u svojoj Čikaso domovini, Oklahomi. Ona veruje da su zemlja, jezik i priroda od izuzetne važnosti, a posebno za starosedelačke narode. Svoj rad potpuno posvećuje svojoj deci.

Čikaso pleme je seljeno sa prostora Misisipija, Kentakija, Alabame i Tenesija, da bi na kraju dom pronašlo u Oklahomi polovinom 1800.godine. Koreni Čikaso kulture i nasleđa leže u prirodi i elementima prirode.

Prvi kontakt koji su imali sa Evropljanima bio je preko hernanda de Sota, 1540.godine. Ljudi koji su živeli u Čikaso plemenu tada su imali visokorazvijen sistem vladavine prava, sa zakonima i verom. Imali su uspešne poslovne razmene sa drugim plemenima, kao i sa Francuzima i Englezima. Čikaso pleme je većinu svog vremena provodilo u poljoprivredi, ali su bili itekako žustri da krenu u rat, ako je to bilo neophodno. Neki istoričari tvrde da su Čikaso zaslužni za to što je Amerika danas država u kojoj se govori engleski jezik. Upravo zato što su bili saveznici sa Englezima.

Tokom „Velike Selidbe“ , Čikaso pleme se preselilo i ovaj put se u istoriji naziva „Stazom Suza“. Još četiri plemena su primorana da se presele a to su

Čeroki, Čokto, Krik i Seminole. Razlog za ovo masovno proterivanje je danas itekako poznato – ova plemena su živela na terotoriji koja je bila najzgodnija u poljoprivrednom i ekonomskom smislu i to je bio glavni razlog za njihovo iseljavanje. Evropljani su ova plemena nazvali „pet civilizovanih plemena“, zbog njihovog razvijenog sistema prava. Nakon selidbe, Čikaso pleme je osnovalo svoj centar u Oklahomi, u gradu Tišomingo.

Danas, Čikaso nacija je ekonomski snažna, kulturološki živa i puna energičnih ljudi koji su posvećeni očuvanju porodice, zajednice i svog kulturološko-istorijskog nasleđa. Od 80-ih, plemenska vlada čini sve u svojoj moći da razvije ekonomski jaku bazu ne bi li obezbedila sredstva koja će podržavati programe i usluge za ove starosedelačke narode. Posao itekako sveta pa je i kvalitet života za Čikaso pleme uveliko povećan.

Trenutni vladajući sistem Čikaso nacije uspostavljen je potvrdom Čikaso Ustava iz 1983.godine. Izabrani zvaničnici definisani unutar Ustava pridržavaju se jedinstvene posvećenosti kako bi se osiguralo da politika služi zajedničkom dobru svih građana Čikaso nacije. Ovo zajedničko dobro se odnosi, kako na buduće, tako i na sadašnje generacije građana.

3.1.Borba za opstanak i *Staza Suza*

“Mi, velika masa ljudi mislimo samo na ljubav koju gajimo prema našoj zemlji...mi zaista volimo zemlju na kojoj smo odgajani. Nikada nećemo ostaviti ovu zemlju...ostaviti je bi bilo kao odbaciti... majku koja nas je...rodila.”

Arheolozi objašnjavaju da je teško zaključiti tačno vreme kada i koliko dugo su prvi narodi naselili prostore sadašnje Amerike. Naime, „u vreme kada je Grčka padala pod kontrolu Rima, u Severnoj Americi je kultura Adina naroda

cvetala već hiljadu godina“, kako navodi Dejvid Stanard. (Stannard 1993: 33) Arheolozi su pronašli preko 500 naseljenih mesta ovih naroda preko Vermonta, Nju Džersija, Njujorka, Pensilvanije i Zapadne Virdžinije. Ogromno pitanje koliko zapravo još naselja leži zakopano pod velikim gradovima će zauvek biti otvoreno.

Danas je poznato da su ove civilizacije koje su živele mnogo pre dolaska Evropljana bile civilizacije koje su kultivisale voće, povrće, bavile se zemljoradnjom i lovom i od toga su živeli. Sva plemena koja su bila rasprostranjena preko Severne i Južne Amerike su međusobno trgovala i razmenjivala robu. Ova trgovina je bila uobičajena i poštovanje među plemenima tokom trgovine je bilo itekako prisutno i moralo se poštovati.

Američki Indijanci su jako poštovali prirodu i ona im je davala puno materijala za praktikovanje duhovnih, tradicionalnih rituala i slično. Jako su bili obazrivi prema prirodi i životinjama jer su znali da iz ovih izvora crpe svoj opstanak. Starosedeoci su praktikovali skupljanje hrane koja im je neophodna za jedan dan, nikada preko toga. Ovo je dokaz njihove visoke ekološke svesti i brige za planetu.

Stav tradicionalnih Indijanaca može imati značajan uticaj ako se proširi na način da izvori društvene, političke i filozofske misli u Americi ne samo da treba da budu priznati i poštovani od strane američkih domordaca, već bude prihvaćeno od strane američkog društva. Ako bi američko društvo razumno modeliralo tradicije različitih nacija, mesto žena u društvu bi postalo centralno, raspodela dobara i moći bi bila ravnopravna, stariji bi se poštovali, cenili i štitili kao primarni društveni i kulturološki resurs, ideali fizičke lepote bi bili znatno uvećani - uključenje „debelih“,

snažnih žena, sedih žena, izbornih pojedinaca i svih drugih na koje se u modernoj američkoj kulturi gleda kao na „ružne“. (Allen 1992: 280)

Koristili su perje u ukrašavanju svoje odeće i značenje ovoga igra jako bitnu ulogu u verovanju američkih Indijanaca. Njihova povezanost sa životinjama i prirodom je vodila do zaključka da priroda u sebi nosi jake duhovne moći. Veorvali su da je sve živo i poseduje određenu mudrost i snagu. Perje, na primer, je služilo da pokaze ugled i ratna postignuća.

Pojam moći među ljudima u plemenu je povezan sa njihovim razumevanjem odnosa koji se dešavaju između ljudskih i neljudskih svetova. Oni veruju da su svi povezani unutar jedne velike, žive sfere i da veza nije fizička već duhovna, a njena suština je u moći koja omogućava da se magijske stvari dogode. Među ovim magijskim stvarima su transformacija stvari iz jednog oblika u drugi, pomeranje stvari sa jednog mesta na drugo teleportacijom, lečenje bolesnih (i obratno, stvaranje bolesti kod ljudi, životinja ili biljaka), komunikacija sa životinjama, biljkama i nefizičkim bićima (duhovima, boginjama, bogovima), povlačenje tuđe volje i krađa ili čuvanje duša. (Allen 1992: 40-41)

U trenutku kada su Evropljani stigli na kopno Amerike, domorodački narodi su živeli na prostorima celog kontinenta u skladu sa prirodom i svojom verom, stvarajući sopstvenu kulturu i način življenja. Oni su stvorili i razradili celu jednu mrežu puteva koji su služili za trgovinu. Obzirom da su klimatski uslovi na ovom kontinentu varirali od prehladnih delova do onih u kojima

recimo nikada nije bilo kiše, svako pleme je na neki način morali da se dobro prilagodili prirodi i prirodnim uslovima prostora na kojima je živelo.

Ovo nije bio nimalo lak zadatak, a govori samo u korist činjenici da su ovi narodi živeli tu mnogo pre dolaska Evropljana. Znači da je svako pleme odlično poznavalo svoju zemlju i u isto vreme preduzimalo sve mere predostrožnosti zaštite životne sredine. Itekako je jasno da su tu bili dovoljno dugo da uspeju da se potpuno prilagode i stvore sebi život na prostorima nekad jako okrutne zemlje Amerike.

Sam dolazak Evropljana za domorodačke narode nije predstavljao veliku pretnju. Postoje zapisi koji govore da su Evropljani dočekivani od strane starosedeoaca poklonima i dobrodošlicom. Iz ovog razloga su još strašniji zločini koji su se dogodili Indijanskim plemenima u Americi. Jedan divan deo ljudske prirode jeste ta potreba za povezivanjem sa drugim ljudskim bićima. Potreba da se pomogne onom u nevolji i slično. Istorija, ogroman broj društveno-socioloških eksperimenata su ovo dokazali, ali niko još nije uspeo da zdravorazumski objasni šta se zaista dogodilo na američkom tlu za vreme kolonista i šta se to dogodi u ljudskom srcu da nema ni malo samilosti prema kulturi i veri koja je drugačija od njegove.

Dolazak belog čoveka je stvorio haos u celokupnim starim sistemima, koji su uglavnom bili zdravi, istovremeno kooperativni i autonomni, orijentisani ka miru i ritualima. Uspeh njihovih sistema je zavisio od komplementarnih institucija i organizovanih odnosa među svim sektorima njihovog sveta. Značaj svakog dela je viđen kao neophodan za uravnoteženo i harmonično funkcionisanje celine, a privatni i javni

aspekti života shvaćeni su kao vredne i neophodne komponente društva. (Allen 1992:

52)

Dolaskom Evropljana, na jedan nečujan način, započelo je okrutno etničko čišćenje starosedelačkih naroda. Evropljani su od domoradačkih plemena naučili kako da se bolje prilagode uslovima, kako da lakše i bolje uzgajaju sve što im je potrebno za preživljavanje, a za uzvrat su im oduzeli sve i proterali ih sa sopstvene zemlje. Ovako je počelo masovno ubijanje i pljačkanje svega čega su doseljeni narodi mogli da se dokopaju. Ova cinična prevara i pljačka je trajala jako dugo i u tom vremenu su život izgubile hiljade starosedelaca. Ne zna se tačan broj, ali se procenjuje da je to bilo oko četiri hiljade.

1830. godine, američki predsednik Džeferson je doneo zakon o deportaciji. Ovaj zakon je pokrивao pet najvećih plemena Čiroki, Čikasu, Koktau, Krik i Seminole i njihovu deportaciju u rezervate. Kasnije su im i rezervate smanjili ili oduzeli. Istoričari ovaj događaj nazivaju početkom demokratskog genocida, koji je osmislila država. Razlog zašto su ova plemena odabrana za deportaciju jeste zato što su bila smeštena na području najplodnijeg dela Amerike, a koja je veličine današnje cele Zapadne Evrope. Starosedeooci su brutalno opljačkani, terorisani i zemlja na kojoj su živeli hiljadama godina unazad im je oteta.

Kako istorija Amerike i danas svedoči, boja kože je značila preduslov za rat i rasizam. Belci su sebe smatrali superiornijim i niko nije mogao da utiče na promenu mišljenja. Čiroki pleme koje je tada imalo i svoje pismo, književnost i novine - ovaj progon (koji su zakonodavci podmuklo nazvali „preseljenje“) su nazvali *Stazom Suza*.

Iako su Čiroki preuzeli neke delove evropske kulture, počeli su da prave kuće u stilu Evropljana, bili su izuzetno pametni da se prilagode novom talasu koji je pretio da zavlada, međutim to ih nije nimalo zaštitilo, niti su time mogli da spreče Evropljane da im oduzmu zemlju.

Tek nešto kasnije su domorodački narodi shvatili veličinu problema u kome se nalaze sve od dolaska evropskih istraživača u Ameriku. Preobraćanje u hrišćanstvo se Evropljanima činilo kao izuzetno gubljenje vremena pa je tako počelo polako oduzimanje domova i premeštanje celih plemena sa jedne lokacije na drugu.

Vrlo je bitno shvatiti i razumeti da istorija Amerike za koju svi znamo nije jedina, a svakako nije prva koja se na ovom području dogodila. Naime, negde od devetnaestog veka, postala je jako popularna perspektiva celokupne istorije ovog kontinenta sa anglocentrične tačke gledišta. Akcenat se stavljao na slavljenje osvajanja Zapada, na to kako su Evropljani doneli život u Ameriku, ali i na to kako su sasobom doneli uređenje, modernu civilizaciju i slično.

Istoričari danas uz pomoć brojnih arheoloških pronalazaka navode da je činjenica da Evropljani nisu došli u Ameriku prvi, već da su došli u zemlju koja je već neko vreme bila naseljena nekolicinom miliona ljudi. Takođe, danas je itekako jasno da su domorodački narodi bili ključna i integralna tačka u istoriji kolonijalne Amerike. Pored ovih činjenica koje su u modernoj istoriji poznate i proverene, svakako da i dalje postoje zastupanja stava da je američka istorija započeta dolaskom evropskih doseljenika.

Englezi su na kopno novo-otkrivene Amerike stigli 1607.godine i tada su osnovali koloniju Džejmstaun na području koje je pripadalo Pohatan plemenu. Doseljenici su se našli na potpuno nepoznatom terenu, bez znanja o klimatskim i poljoprivrednim uslovima. Nisu se dobro snalazili na ovim teritorijama, nisu

znali kako da uzgajaju useve i to je glavni ratlog zbog kog je veliki broj doseljenika izgubio živote već u prvoj godini dolaska u Ameriku.

Sa druge strane, Evropljani su sa sobom doneli mnoge zarazne bolesti i zbog toga je veliki broj starosedelaca izgubio živote. Plemena, za razliku od evropskih naroda, nisu imali naikakav kolektivni imunitet protiv ovih evropskih bolesti i najčešće su bivali zaraženi kroz trgovinu i razmenu dobara. Čiroki pleme je bilo u situaciji da su čitavi gradovi zbrisani kroz epidemije malih boginja. Ako se na trenutak osvrnemo na Stazu Suza i sistematsko uništavanje starosedelačkih naroda, bitno je pomenuti da su neka plemena namerno zaražena od strane Evropljana putem ćebadi zaraženih malim boginjama.

Starosedelački narodi su od Evropljana dobili dobre konje i ovo im je na primer, znatno olakšalo lov i putovanja. Plemena kao što su Navaho i Apači su većinom bili ratnička plemena koja su često migrirala i uvek su bili u ratu sa Evropljanima.

Kada su Englezi došli, proterali su Pohatan pleme i to je izazvalo jedan veliki masakr 1622. godine, gde je ubijeno 347 doseljenika, što muškaraca, tako i žena i dece. Od ovog događaja, rat između starosedelaca i doseljenika nije prestajao jako dugo.

Pilgrimi u Masačusetsu su jeidni koji su uspeli da žive u miru sa plemenskim narodima. Američki Indijanci su ih naučili da sade kukuruz i ostalo. Nakon toga su ih Pilgrimi pozvali na veliki ručak da se zahvale za svu pomoć i znanje koje su im preneli. Danas, ova dobrotu i milosrđe koje su starosedelci uputili Evropljanima i zahvalnost koju su ovi osećali se u Americi slavi svake godine kroz praznik koji se zove Dan zahvalnosti.

Većina starosedelačkih plemena su duboko verovali da je priroda ispunjena duhovnom moći. Težili su tome da razmeju svet kroz tumačenje

snova i vizija i kroz svoje tradicionalne rituale su prizivali duhove koji bi im pomagali u lovu, ratovima i slično. Muškarci i žene su na različite načine vodili živote unutar svojih zajednica. U poljoprivrednim plemenima uzgajanje i održavanje useva su obavljale žene. U mnogim plemenima je ženska ruka i pamet zaista bila od velike koristi.

Obzirom da je žena centralni, integralni deo ovog istraživanja, vrlo je bitno pomenuti Sakadžaveu za koju se danas zna da je pomogla ekspediciji Luisa i Klarka koja je organizovana da se istraži velika teritorija Luizijane. Proputovala je sa ovom ekspedicijom hiljade kilometara od Severne Dakote do Pacifika. Osim što je dala svoj doprinos prirodnjačkoj istoriji, ona je zaslužna za ostvarivanje kulturoloških kontakata dva bitna naroda. Američka Nacionalna Asocijacija za Pravo Glasa Žena (The National American Woman Suffrage Association) ju je usvojila kao simbol za žensku vrednost i nezavisnost, radeći puno na širenju znanja o njenom kratkom, ali plodnom životu i dostignućima.

Populacija Pohatan plemena je spala sa 12 000 na 1000 ljudi. Do 1776.godine, kada su kolonisti osnovali nezavisnu državu pod nazivom „Ujedinjene Američke Države“, Evropljani su prodirali sve više zapadno i tako su sve jače potiskivali plemena primoravši ih da napuste svoje domove i zemlje. Plemena su se neumorno borila da sačuvaju svoje kuće, međutim nisu imali šanse pored nemilosrdnih, brojčajnijim doseljenicima. Glavni razlog zašto su plemena primorana na migraciju jesu povoljni klimatski uslovi za stvaranje i podizanje jedne jake civilizacije. Poznato je koliko Amerika i njena priroda može da bude okrutna i nemilosrdna. Doseljenike nije zanimalo kako će se starosedelački narodi snaći, želeli su tu plodnu zemlju za sebe i ništa ih nije moglo zaustaviti.

Predsednik Endrju Džekson je zemlju zapadno od reke Misisipi dao Indijancima i oni su morali da se isele sa svojih naseobina i dođu da žive tu.

Pleme Čiroki je smatralo da ima pravo da ostane tu gde jeste zato što su počeli da žive kao doseljenici, tako što su prihvatili njihovu kulturu, društveno-kulturološke norme, pa čak i način odevanja u određenim slučajevima. Kada su striktno odbili da se isele, vojska ih je proterala silom. Dok su putovali, 4 000 pripadnika Čiroki plemena je umrlo, kao i dodatnih 20 000 starosedelaca iz drugih plemena, računajući stotine dece i novorođenčadi. Ovaj put koji su oni prešli do zapada istorijski se naziva „*Stazom Suza*“.

Otprilike 90 000 Indijanaca je izmešteno na nove teritorije Kanzasa, Oklahome i Nebraske. Starosedeooci koji su već tu živeli bili su nezadovoljni ovim ogromnim brojem pridošlica pa je rezultat ovog nezadovoljstva naravno bio rat.

Narodi koji su iz Evrope naselili područje Amerike su zaista verovali da im je Bog dao pravo da nasele i osvoje ove teritorije od obale do obale. Oko 1850.godine sve više i više bitki se dešavalo između starosedelaca i Evropljana. Indijanci su morali da se sele iz mesta u mesto ne bi li pronalazili bizone, dok su Evropljani prelazili u njihove teritorije i ubijali svakog bizona na kog bi naišli. Ovo je razlog zašto su bizoni došli do same granice istrebljenja.

Negde oko 1870.godine Evropljani su ušli na teritoriju plemena Sijuks u Južnoj Dakoti u potrazi za zlatom. Tada je nekolicina Evropljana ubijena i odmah je poslana američka vojska da kazni počinioce ovog nemilog događaja. Međutim, jedan od američkih oficira Džordž Kaster nije verovao izveštajima o brojnosti Sijuks ratnika kojih je bilo preko 2 000 i koji su tada ubili oko 250 vojnika kojima je komandovao Kaster. Ovo je ujedno bila i najveća pobeda koju su starosedelački narodi uspeli da izbore.

Jedna od najnesrećnijih činjenica u američkoj istoriji jeste način na koji su se belci ophodili prema starosedelačkim narodima. Onog trenutka kada je Kolumbovim dolaskom u Ameriku počelo osvajanje starosedelaca, trajalo je

jako dugo i Evropljani su učinili sve u svojoj moći da ih potpuno obezvrede, ponize i pokušaju da ih unište.

U jednom pismu iz 1916. godine Kristina Kvinteskot je napisala da mora da skupi 65 dolara da bi objavila svoj roman, a radila je kao kućna spremačica za 2.5 dolara dnevno. Kristina Kvinteskot je zapravo poznata i kao Žaleća Golubica (Mourning Dove). Iz njene životne priče vidimo da je živela na finansijskim marginama, radeći bedno plaćene fizičke poslove, a sa druge strane je bila intelektualka koja je pisala fikciju i održavala kontakte sa svojim književnim mentorima. Kristina Kvinteskot je rođena 1888. godine i bila je među prvim generacijama koje su rođene i odrasle u rezervatima.

Kada su starosedeooci primorani na migraciju ka Zapadu, na hiljade njih su krenuli peške. Bolesni i stari su jahali, međutim dobra većina je morala da hoda, a to je bio težak i okrutan put. Mnogi su umirali usput, a neki dok su čekali da pređu reku Misisipi. U kampovima koje su napravili uz reku javljala se dizenterija usled nedostatka higijenskih uslova. Čiroki pleme konkretno je kroz Stazu Suza moralo da pređe kroz Tenesi, Kentaki i zatim jedan deo Mizurija i tek nakon toga uđe u indijansku teritoriju.

Oni koji su primorani da prođu Stazu Suza, a to su većinom bili pripadnici Čiroki plemena, zato što su se do poslednjeg časa zalagali za to da su svojom asimilacijom zaslužili da ostanu tu gde jesu. Međutim, evropski doseljenici se nisu slagali sa ovim mišljenjem i zato su oružjem okupirali pleme i silom ih naterali na seobu. Oni su za sobom ostavljali useve i kuće. Nosili su samo ono neophodno i što su mogli da nose sa sobom.

Ipak, na ovom putovanju starosedelaca, nekada su se dešavale i lepe stvari. Dešavalo se da deca koja su izgubila cele porodice pronađu ljude koji će ih prihvatiti kao svoju. Dešavala su se i sudbonosna upoznavanja mladih

parova, koji su kasnije osnivali porodice. Međutim, ništa nije moglo da se meri sa strahotama prisilnog progona i pokušaja etničkog čišćenja.

Tokom prelaska američkih Indijanaca na Zapad, plemenski lekari ili iscelitelji nisu bili ni od kakve pomoći. Nove teritorije kojima su prolazili su im bile nepoznate, na njima nije bilo biljaka koje su oni koristili, a te nove koje bi i proinašli su im bile nepoznate i nisu znali čemu bi služile u lečenju. Dakle, ni priroda nije bila od velike pomoći, pa su umirali velikom brzinom.

Godine koje su usledile nakon migracije ka zapadu obeležene su velikim bitkama, kako u unutrašnjosti tako i onim koje su dolazile spolja. Ljudi su bili suočeni sa teškoćama upoznavanja novih klimatskih uslova, novog zemljišta i sve to bez zaštite svojih Bogova, kako su tada navodili. Istorijski gledano, postoji jako malo izvora i zapisa o ovom periodu, najverovatnije zato što su se plemena osećala zarobljeno i očajno u svojim pokušajima da prosto prežive.

Trenutno postoji 573 priznatih američkih starosedelačkih plemena i sela u Americi, a svako od njih ima svoju kulturu, tradiciju i jezik. Svako pleme ima jedinstvene običaje u oblačenju, kuvanju, pravljenju kuća itd. Ovih gotovo šest stotina plemena čine 22 miliona ljudi.

Pre prvog kontakta sa Evropljanima, plemena koja su živela u Americi su stotinama godina unazad uspešno razvijali sisteme života, rada i trgovine. Međutim, dolaskom doseljenika i kasnijom prisilnom migracijom potpuno su uništena mnoga plemena.

Zaista trauma koju su starosedelački narodi preživeli nosi duboke posledice koje su se nešto kasnije pojavile i pokazale težinu bola koji su ovi ljudi nosili u sebi. Traume su razlog velike pojave alkoholizma među američkim Indijancima. Puno je navoda i svedočenja koji objašnjavaju da je bilo jako teško pomiriti se sa gubitkom zemlje i identiteta. Posebno za jedan narod kome je identitet srž svega i predstavlja koren njegovog postojanja i opstanka.

Kulturološki konflikt između starosedelaca i doseljenika je utemeljen jako davno. On se takođe reflektuje u obrazovnom sistemu gde učitelji belci govore deci starosedelaca da je njihovo viđenje istorije pogrešno i da njihovo razumevanje sveta i prirode nije tačno.

Slika prirode i nauke je predstavljena potpuno drugačije i to je razlog što veliki broj starosedelaca ima želju da napusti tradicionalne prakse svojih predaka. Ovo je jedan ogroman gubitak za istoriju. Zatim, doseljenici su započeli veliko zagađivanje rezervata, a za to vreme pripadnici starosedelačkih plemena su ili bez posla ili imaju poslove za koje su jako malo plaćeni, pa zato unutar rezervata vlada ogromno siromaštvo.

Sada, mnogo stotina godina nakon svega što se dogodilo američkim Indijancima, ne može se reći da je išta bolje, ali ipak puno se radi na očuvanju tradicije, jezika i identiteta ovih naroda. Od početka 2000.godine, američka vlada je počela da uručuje pisma izvinjenja svim kulturološkim zajednicama koje su prošle kroz diskriminaciju, rasizam i mržnju u proteklim decenijama.

Vlada je donela „rezolucije za izvinjenje Afroamerikancima, zatim Japancima koji su bili zarobljeni u kampovima tokom Drugog Svetskog rata.“ (Marsico 2010: 95) Rezolucija za izvinjenje starosedelačkim narodima je došla „na red“ tek 2009.godine i potpisao ju je predsednik Barak Obama. Međutim, ono što je apsolutno privuklo pažnju poglavica i pripadnika svih plemena jeste što se rezolucija nikada nije izgovorila na glas i verzija koju je Obama potpisao je ublažena tako da ne šalje direktno izvinjenje od strane Vlade, već izvinjenje od celog američkog naroda upućeno domorodačkom narodu. Bitno je naglasiti da su sve rezolucije osmišljene tako da je pravno nemoguće iskoristiti ih protiv američke vlade. Itekako se može zaključiti da je put ka kulturološkom, verskom i ljudskom pomirenju jako trnovit i težak.

Mnogi pripadnici američko Indijanskih plemena prosto ne žele da budu viđeni kao puke žrtve jedne gladi za zemljom i potpuno se odvajaju od ove definicije. Njima je bitno da svima pokažu da njihova kultura živi, da je oni žive svakog dana i da nikada neće nestati. Preživeli su strašne sudbine i iz svega ipak izašli kao moralni pobednici koji danas žive živote mirne savesti. Izborili su se sa depresijom, sa alkoholizmom, prihvatili sudbinu ma koliko strašna i ružna bila i okrenuli svoja interesovanja ka svom narodu i potrebama svojih porodica.

Plemenski jezici se uče u plemenskim školama, kako ne bi izumrli. Ono što je svakako optimistična stvar jeste što je broj Čiroki pripadnika od 2007.godine u sve većem porastu. Njihov broj se u odnosu na 1800.godinu uvećao sedamnaest puta. Ovaj podatak svakako uliva jaku nadu da ovi narodi neće nestati sa planete i da će njihova kultura nastaviti da živi.

U školama i centrima za očuvanje kulturne baštine ovih naroda se redovno održavaju priredbe i izložbe kao komemoracije za tragedije koje su zadesile američke Indijance. Narodi koji pripadaju starosedelačkim plemenima na teritoriji današnje Amerike su izuzetno snažni narodi koji su uspeli da prežive veliki genocid i ponosno sačuvaju svoj identitet i kulturološke odlike, pa makar primorani da žive u rezervatima.

Paula Gan Alen je na jedan divan i snažan način oslikala celokupnu starosedelačku sudbinu rečima:

Mi preživljavamo rat i osvajanje; preživeli smo kolonizaciju, akulturaciju, asimilaciju; preživeli smo batine, silovanja, glad, sakaćenja, sterilizaciju, napuštanje, zanemarivanje, smrt naše dece, naših voljenih, uništenje naše zemlje, naših domova, naše prošlosti i naše budućnosti. Mi preživljavamo i to nije jedina stvar. Mi se

povezujemo, brinemo, borimo se, podučavamo, čuvamo, nosimo, mi hranimo, mi zarađujemo, smejemo se, volimo. Mi se držimo, bez obzira na sve. (Allen 1992: 254)

Od velike je važnosti da ljudi suoče sa činjenicama i istorijskim dokazima o stvarima koja su se na ovim prostorima dogodile i pokažu razumevanje za druge kulture kroz prihvatanje.

3.2. Ženski narativ i identitet u romanu *The woman who watches over the world*

„...čak iako stariji um živi sećanja, mladi um živi od zaborava...“

(Linda Hogan)

Roman *The woman who watches over the world* predstavlja jako bitan deo američkog književnog nasleđa. Svaka analiza ovog romana kao memoara pokazuje koliko je autobiografija kao žanr bogata različitim temama i mnogobrojnim pristupima. U svom delu, Linda Hogan ne govori samo o svom životu, već o svojim verovanjima, o istorijskim događajima i pričama svojih predaka. Ceo roman je podeljen u odeljke koji nose nazive određenih tema i koji kada se sastave i dođu do kraja čine jednu celinu kojom se knjiga završava.

Ovaj roman od spisateljice Linde Hogan započinje sa ženskom figuricom od gline koju je Linda videla u radnji suvenira jednog muzeja u Meksiku. Ova figurica je za nju predstavila jednu snažnu ilustraciju žene koja je isceliteljka i koja brani svet svojim telom a u isto vreme, obzirom da je napravljena od gline, predstavljala je snažnu vezu sa prvim ljudima i zemljom.

Sećam se kada sam prvi put videla ženu od gline. Bila sam sa Džordžijanom Sančez. Bile smo u gift šopu muzeja. Žena od gline iz San Martina, Meksiko, bila je

kompletna i prelepa. Prikačena za zemlju, letela je iznad nje. Nosila je haljinu od zvezda. Njena crna kosa padala je iza nje, a na njenim stopalima su bile male crne cipele. Zemlja ispod nje je bila narandžasta. Izgledala bi nešto poput bundeve da nije bila razdvojena linijama na države, kontinente i okeane. Njen nos je bio veliki, njene grudi teške i ukazane, njen stomak zakačen za zemlju, tik iznad Severne Amerike. Njeno ime je napisano na pločici – „Iscliteljka koja pazi na svet. (Hogan 2001: 17)

Postoji direktna veza između identiteta i sećanja jedne osobe. Sve ono što pamtimo i sećamo se definiše naš identitet, oni događaji iz prošlosti definišu sadašnjost. Ono što mi jesmo kao osobe je sačinjeno od naših sećanja i uspomena koje čuvamo u sebi. Linda Hogan pokušava da objasni da nije neobično to što se jedna od njenih usvojenih ćerki pretvorila u zlostavljača dece, zato što je i sama kao dete bila zlostavljana. Dakle, ono čemu smo izloženi, ono što radimo postaje deo nas i deo našeg identiteta.

Za mene lično, obzirom na to da sam jedna od ljudi koja je preživela, moj plemenski identitet je uvek proganjao, ne bi li zadržao svoj zahtev na moje telo i srce. Ne mogu da pobegnem i budem cela i stvarna. Kao da sam ja plućno krilo a vazduh me diše poput okeanskih talasa, ritmova i ciklusa vetra. To je krv; a ja sam samo posuda. To je okean. Nosi me i ja plutam. To je nešto što domorodački narodi nikada nisu u stanju da objasne onima koji to ne znaju, a ja sam odustala u pokušavanju ovoga. (Hogan 2001: 27)

Ona je kupila figuricu i zatražila da je pošalje na njenu kućnu adresu, zbog mogućnosti oštećenja u prevozu, međutim ona je ipak stigla polomljena. Uprkos svim pokušajima da je popravi, ona je ostala polomljena i nastavila je da se šteti vremenom. Posledično, Linda Hogan je shvatila da je figurica zaista najbolje oslikavala konkretno i trenutno stanje sveta.

Roman je podeljen u odeljke i u svakom od njih Linda analizira i produbljuje situacije i ljude koji su imali uticaja na njeno posmatranje i shvatanje sveta. Kako se priče ređaju, čini se da su delići koji se sklapaju u jednu celinu i definišu jednu potragu za identitetom.

Postoji izuzetno jak osećaj identiteta unutar koncepta tela koje je oličenje prostora i prošlosti. Linda Hogan simbolično opisuje svoj osećaj pripadnosti na sledeći način – *Pretpostavljam da sam uvek bila uhvaćena u plimama i osećama vremena, prostora i istorije. Tu su bili moje bake i moje dede, čiji su parovi, neki voljeni neki nesretni, napravili mene. Zatim postoji telo sa svojim nebrojenim talasima pamćenja, sa sopstvenom sudbinom, sa sopstvenim plimama i načinima oblikovanja jedne osobe.* (Hogan 2001: 33)

Takođe postoji direktna veza između sećanja i identiteta. Ono čega se osoba seća definiše njen identitet, a iskustva iz prošlosti definišu sadašnjost. Čak štaviše, identitet se krije u sećanjima drugih osoba koji su bliski određenoj osobi. Linda u svom romanu navodi primer majke i ćerke, kako se određena sećanja i osećanja prosto prenose i nasleđuju. Ona tvrdi da se priče koje se prenose zauvek pamte i da tela sve to pamte.

Za starosedelačke narode identitet ne proističe iz individualnosti, kako bi mnogi mogli zaključiti. Njihov identitet je kompatibilan sa prostorom i istorijom svih starosedelačkih naroda, kao i sa njihovim životom i iskustvom

povezanim sa zemljom. Gubitak zemlje, uništavanje njihovog sistema znanja i duhovnosti, kao i ogroman broj smrti domorodaca doveli su do jednog velikog gubitka identiteta. Tačnije, identitet im je oduzet. Na starosedelačkim narodima je kasnije bio zadatak da ovaj identitet ponovo pronađu.

I dalje sam postavljala pitanja, čak i u pedesetim, zato što mi te trebala istorija, priča, pa makar jedna o mom detinjstvu. Ja sam, u neku ruku, bez istorije kao što su moje ćerke bile, i baš kao one i ja sam se nadala da pronađem neku nit koja će me povezati sa majkom koja nikada nije bila tu. Bila je previše osetljiva, previše nesposobna da razgovara. Bila je ispunjena neizgovorenim bolom koji nikad neću spoznati niti razumeti. (Hogan 2001: 105)

Linda u ovom delu opisuje svoje detinjstvo kao izuzetno teško i prožeto dubokim tišinama i prošlošću njene porodice i njenog plemena. Ona tvrdi da je jedan od ključnih momenata u njenom pronalasku identiteta – utapanje tuge u alkoholu. Neki ljudi piju zato što u tome uživaju, međutim, Linda je pila alkohol zato što je želela da zaboravi svakodnevna dešavanja, istoriju, događaje vezane za njeno poreklo. Alkoholizam je za nju bio očajnička trka za samom sobom. Verovala je da će kroz zaboravljanje teške istorije u Americi, uspeti da povрати svoj izgubljeni identitet.

Lična istorija i uverenja, smatram, nisu tako daleko od istorija zemlje, vremena i prostora, vode i eksploatacije. Kao dete koje je voda zadržavala, putovala sam daleko od uništene ljudske prošlosti. Ono na šta nisam mogla da računam ili da znam u tako mladim godinama jeste ono što sam nosila sa sobom, iako samo par fotografija Roberta,

kao i nekoliko onih sa kamere mojih roditelja. Ja sam bila samo jedna mala devojčica u celoj istoriji, na širokom okeanu, na brodu ka neljubaznoj Americi gde su moji preci nekad gledali kako se okrutni doseljenici iskrcajavu, kako odsecaju šake ljudima i smeju se dok ovi pokušavaju očajnički da pomognu sebi. (Hogan 2001: 49)

Međutim, ovde nije reč samo o zaboravu i pronalaženju identiteta. Radi se i o etničkom problemu vezanom za sve što se starosedelačkim narodima dogodilo u periodu od dolaska Evropljana na američko tlo, pa sve do danas.

U pričanju svoje priče, Linda nam najviše otkriva o međuljudskim odnosima. Na primer, njen odnos sa majkom je bio poprilično otuđen i depresivan. Zbog ove hladnoće i nedostatka majčinske ljubavi i pažnje, Linda Hogan je ušla u vezu sa muškarcem duplo starijim od nje, kada je imala samo 12 godina. Ona danas shvata da je to bio potez nekoga ko žudi za bilo kakvim oblikom brige i nežnosti. Tada se osećala kao dete (što jeste i bila) koje je odgovorno za život jednog odraslog muškarca. Već sa 12 godina je imala život potpuno odrasle žene – kuvala je, peglala, čistila... Kada ga je ostavila da bi otišla u Ameriku, osetila je veliko rasterećenje i olakšanje.

U stvarnom životu, srca se lome i nekada ostaju takva, stvari i ljudi se zatvore i nikada se više ne otvore. Kao majka, mislila sam da ljubav može da nadoknadi istoriju, njihovu i moju. Moje vizije naše budućnosti su bile sretne, ali istina je bila nešto drugo. Ipak, nije bilo povratka nazad. Taklođe, nije bilo načina da vratimo osobe kakve smo bili „pre“, ta magična reč naših života, značajne mere, pravljene i vagane svakog dana, dah po dah. Neopozivo smo promenjeni u nov narod. (Hogan 2001: 86)

Linda Hogan je duboko verovala da ljubav može da izleči sve, međutim, jedna stvar koju nije mogla da zna jeste da dugogodišnja nepovezanost i nedostatak kontakta sa bitnim ljudima ostavlja posledice. Ovakve posledice su imale njene usvojene ćerke. Jedna od njih se nikad nije oporavila i čak je i sama postala odraz zlostavljanja i mučenja koje je kao dete prošla.

Ovim memoarom, spisateljica pokušava da nas podseti na američko-indijansku poršlost i kroz priče ovu prošlost poveže sa sadašnjošću. Jasno je da istorija priča jako bolne priče i da su oni domoroci koji su nekim čudom uspeali da se spase genocida dugo patili od slomljene duše i tela. Ona želi da nam kaže da i pored svog bola i patnje, možemo živeti unutar međusobnog razumevanja i brige jedni za druge. Sve dok se potrudimo da ispravimo greške naših predaka, da ostavimo mržnju iza sebe, bićemo u stanju da živimo zajedno.

Moj voljeni mi je rekao da gotovo usnula jedno veče, u tom stanju sumraka kada lebdimo negde između sna i jave, ja sam rekla „U ovom krevetu je osmoro ljudi“. Tačno je. Mnoge sudbine prebivaju u jednom ljudskom biću. Spavamo sa svim onim čiju krv i živote delimo, nasleđujući njihove istorije. (Hogan 2001: 114)

Ono što je zaista bogato i lepo u ovom memoaru jeste to što Linda Hogan ne kazuje samo priče iz svoje perspektive, već i prepričava događaje drugih ljudi i time stvara drugačiju tačku gledišta. Svesna da i ružne i bolne stvari igraju bitne uloge u životu pojedinca, ona se ne libi da priča o dečijem zlostavljanju i psihičkim problemima koje ono nosi.

Memoar *The woman who watches over the world* može se zaključiti prkosi uobičajenoj klasifikaciji autobiografije kao žanra. U isto vreme, sigurno je da su ovo koreni prvih starosedelačkih autobiografskih priča. Formom i strukturom ovog romana, Linda Hogan je stvorila delo koje je definitivno memoar,

međutim, u isto vreme je jedan tekst duhovnog stvaralaštva, ali i podsetnik na to koliko je bitno da zaštitimo našu okolinu.

Tehnike koje koristi su modernističke i post-modernističke i koristi se njima da bi odvojila ovo delo u segmente, ali ipak u jednu konciznu, konkretnu celinu. Time što odvajala segmente unutar ovog dela, ona sebi daje prostor da se bavi istorijom, da iznosi svoje mišljenje o pojedninim činjenicama o plemenskoj istoriji i slično. Linda Hogan dokazuje da svi delići istorije služe kako bi se skupili u jednu celinu i tako oblikovali sliku jednog života. U međuvremenu, naracija ima ulogu da poveže čitaoca sa porukom memoara.

Sadržaj dela *The woman who watches over the world* je zaista izvan granica pukog prepričavanja jedne životne priče. Dotiče se mnogih bitnih detalja i činjenica koje su vezane za plemensku istoriju, kao i onu ličnu, te ovo zajedni stvara jednu sliku svetske istorije koja je itekako bitna. Ovo delo i tekst u mnogome govore o jednoj velikoj želji za vraćanjem izgubljenog identiteta.

Linda Hogan u svom delu *The woman who watches over the world* piše o bolnim iskustvima koje je ona imala, mestima na kojima su živeli njeni preci i njen narod. Sigurno da je bol koji je ovaj narod podneo mnogo veći da bi se izneo samo kroz puku tugu i suze, te je zato Linda Hogan imala želju da kroz svoje pripovedanje dovede svoj narod do one tačke isceljenja za kojim tragaju mnoge nacije.

Ona iskreno govori o tome kako je kao dete bila zanemarivana i o tome kako nikada nije osetila majčinsku ljubav i brigu. Otkad zna za sebe bila je depresivna i izuzetno sklona samoubistvu. Upravo ovaj ogroman emotivni nedostatak je doveo do njene veze sa muškarcem dvanaest godina starijim od sebe.

Moja sestra kaže da je naša majka živela u senci našeg oca. Muškarci u toj generaciji bacaju veliku senku, tačno je, ali određene vrste tišina ne trebaju nešto ili nekog da stoje iznad njih i bace ih u tamu. (Hogan 2001: 96)

U jednom momentu, Linda Hogan je obolela od bolesti koja joj je oduzela snagu i pokretljivost mišića. Ova bolest je takođe poremetila njenu rutinu sna i mogućnost sanjanja. Kada je izgubila ove dve izuzetno bitne funkcije, ona je trajno izgubila mogućnost duhovnog izlečenja i pokušaja da pomogne samoj sebi. Posle puno godina traganja za lekom koji bi joj pomogao i trajno je izlečio, ona je ostala samo na pronalasku određene terapije koja je samo trenutno pomagala. Ona zapravo nikada nije našla lek za fizičku bol i sa ovom boli je morala da nastavi život, tako da nikad nije uspela da se vrati u stanje u kome je bila pre bolesti.

Jedna od jako bitnih veza Linde Hogan jeste ona koju je imala sa konjima i to konkretno sa dva konja – *Misterija* i *Veliki Crveni Konj*. Ona navodi da kada je hodala sa kobilom po imenu *Misterija*, one su „šetale istim korakom, istim ritmom“. (Hogan 2001: 153) Kada je *Misterija* bila trudna i kada se vreme za porođaj približilo, kobila je dobila strašne bolove i u agoniji bola se bacala. Bol je bio toliko jak da je pokušala da se udavi u vodi. Do trenutka kad je veterinar stigao, mladunče je već imalo slomljen vrat i nije imalo šanse da preživi takvu povredu. Linda Hogan je posmatrala ovu prelepu i snažnu životinju i tada je videla sebe i svoj narod u njoj. Ne samo zbog njene snage i ponosa, već i zbog toga što su obe na neki način bile zatvorene, ograđene i posedovane.

Još jedna veza sa konjem pokazaće se kao možda najbitnija i ona koja će ostaviti dubok trag na njen budući život. *Veliki Crveni Konj* koga je Linda Hogan hranila, timarila i čistila. Kada je odlučila da ga jaše, probudila se tri nedelje kasnije u bolnici, sa velikim brojem preloma i povreda, a dve godine

nakon toga je imala problem sa kratkoročnim pamćenjem. Ona tvrdi da tada nije znala ni približno dovoljno o konjima niti jahanju i kad bi mogla da vrati vreme znala bi koliko je jahanje zapravo stvar poverenja i povezanosti između životinje i čoveka. Ova povreda koje nikad nije mogla da se zapravo seti i sazna šta se zapravo desilo, ostavilo je posledice na njeno pamćenje i govor.

Autorica u jednom od poglavlja zaključuje da se u određenom momentu desilo nešto što ju je spasilo, a to je ljubav prema prirodi, prema životu. Ona je bila u mogućnosti da vidi svoj duh posle detinjstva u kome je želela da umre, da živi uprkos svim manjkavostima, nesavršenosti i istoriji.

Linda Hogan kroz svoj narativ pokazuje kako je tekao njen put transformacije u životu. Ona je ovu transformaciju pretočila u različita književna polja. Ono što čoveka transformiše jeste iskustvo i dodir sa nekim posebnim iskustvom. Linda je imala životnu potragu za svojim identitetom. Tokom ove potrage za nju se sve promenila i doživela je potpunu promenu sopstvenosti.

Nepredvidivost je bitan pojam jer ne postoji određena tačka koja služi kao okidač za metamorfozu jedne osobe. Linda je u detinjstvu bila devojčica koja je potpuno nesposobna za komunikaciju i artikulaciju svojih osećanja, a ođednom se kasnije pretvorila u spisateljicu kojoj pisanje služi da probija granice ka pronalasku sebe. U okviru ovog narativa autorka pronalazi svoje novo lice. I to je ono što je suštinski bitno unutar ovog narativa. Bitna je metamorfoza osobe koja želi da nastavi život rasterećen od bola, tuge i negativnosti.

Autorka Linda Hogan je u ovome uspela i njena želja jeste da pomogne i svim drugim ljudima da dođu do ovog životnog cilja. Dok sa jedne strane imamo Toni Morison koja otvoreno govori kako piše striktno za afroameričku publiku, sa druge strane imamo Lindu Hogan koja piše za sve, a najviše za

sebe. Ona veruje da su svi ljudi jednaki, ali i da svi treba da znaju težinu života američkih starosedeoaca. Ovo je sasvim u redu, najviše iz razlga što Linda Hogan ne nameće nikakvu patetiku, samo je brutalno iskrena u svojim narativima i na jedan neobičan način govori o svemu što je ona i njen narod prošao.

3.2.1. Bol i motivi bola u romanu *The Woman Who Watches Over the World*

U ovom romanu koji nosi podnaslov „domorodački memoar“, spisateljica je pisala o bolu koji je iskusila ona, ljudi oko nje i svim mestima koja su za nju predstavljala oličenje i simboliku bola. Bol koji ona opisuje je preveliki da bi se opisao atributima koji ga definišu, međutim, ona priča svoju priču i kroz to pričanje ona dolazi do sopstvenog zaceljenja. Živeti sa bolom nije strašno kao konstantno odbijanje činjenice da bol postoji.

Linda Hogan svoju bol poistovećuje sa bolom koji osećaju svi starosedelački narodi na prostoru Amerike. Ova bol je usko povezana sa zemljom. Pre svega, zemlja je element koji je Indijancima najbitniji, a zatim je oduzimanje zemlje konstantno bilo negirano od strane dominantnih Evropljana. Zato, ona pravi sponu između bole i sopstvenog glasa, tačnije jezika, koji definiše njen identitet.

„Jezik je intimnost ne samo sa drugima, već i sa samim sobom. On stvara osobu. Bez jezika, u zoru, u tami noći, nema načina da znamo ko i šta smo.“ (Hogan 2001: 56)

Kao dete, Linda Hogan je bila jako stidljiva. Bojala se da na prozivci u rezredu kaže da je prisutna, čak se stidila i da podigne ruku. Tako je jedna devojčica, rođena u Čikaso nasleđu, u jednoj porodici u kojoj je preovladavala tišina, opisivala svoj život kao prilično neobjašnjiv. Otac joj je bio vojno lice, pa

su se zato puno selili, tek kada je ona malo odrasla, našli su stalan dom u Oklahomi.

U svom životu, ja sam uvek bila sanjalica. Svako veče sam istraživala priče ispod površine mog života koje su se otkrivale u snu. Držeći svesku kraj kreveta, zapisivala sam snove kao da su skupoceni dragulji koje znam i čuvam, snovi vode, šuma i ptica. Ali, bila su dva značajna događaja u mom odraslom životu, koja su poput glečerskog leda, bili sile oblikovanja. Oba događaja, na svoje načine su bili o gubitku snova. Sa mojom starijom ćerkom, bio je to san o ljubavi, nadi i porodici koji je bio izgubljen od nečega već krivog, već izvan mog znanja, istorija koja ju je povredila pre mog znanja. I ubrzo nakon ovog prvog gubitka, možda čak i zadržan unutar svoje sfere tuge, došao je drugi, bolest po imenu fibromialgija, koja je oduzela ne samo snagu u mom telu i mišićima, već i sposobnost sanjanja, obzirom da ovu bolest prati poremećaj sna. (Hogan 2001: 131)

Osećajući se potpuno zarobljeno unutar jedne velike tuge, ona je izgubila vezu sa samom sobom, pa je tako ubrzo nakon dolaska u Ameriku počela da konzumira alkohol do granice kad je bilo loše za njeno zdravlje. Toliko je bila izgubljena u svetu, da je želela da uništi sebe. Tek onda kada su počele da joj dolaze reči, započeo je njen proces isceljenja. Ona je već bila punoletna i išla je u školu nakon posla. Tada je počela da čita i da piše i reči su same dolazile, „povezane sa zemljom, materijom, celinom prirode.“ (Hogan 2001: 56)

Kada razmišljam o apsolutnom bolu naših istorija, razumem kakvo olakšanje mora da je alkohol bio na putu na kome je moj narod plakao. Prodavci viskija su samo

pratili. Lopovi su usput ukrali sve što su mogli. Bile su potere u Oklahomi, krađa zemlje, a onda otimanje zemlje koje je vodilo ka oduzimanju još više indijanske zemlje, zatim vizija smrti toliko bizona i konja da se činilo da je ceo svet uništen i prekriven lešinom. Alkohol je postao način prevazilaženja ovog bola. Kamioni sa točkovima su prokopali zemljište i putevi su prošli preko svete zemlje. Nov svet je sagrađen preko starog, a kako se pokazalo, novi svet je bio, i danas je – manjkav. Sada kada odem u grad i vidim moj narod na ulicama, pijan, ne znam kako iko može da se pita zašto je ovo ovako. To je teška zemlja, sa palim srcima. Ovo su telesni dokazi istorije. (Hogan 2001: 64)

Linda Hogan je u rečima osećala jaku silu koja je imala zadatak da spasi njenu dušu, da osvetli njen um i srce i promeni tok njene sudbine. Kako ona kaže – bez toga, „ko zna kakvo bi ljudsko biće postala.“ (Hogan 2001: 57)

Prestanak opijanja je čin hrabrosti i sa sobom donosi ogromnu tugu. Ova hrabrost se teško nalazi. Ja poznajem jake muškarce koji ne mogu da prestanu i mogu da razumem misteriozne smrti Hmong muškaraca, koji umiru u snu, iako je medicinski sve u redu. Bol, doktor mi je jednom rekao, ima mnogo načina da se ispolji. (Hogan 2001: 64-65)

Neki psiholozi tvrde da ljudi traže narativno savetovanje kad su zarobljeni u životnim problemima i kada imaju deficit identiteta, pa se ovo stanje može nazvati narativna kriza. Zadatak psihologa tu jeste da pomogne osobi da se oslobodi svih narativa i počne da dominira svojim životom ograničavajući mogućnosti bistvovanja i učestvovanja u svetu. Da bi se postigla

ovakva vrsta slobode, sve problematične priče moraju biti otklonjene i odvojene od same osobe.

Linda Hogan je žena koja je većinu svog života bila učutkivana pričama koje dominiraju u Americi i njenoj istoriji, i ona je napisala jedan narativ koji se može razumeti kao njena sopstvena hronika u trenutku pisanja. Kroz ove memoare, ona priča priče ka putu svog isceljenja. Želela je da napiše priču o bolu, a na kraju je napisala priču o ljubavi i isceljenju.

Umesto kanalisanja bola, ona mu daje značenje i oblik i kroz ovaj proces ona dolazi do izlečenja. U svom memoaru, Linda Hogan uspešno postavlja naraciju kroz svoju mlađu verziju koja je uvek bila učutkivana i utišavana.

Reči su, to sada vidim, definišući oblik ljudskog duha. Bez njih, mi padamo. Bez njih, ne postoji oslonac za mesto u svetu. Jezik je intimnost ne samo sa drugima, već i sa sobom. On stvara osobu. Bez njega, u zoru, u tmini noći, ne postoji način da znamo ko smo. Tako su jednog dana reči same došle. Bila sam odrasla. Išla sam u školu posle posla. Čitala sam. Pisala sam. Reči su došle, usidrene za zemlju, za materiju, za celinu prirode. Bio je u ovome jedan pad, ovog puta na svetu zemlju drugačijeg reda, prisutne magije. Prisustvo koje je nosilo svetlo, spašavalo moju dušu, osvetljavalo moje srce i um i prepravilo moju sudbinu. Bez ovoga, ko može da pretpostavi šta bi postala kao ljudsko biće. (Hogan 2001: 56-57)

Ona govori o svojim usvojenim ćerkama i bolu kroz koji su svi zajedno prošli. Njene dve ćerke, koje je usvojila kada su imale pet i deset godina, živele su hraniteljskim porodicama, a poslednja u kojoj su bile je verovatno bila i

najgora. Starija ćerka – Meri je bila strašno zlostavljana, kako emotivno od strane maćehe, tako i seksualno, od strane očuha. Mlađa je donekle uspela da se izvuče, jer je više vremena provodila sa pažljivim dedom, koji je kasnije umro.

Ne postoji istorija devojčica koja je došla sa njima. Nije bilo fotografija njih kao dece, nije bilo priča o njima koje bi se prenosile, nije bilo priča o njihovim prvim rečima nitiprvim koracima. Bez ikoga ko ih je voleo. One su započele život sa nama već povređene, rođene u svoj novi život sa pet i deset godina. Došle su iz sveta mnogih tišina. Čak su i njihovi rodni listovi izmenjeni tako da pokazuju kako sam ih ja rodila, kao da su njihovi životi počeli samo sa nama. (Hogan 2001: 71-72)

Linda Hogan postavlja, kroz svoje dve ćerke, tezu o nasilnoj istoriji starosedelačkih naroda, o tome kako je istorija deo tela i kako telo pamti sve. Ona pokušava da napravi vezu između svojih zlostavljanih usvojenih ćerki i svega što se njima kao jednom narodu desilo.

„Da živi sa nama, zajedno sa devojčicama, došla i istorija, neosporan, nezaboravan aspekt svakog američko-indijanskog života. Ona (Meri) je bila ostatak američke istorije i vatre brutalne prošlosti došle su na njena pleća. Kao Lakota devojčica, sa svojim krupim očima koje su gledale ni u šta, ona je bila rezultat Kasterovog sna, čuvajući američka nasilja ljudi sa drugog kontinenta, koji su bez saosećanja došli na ove prostore.“ (Hogan 2001: 77)

Ona je sa svojim suprugom pokušavala na sve načine da pomogne svojim ćerkama, kroz različite seanse i terapije, međutim, za Meri je sve bilo bez uspeha, jer je ona već postala neprilagođena. Kao dete koje je hranilo porodičnog psa iglama, odrasla je u ženu koja će jako zlostavljati sopstvenu decu, sve do tačke kada će joj biti oduzeta.

Sprova sam bila oduševljena ovim, misleći da joj je očajnički potrebna ljubav. Sa ljubavljom sam je zvala „pauk majmun“ (spider monkey), ali koliko god paradoksalno to zvučalo, ona je brzo promenila i dijagnostikovana kao „nepripravana“, kao devojčica sa filma u agenciji za usvajanje. Ubrzo, kao i druga nepripravana deca, ona bi prilazila strancima i grlila ih. Svi su na nju gledali kao na milo dete. Kući, često je spavala i povredila sebe. Ovo ljupko dete, šarmiralo je sve na isti način kao što je to činila sa mnom. Stranci koje nikad pre nije sreala, muškarci zaslepljeni njenom pažnjom, šarmirani od strane tanane devojčice sa crnim vodopadom kose koji se spuštao niz njena leđa, čineći još teže da je sklonimo od njih, dok je ona vrištala, a stranci u tim momentima želeli da budu njeni spasioci. U Nju Jork magazinu se govorilo o ovom tipu „neselektivne naklonosti“. (Hogan 2001: 84)

Teško je razumeti kroz šta su ova deca prolazila i kakve strahote su osetila na svojoj koži. Prosto je teško razumeti da jedno petogodišnje dete pretuče svog psa do smrti ili da nešto stariji osmogodišnjak izvrši samoubistvo drvenom kašikom. Dakle, jasno je da su ova deca bila zlostavljana, da je sistem potpuno izneverio jedan ceo narod, uništavajući ih okrutno, delić po delić.

Žena iz grada u blizini je osuđena za zlostavljanje deteta, ali je tvrdila da je njen usvojeni sin, neprioržen, izvršio samoubistvo sa drvenom kašikom. Niko joj nije verovao. Kako bi? Toliko je nemoguće zamisliti dete koje udara sebe. A ipak, ja sam to videla. (Hogan 2001: 85)

Čitalac se u jednom trenutku poistovećuje sa Lindom Hogan i prihvata njenu bol kao svoju. Emocije koje ona prenosi na stranice svog romana su tako jake da prosto bude nemoguće da ne dotaknu. Nemoguće je ne razmišljati o svemu što se ovom narodu dogodilo i ne razumeti količinu patnje kroz koju su morali da prođu.

Linda u svom narativu takođe govori o svojoj teškoj bolesti i nesreći zbog koje je bila vezana za krevet jako dugo. Još jednom je ušla u duboke tišine i ovo je za nju bilo poražavajuće.

U svakom slučaju, još uvek tragamo za uzrokom bolesti. Nekada smo bez nade, a u drugim momentima puni nade. Uvek tragamo za razlozima naših fizičkih katastrofa. Danas, ne radi se samo o razbijanju tabua, već pogrešna hrana, položaj zvezda. Ljudi uvek traže pomoć iznad, ispod, oko nas, i čak bez verovanja, uravo je Bog ili jedan od njih koga zovemo kad smo povređeni, uplašeni ili u bolovima. (Hogan 2001: 190)

Kroz priče koje nam priča, ona pristupa ne samo svojoj prošlosti, već i prošlosti čitavog jednog naroda, zatim prošlosti jedne zemlje ne bi li došla do isceljenja budućnosti. Da bi zacelila sebe, ona mora da preoblikuje svoje razumevanje onoga ko je ona, šta je Amerika i kakav odnos ovo dvoje treba da bude. Da bi pomogla sebi, ona mora da pomogne prostori i prošlosti.

Ono što je nepoznato u nama dolazi na obale nas na različite načine. Stvari koje nismo ni sanjali se nasuku, izmorene, praćene mitskim značenjima, putovanjem, ili pak najobičnije jutro postaje nešto drugo. Mi smo, delom, telo zemlje. Može biti da je ovo naše mesto živo i ozračeno snovima ljudskog roda kao i moći kretanja vazduha na pernatom krilu dok su orlovi pamtili let vetra koji je duvao. (Hogan 2001: 205)

3.3. Razgovor sa Lindom Hogan

Linda Hogan je spisateljica rođena u gradu Denver sa bogatom starosedelačkom porodičnom istorijom sa očeve strane. Razlog zašto je počela da piše istorijske romane je pronašla zapravo u događajima iz svoje porodice. Za sebe kaže da nije znala ništa o pisanju romana i da je to proces koji je išao polako i da je prvo morala da nauči da piše, a kako tvrdi, to je nešto što uči i danas.

Njeno pleme Čikaso je iz okoline Misisipija, Tenesi, da bi kasnije bili proterani u Oklahomu. Ona kaže da je reč „oklahoma“ iz njihovog jezika i da znači „crveni narod“. Doseljenici su imali ideju da oko Oklahome naprave ogroman zid i smeste sve starosedelačke narode sa američkog kontinenta unuatr zidina, kako bi oni mogli slobodno da prisvajaju ostatak zemlje.

Ona piše o onome što se dešava danas, o političkim dešavanjima i sa kojim poteškoćama i problemima se starosedelački narodi susreću. Bavi se pisanjem eseja na različite teme koje se tiču ekologije, ugroženosti određenih vrsta i slično.

U svojoj knjizi „Žena koja pazi na svet“ ona je napisala: Tokom godina sam zaključila da dva načina, starosedelački i evropski su gotovo nemogući da se povežu, da su to dva paralelna sveta koja se dešavaju u isto vreme, a spoje se

samo ponekad, dozvoljavajući mesto za kratak sastanak“⁹ Linda objašnjava da postoje različiti načini shvatanja znanja i da je putujući od plemena do plemena shvatila da svako pleme ima svoje shvatanje i razumevanje sveta. Ona tvrdi da je jako bitno razumeti da to zaista jesu dva različita sveta, sa različitim ključevima razumevanja astronomije na primer, kao i da imaju različite načine razumevanja i viđenja sveta oko sebe. Takođe, plemena među sobom se jako razlikuju, imaju drugačije jezike, drugačije ekosisteme mesta sa kojih dolaze.

Počela je da piše tek kada je bila u svojim dvadesetim, iz razloga što nije znala ništa o pisanju, međutim tada se rodila želja i tada je počeo njen stvaralački život. Ona danas radi kao profesorica na univerzitetima, zatim održava različite kreativne radionice, debate i seminare i to joj daje veliku životnu snagu.

Ovaj deo istraživanja o ženama sadrži razgovor sa Lindom Hogan o pitanjima žene i ženskog identiteta, sa ciljem da doktorskoj tezi da autentičnost i originalnost. Originalni intervju je sa engleskog jezika preveden na srpski. U nastavku su oba transkripta razgovora.

How would you describe the social position of women within the native American tribes?

Linda: Every tribal nation would be different. So, in many, the women are not only chiefs, but in some women are advisors to the men about decisions as Clan Mothers. In our Chickasaw nation, we had women Ambassadors, who held political negotiations with others and that, unfortunately, was in the past. Mostly during the French and English wars. This year, in national elections, at least five Native women running for office in the U. S. government. However, there are numerous sides to all questions you

⁹ Linda Hogan, The woman who watches over the world, str 27

may ask because studying one tribal history is a lifetime of work. Our histories are long here and complex and from here from many thousands of years before Europeans dreamed of traveling oceans. So, in the North and some other locations, there are thousands of missing and murdered Native women, in part because racism is a form of giant that eats all of the non-white people alive and leaves nothing behind. It is worse at this time than I have seen it in more recent years, although it has always been under the surface, felt, and known. The American wars against the Northern Plains tribes and the California Gold Rush are enormous examples of that. So was the massacre at Sand Creek of women and children. At least in the American wars against the Plains, women warriors were able to fight against Custer and others. And at that time, all our histories began to break apart for a time before coming back to life. For many, women have strong leadership positions, but not for others at this time. Education has been important for us females and has allowed us to step a little ahead, though with less pay, and with worse treatment in many positions in the white world. So, we suffer much more poverty than even black women.

Would you say that men and women were equal inside your community? Can you describe how they were/weren't?

Linda: I think that is answered in the above. There are numerous nations on our continent and it is dependent upon the history and the immediate situation, the population, and who is in charge and leading.

When thinking about the women inside your community, were there any rituals or habits common only for women?

Linda: Not in our nation so much. Even at our dances, the men and women join together, although in many nations there are fewer women singers or drum groups, in others they are as numerous as the men. And I love the sound of women singing traditional songs. Women do have a place in ceremonies, and there are the coming of age

ceremonies women have when they begin to menstruate. But we do not have to participate in some of the ceremonies that are painful or otherwise difficult because of our roles as the bearers and keepers of life. But I cannot speak for the many.

Reflecting on your rich heritage, how do you see a woman today? What changed?

Linda: You seem to think of our lives as wealthy in spiritual tradition and ritual as a constant. Historically, the Catholic Church and other religious groups took over our lives. We were forced to be with them. Often those who disagreed with them were enslaved or killed. Later, sent to mental institutions or prisons. So our lives as you think of them are not quite what you'd love to see or think. As a Chickasaw, the others are primarily Baptist, though I am apart as a traditionalist. My family that is Lakota is both Catholic and traditional, depending on age and person. Like anyone, people now make choices and some make different choices than others. But today, many of us women are activists politically and making changes. We are standing up to the establishment. We are not only feeding people, but advising on how to organize and how to have the power to speak for our rights. I am very proud of many of the women. As a writer, I take on political issues. We are fighting also for the rights of the earth and for the water. Our world is endangered and possibly beyond repair so we have to work for the best of it, the best outcome, the most hope, the most active of stances to combat the destruction taking place on all continents. This is also true of Maori women, Aboriginal, Sami, Ainu. All indigenous women see what the wars have led toward.

If you had one message to deliver to each and every woman around the globe, what would it be?

Linda: Have compassion for this world and its intelligent life force, for that of all animals and plants, for what is beneath the surface of earth. The water and the world is

in jeopardy from corporate interests, pipelines of oil, platforms, drilling, fracking, climate change, and the lack of care that leads to deforestation and extinctions. Stand up for life. And do it with a kind heart.

Kako biste opisali društveni položaj žene unutar starosedelačkih plemena?

Linda: Svaka plemenska nacija je drugačija. Tako na primer, u mnogima, žene nisu samo poglavice, već su u nekima žene savetnice muškarcima i savetuju ih u vezi sa svim odlukama kao Majke Klana. U našem Čikaso plemenu, imali smo žene Ambasadore, koje su bile uključene u pregovore sa drugima, ali je to, na žalost, bilo u prošlosti. Najviše tokom francuskih i engleskih ratova. Ove godine, u nacionalnim izborima, najmanje pet Indijanki će se kandidovati za pozicije u vladi Ujedinjenih Nacija.

Ipak, postoji mnogo strana za sva pitanja koja bi da me pitaš, zato što istraživanje jednog plemena je celoživotni posao. Naša prošlost je ovde duga, kompleksna i prisutna na ovim prostorima hiljadama godina pre nego što su Evropljani sanjali o prelasku okeana. Na primer, na severu i nekim drugim lokacijama postoje hiljade žena koje su ubijene ili nestale, delom zato što je rasizam nešto poput ogromnog diva koji jede sve što nije bele puti i ne ostavlja ništa iza sebe.

Sad je gore nego što sam ja videla u prethodnim godinama, iako je uvek ovaj rasizam bio prisutan, ispod površine, osetan i poznat. Američki ratovi protiv severnjačkih plemena i kalifornijska Zlatna Groznica su ogromni primeri ovoga. Kao što je bio i „Peščani masakr žena i dece“. U američkim ratovima protiv pomenutih plemena, žene ratnice su makar mogle da se bore protiv Kastera i drugih. U to vreme, sve naše istorije su počele da se raspadaju na neko vreme, pre nego su počele da oživljavaju.

Za mnoge, žene imaju snažne vodeće pozicije, ali za neke više i ne. Obrazovanje je bilo bitno za nas žene i obogučilo nam je da zakoračimo malo dalje, iako sa manjim

platama, sa još gorim tretmanom na mnogim pozicijama u belaćkom svetu. Tako da, patimo od mnogo većeg siromaštva čak i od Afroamerikanki.

Da li biste rekli da su žene i muškarci jednaki u vašoj zajednici?

Linda: Rekla bih da odgovor na ovo pitanje leži u mom predašnjem odgovoru. Postoji mnogo plemena i nacija na našem kontinentu i ovo zavisi od istorije i trenutne situacije, populacije i od toga ko je glavni vođa.

Kada govorimo o ženama unutar vašeg društva, da li su postojali neki običaji ili rituali koji su bili posvećeni samo ženama?

Linda: U mom plemenu ne baš. Čak i u plesovima, muškarci i žene su se udruživali, iako je u mnogim plemenima bilo manje žena pevačica ili unutar bubnjarskih grupa, dok ih je u nekim plemenima bilo jednako kao muškaraca. I ja zaista volim zvuk žene koja peva tradicionalne pesme. Žene imaju svoje mesto u ceremonijama, pa tako postoje posebne ceremonije za žene koje ulaze u životni period u kome započinje menstrualni ciklus na primer. Ne moramo da prisustvuujemo ceremonijama koji su bolni ili na bilo koji način teški zbog naše uloge nosioca i donosioca života. Ali, ne mogu da govorim u ime mnogih.

U odnosu na vaše bogato kulturno nasleđe, kako vidite ženu danas?

Šta se promenilo?

Linda: Čini mi se da misliš o našim životima da su konstantno bogati u duhovnoj tradiciji i ritualu. Kroz istoriju, katolička crkva i ostale verske grupe su bukvalno preuzele naše živote. Bili smo primorani da budemo uz njih. Najčešće, oni koji se nisu slagali sa njima bivali su zarobljeni ili ubijani. Kasnije bi bili poslani u institucije za mentalno obolele ili zatvore. Tako da naši životi nisu baš takvi kakvim ih ti zamišljaš ili bi možda volela da budu. Kao pripadnici Čikaso plemena, većina je uglavnom baptističkog opredeljenja, iako sam ja tradicionalista. Moj deo porodica koji je Lakota pleme su katolici i tradicionalisti, zavisno od godina i osobe. Kao i svi, ljudi danas donose svoje odluke, a neki donose drugačije odluke od drugih.

Ali danas, mnoge od nas smo politički aktivne i donosimo promene. Ne samo da hranimo mnoge ljude, već ih savetujemo kako da se organizuju i smognu snage da se bore za svoja prava. Jako sam ponosna na mnoge žene. Kao spisateljica, bavim se političkim pitanjima. Takođe se borimo za prava naše planete i za vodu. Naša planeta je ugrožena i najverovatnije bez mogućnosti popravke tako da moramo da radimo za boljitak, za najbolji rezultat, za najviše nade, za najaktivnije stavove za borbu protiv uništenja koja se dešava na svim kontinentima. Ovo rade i žene Maori, Aboridžini, Sami, Ainu. Sve žene domorkinje su videle gde su nas ratovi doveli.

Ako biste imali jednu poruku za svaku ženu na planeti, šta biste im poručili?

Linda: Imajte milosti prema ovoj planeti i njenoj inteligentnoj životnoj sili, kao i prema svim životinjama i biljkama, kao i svemu što živi ispod površine zemlje. Voda sveta je u opasnosti od korporativnih interesa, cevovodima nafte, platformi, bušenja, klimatskih promena i nedostatka brige koja vodi do nestanka šuma i nestanka života kao takvog. Izborite se za život. I uradite to sa blagim srcem.

Nadam se da se nisam raspričala. Svi smo u teškoj situaciji i sigurna sam da si svesna toga. Moramo da zbrinemo ratne izbeglice, klimatske izbeglice i sve ljude, uključujući one koji nisu ljudi. Vreme je da bude dovoljno zabrinuti da se borimo za nešto što će doprineti boljitku, čak i na male načine.

Ona ima sedamdeset i jednu godinu, međutim, to je ne sprečava da svakog dana daje svoj doprinos čovečanstvu. Linda Hogan je zaista doprinela svojim radom u mnogome. Razlog zašto je napisala memoar „Žena koja pazi na svet“ jeste zato što je osećala da svet zaista treba nekoga ko će da pazi na njega. Ona oseća da je dužna da doprinese ne samo svom narodu, već i celom svetu, prirodi, očuvanju sredine i očuvanju vode. Ono što se dešava prirodi, dešava se i nama i to je nemoguće izbeći. Linda Hogan je veliki zaštitnik prirodne sredine i bori se da naša planeta bude mesto za život i za buduće generacije.

3.4. Bezgraničnost ženskog duha u indijanskoj kulturi

Amerikanka domorodačkog porekla je primarno definisana kroz njen plemenski identitet. U njenim očima, njena sudbina je neophodno povezana sa njenim narodom, i njen osećaj sebe kao žene je pre svega određeno od strane njenog plemena. Definicija ženskih uloga su različite koliko i plemenske kulture kroz Ameriku. U nekima je obezvređena, dok u drugima raspolaže značajnom moći. U nekima je ona pomoćnica klanu, a u drugima je blizu samostalnosti onoliko koliko joj njene ekonomske okolnosti i psihološke osobine to dozvoljavaju. Ali ni u jednoj plemenskoj definiciji žena nije shvaćena na isti način. (Allen 1992: 68)

Žene su igrale jako bitne uloge u životu starosedelačkih Amerikanaca. Igrale su mnogo veću ulogu od uloge majke i supruge. Bile su graditeljke, farmerke, ratnice i tako dalje. Njihova je snaga bila od krucijalne važnosti za preživljavanje plemena. U većini slučajeva žene su bile te koje su sakupljale materijale i popravljale kuće, nekada čak i pravile cele nove domove. Muškarci su znali i bili svesni da je žena ta koja svojim telom donosi novi život na ovaj svet i da su na taj način bile veliki izvor života, pružajući osećaj snage i jedne konstante u njihovim životima. Paula Gan Alen u svom delu o ženskom identitetu unutar starosedelačkih plemena na fenomenalan način daje uvid u sve što se dešavalo kroz starosedelačku istoriju a povezano je sa ženama.

U početku je bila misao i njeno ime je bila Žena. Majka, baka, prepoznata od najranijih vremena među obim ljudima u Americi koji su čuvali najstarije tradicije. Slavljena je u društvenim okvirima, arhitekturi, pravu, običajnoj i usmenoj tradiciji.

Njoj dugujemo svoje živote i od nje proističe naša sposobnost da izdržimo, bez obzira na usklađene napade na naše, na Njeno biće u poslednjih pet stotina godina kolonizacije.

Ona je Starica koja brine o vatrama života. Ona je Starica Pauk koja nas tka u tkaninu međusobne povezanosti. Ona je Najstariji Bog, ona koja Pamti i Procenjuje, i iako nas je istorija iz poslednjih pet stotina godina naučila gorčini i bespomoćnom besu, mi izdržavamo današnjicu, živi, sigurni u svoj značaj, sigurni u njenu centralnost, njen identitet koji je Sveti Krug Bića. (Allen 1992: 26)

Žene starosedelačkih plemena u Americi su pomagale muškarcima da love bizone. A zatim, bile su zadužene za skidanje kože, sečenje mesa i kuvanje obroka. One su takođe sakupljale drvo za ogrev i popravljale i šile odeću i obuću. Uloga žene je bila izuzetno široka i jako važna. One su pravile oruđe i oružje od životinjskih kostiju, a ovo je bilo od velike važnosti za preživljavanje celog plemena. Danas je poznata Indijanka po imenu Lozen, sestra važnog poglavice Viktorija. Rođena negde tokom 1840. godina, bila je poznata ratnica i prorok za Čihene Apače.

Na osnovu legendi i priča koje se vezuju za njeno ime, učestvovala je u mnogim bitkama, između ostalog borila se uz Džeronima. Predanja svedoče da se borila, jahala i gađala kao muškarac i mnogi su je smatrali boljom od svog brata u vojnom strateškom planiranju. Takođe je poznato predanje o Ženi Poglavici, drugačije poznatom po imenu Borov List. Po nekim predanjima, kada je imala deset godina, oteta je od strane plemena po imenu Vrana, gde ju je usvojio jedan ratnik. Od malena je pokazivala interesovanje za lov, jahanje, borbu. Postala je poznata kroz bitku kod Blekfuta.

Muški princip je prolazan; umire i rekonstruiše se. Ženski princip koji je imanentan u tvrdim supstancama kao što su zemlja, minerali, kristali i kamen, drvo i voda je stalan; ostaje. Muškarac je dah, vetar, vazduh i projektil. Žena kontroliše, stvara i „poseduje“ dah, vazduh i vetar, pticu i pero i tvrdu supstancu iz koje je projektil oblikovan. Žena je zemlja, mesec, sunce, nebo, voda u svojim mnogobrojnim oblicima i u svom večito-stvarajućem krugu, kukuruz, majka jelena, majka bogova, donosilac vatre i svetla i sama vatra. On je ono što dolazi i odlazi, ona je ono što se nastavlja, što ostaje. Kada pomerimo našu pažnju sa muškog; prolaznog na žensko; trajno shvatamo da Indijanci ne samo da nisu osuđeni na izumiranje, već su sudbonosno određeni da opstanu. Kakvo iskupljujuće, osnažavajuće shvatanje! Kao što je Šajen dugo insistirala, nijedan narod nijeslomljen dok je srce njegovih žena na zemlji. Tek tada su slomljeni. Tada će umreti. (Allen 992: 353-354)

Žene su negovale i lečile žitelje svojih plemena, sakupljale lekovite trave od kojih su pravile lekove za sve bolesne, a mnoga plemena su smatrala da žena ima veću moć izlečenja i da su u stanju da izleče bolesnu dušu, a ne samo telo. Verovalo se da žene kroz pesmu i povezanost sa duhovnim svetom imaju veću isceliteljsku moć.

Ideja da je žena u posedu velike lekovite moći razrađena je u mitu o Beloj Ženi Bizonu. Ona je donela Svetu Lulu Lakota narodu, i kroz sredstvo ove lule ceremonije i rituali ovog plemena su bivali osnaženi. Bez lule, ne može se dogoditi nikakva ritualna magija. Prema jednoj priči o Beloj Ženi Bizonu, ona živi u pećini iz koje komanduje

Četiri Vetra. U ceremonijama Lakota, pravci četiri vetra su uvek priznati i obično im se nudi lula. Lula je ritualna, modelirana po Svetoj Luli koju je ovom narodu dala Sveta Žena. (Allen 1992: 32)

Takođe, Indijanke su pravile divne tepihe, garderobu, posuđe, a posebno nakit, koji je i danas popularan u svim delovima sveta. U plemenima u kojima su živeli, postojalo je međusobno poštovanje među muškarcima i ženama. Žena je brinula o svom mužu i deci, na isti način na koji to čini i moderna žena 21. veka. Bez pomoći žene, starosedelačkim narodima bi bilo jako teško da opstanu.

Postoji izreka među pripadnicima Sijuks plemena koja kaže: Ophodi se sa poštovanjem prema svim ženama, počev od najmanjeg deteta pa do najstarije. Uvek budi obazriv i čestit prema ženi. Međutim, Paula Alen navodi nekoliko interesantnih primera:

Moje sećanje pamti Navaho ženu koja je teško pretučena od strane svog Sijuks muža; ali takođe pamtim svoju baku koja je napustila svog Sijuks muža jako davno. Prisećam se priča o ženi iz plemena Laguna koju je suprug tukao svakog dana u prisustvu njene dece tako da ona ne bi verovala u snagu i moć zenstvenosti. I sećam se žena koje su pile, koje su ulazile u tuče sa drugim ženama i muškarcima, i koje su često izlazile iz ovih tuča kao pobednice. Čuvam uspomene o umornim ženama, onima koje se zabavljaju, tordoglavim, sumornim, prijateljskim, sebičnim, stidljivim i agresivnim ženama. Pre svega pamtim žene koje se smeju i grde i bez žalbe sede na jakom suncu

tokom gozbenih dana i koje kuvaju divnu hranu na pećima, pećnicama od blata i na otvorenim vatrama napolju. (Allen 1992: 70)

Indijanke najviše cene svoje uloge majke, negovateljice i društvene prenosioce kulturološkog znanja. Njen identitet je ukorenjen kroz njenu duhovnost, porodicu i pleme. Vrlo malo se zna o Indijankama i njihovom životu pre dolaska Evropljana. Iz ovog razloga, kada se istražuje žena kroz starosedelački ključ u Americi, mora se posmatrati sa tačke gledišta današnjice, kao i od dolaska Evropljana pa na dalje.

Poznato je da su Indijanke podvrgavane prisilnoj sterilizaciji kroz mnoge programe u Americi. Čak i nakon gašenja svih ovih programa, doktori koji su radili za zdravstvene centre za starosedeoce, su i dalje obavljali procedure sterilizacije nad Indijankama. Pretpostavlja se da je tokom perioda 1970-1976, skoro pa cela polovina Indijanki podvrgnuta sterilizaciji. Ovim stravičnim poduhvatima, ogroman broj američkih domorotkinja je zauvek izgubilo šansu da postanu majke. A majka je najjači stub i osnova indijanskih plemena.

Još jedna važna stvar jeste da ljubav prve majke ima nekoliko značenja. Ljubav majke nije, kao što se sada pretpostavlja, referenca na sentimentalnu vrednost. Umesto toga, to je način da se kaže da je majka povezana sa svojim potomstvom kroz njenu utrobu. Srce često znači utroba/materica, osim kada značu vulva. U ovom aspektu vulva predstavlja seksualnu konekciju ili povezanost. Ali, ovo ne može biti shvaćeno da znači seks kao seks, već seksualna povezanost sa ženom znači povezanost sa matericom koja je čuvar moći koju žene nose unutar svog tela. (Allen 1992: 42)

Ovi brojevi nisu došli u javnost preko noći. Sterilizacije su počele negde oko 1965.godine, kada je prosečna Indijanka imala prosek rađanja od 3.79, dok je srednji prosek Amerikanke bio 1.79. Indijanke su rađale više dece od belkinja i usred ideje o rasnoj inferiornosti, rodila se ideja o prisilnoj sterilizaciji, za koju najčešće žene nisu ni znale. Mediji su predstavili Indijanku kroz medije imenom „Skvo“, iako mnogi danas misle da reč znači „žena“, ne znaju da je to izuzetno uvredljiv termin koji definiše Indijanku kao prljavu, alkoholičarku i ružnu ženu koja uživa da muči belce. Lekari koji su izvodili sterilizacije su najčešće ubeđivali mlade žene da je to najbolja opcija za njih, navodeći finansijske lagodnosti nemanja dece. Oproman broj sterilisanih žena su imale ispod 21 godinu. Najradije su obavljali histerektomiju¹⁰, a zatim podvezivanje jajnih puteva.

Ako uzmemo u obzir da je kultura starosedelačkih naroda najviše cenila ženu, njen dar rađanja dece i njenu ulogu supruge, onda je jasno šta je masovna sterilizacija učinila ovim narodima. Koliko je narušila njihov društveno-kulturološki integritet i zauvek upropastila odnos koji će starosedelački narodi imati prema doseljenicima. Posledice sterilizacija su bile poražavajuće. Za samo deset godina prosek rađanja je spao na 1.8. To je gotovo cela jedna generacija zauvek izgubljena unutar jedne društvene zajednice koja se grčevito borila da održi svoju kulturu živom. Ova bitka i danas traje.

Teško je napraviti jednu kulturološku generalizaciju starosedelačkih naroda, najviše iz razloga što ih je bilo zaista puno na prostorima Amerike i svako pleme je imalo svoje društveno uređenje, političke i kulturološke prakse. Međutim, može se reći da je većina imala slične karakteristike koje su podržavale jednakost polova. Žene su na jedan mudar način prenosile istoriju

¹⁰ Hirursko otklanjanje reproduktivnih organa kao što su materica i jajnici.

sa generacije na generaciju, a to je pričanje i prepričavanje priča. Na ovaj način se žene (svojim ćerkama posebno) prenosile mudrosti i znanja o životu i smrti.

Moja majka mi je redovno pričala priče, iako ih ja često nisam razumela kao takve. Pričala mi je priče o kuvanju i odgajanju dece; priče o menstruaciji i trudnoći; priče o bogovima i herojima, vilama i vilenjacima, o boginjama i duhovima; pričala mi je priče o zemlji i nebu, o mačkama i psima, zmijama i paucima; pričala mi je priče o penjanju na drveće i istraživanju brda; priče o balovima i udaji; o oblačenju i solačenju, o spavanju i buđenju, pričala mi je o sebi, svojoj majci, svojoj baki. Pričala mi je priče o tugovanju i smehu, o razmišljanju i izvođenju; o školi i o ljudima; priče o krpljenju i prepravci; pričala mi je o tirkizu i zlatu; pričala je evropske priče i one iz Laguna plemena; katoličke priče i prezbiterijanske priče; pričala je priče o gradovima i državama, o politici i veri. Pričala mi je o živima i umrlima. I u svim tim pričama rekla mi je ko sam ja, ko treba da budem, odakle potičem i ko će me pratiti. Na ovaj način me je naučila značenju izgovorenih reči, da je ceo život jedan krug i da sve ima svoje mesto u njemu. To je ono što je pričala i što mi je pokazala kroz stvari koje je radila i na način na koji je živela. (Allen 1992: 71-72)

Tačno je da su muškarci bili zaduženi samo za ratovanja, lov i kontakt sa spoljašnjim svetom, međutim, žena je radila sve to i još mnogo više. One su bile zadužene za unutrašnja dešavanja unutar svoje zajednice. Bile su zadužene za kuću, kućne poslove, poljoprivredu, odgoj dece i sakupljanje hrane. Obzirom da su njihove uloge bile usko vezane za dobrobit zajednice, žene su uživale

određenu društvenu, političku i ekonomsku moć. U mnogim severnoameričkim klanovima i plemenima žene su bile zadužene da odaberu muškarce koji će im služiti kao poglavice, a ukoliko nisu bile zadovoljne, određivale su ih ovih uloga. Veliku ulogu u ovom autoritetu je ženi davala njena mogućnost rađanja, tačnije donošenja novog života na svet.

Neki istoričari veruju da je ženin autoritet u starosedelačkim plemenima naglo počeo da opada dolaskom Evropljana. Naime, oni nisu želeli da imaju kontakt sa ženama, pa su zahtevali da svi pregovori o trgovini i razmeni dobara idu preko muškaraca. Takođe, evropski sveštenici su od starosedelačkih plemena zahtevali da primenjuju patrijarhalni sistem društvenog uređenja i podelu uloga koja je značila da muškarci budu farmeri a žene domaćice. Sa druge strane, neki istoričari kao što je Teda Perdu, smatrali su da su „žene zadržale svoj autoritet dugo nakon dolaska Evropljana“ i da su nastavile da koriste svoj autoritet ne bi li uticali na političke odluke kako unutar svojih plemena, tako i spolja, u kontaktu sa narodima iz Evrope. (Perdue 2001: 124)

Kada je Amerika pojačala pritisak na Čeroki pleme da napusti svoju zemlju i krene ka Zapadu, jedna grupa pripadnica Čeroki plemena je napisala peticiju da pritisak stane, zato što su one rađale svoju decu na toj zemlji, tu ih odgajale i da je vreme da odvajanje stane jednom za svagda. Poznato je da je ton kojim je peticija tražena bio strog i čvrst.

Takođe, poznato je pismo upućeno Bendžaminu Frenklinu, od strane jedne Čiroki žene koja se između ostalog njemu obraća kao da je njeno dete, govoreći da bi bilo pametno poslušati šta žena ima da kaže obzirom da ona decu „ne izvlači sa drveta niti panjeva, već iz sopstvenog tela“ (Mann 2001: 128). Iz ovog pisma jasno je koliko su žene u starosedelačkim plemenima uživale autoritet i koliko je njihova reč imala snažno značenje i važnost. Kiteuha, žena koja je pisala Frenklinu, na primer, stalno je putovala i imala

velikog uticaja u pregovorima i bila je poznata kao dobra govornica. Njeno pismo, iako savršeno prožeto učtivošću i blagim rečima je vatren podsetnik da je žena, ma koje rase bila, nezamenljiv deo zajednice, bez koje ne može da bude daljeg života.

Koliko je Evropljanima bilo neshvatljivo da žene budu uključene u društveno-političke sfere života, tako je i starosedeoćima bilo neshvatljivo da žene budu isključene iz svega toga. „Kroz istoriju vidimo da su ova kulturološka mešanja i različitosti u retrospektivi bili i komični“, kako navodi Barbara Man. (Mann 2001: 124) Obzirom da je kod starosedelačkih plemena bila praksa da svaki grad ima svoje političko uređenje, način uređenja koji su praktikovali Evropljani je njima bio neshvatljiv. Da su jako cenili ženu govori činjenica recimo da je neko ko bi ubio ženu dobio duplu veću kaznu nego za ubistvo muškarca.

Ženski rituali, ceremonij, tradicije, običaji, stavovi, vrednosti, aktivnosti, filozofije, ceremonijalne i društvene pozicije, istorije, lekarska društva i šamanistički identiteti – tojest, sva usmena tradicija koja je u svakom smislu i na svakom nivou književnost plemena su bili uveliko ignorisani od strane folklorista, etnologa i književnih kritičara na polju američko-indijanskih studija. Ove tradicije nikada nisu istraživane u vidu njihovog pravog konteksta, čiji je fokus na ženi. (Allen 1992: 355)

Pre dolaska Evropljana, starosedelačka plemena koja su živela na jugo-istoku države su živela u matrijahalno organizovanom sistemu društva, međutim pri ostvarenom kontaktu sa Evropljanima, sve se ovo potpuno promenilo. Sva plemena na jugo-istoku od kojih su najpoznatija Čeroki, Čikaso, Muskodži i Seminole su živela u matrijahatu i u njima je žena uživala jake uloge

u ekonomskim, političkim i društvenim pitanjima. Suvišno je reći koliko je ovo za Evropljane, koji su došli iz patrijarhalnog društva bilo apsolutno neshvatljivo.

Obzirom da su kod starosedelačkih plemena žene bile te koje su obrađivale zemlju, najčešće su bile i trgovci. Evropljani, došavši iz zemalja gde su ovaj posao održavanja zemlje radili najniži sloj društva, ovo nisu razumeli. „Indijanke su zemlju posmatrale kao svoju Majku, koja je davala život biljkama, baš kao što su one davale život svojoj deci, rađajući ih.“ (Mann 2006: 54) Obradivanje zemlje su posmatrale kao jednu vrstu nagrade, bile su zahvalne što imaju mogućnost da rade za opšte dobro celog svog plemena.

One su bile te koje su bile zadužene za razmenu dobara sa Evropljanima, pa su oni morali da sarađuju sa njima u razmeni kože, krzna, kukuruza i slično. Najčešće su odbijali da rade sa ženama sve do polovine 1700.godina kada Britanci naizad rekli da više neće pristati na saradnju sa ženama.

Rad na farmama i baratanje robom nije bila jedina ekonomska povlastica koju su žene imale. Imale su pravo na vlasništvo. Posedovale su kuće, njive i slično. Ulazak u brak nije davao pravo muškarcu da prisvoji ženinu imovinu.

Za razliku od evropskih civilizacija, starosedelačka društva su liniju svojih predaka gledali kroz ženu. Deca su se rađala u klanovima svojih majki, gde su provodila ceo svoj život. Ovaj šablon posmatranja porekla kroz žensku liniju se naziva „matrilinal“ i bila je praksa u mnogim starosedelačkim plemenima. Takođe, ovo je značilo da šablon stanovanja bio matrilokalan. Dakle, mlad bračni par bi živio kod, ili jako blizu porodice žene. Često su mlada, njena majka, njene sestre sa svojim porodicama živjele kod bake sa majčine strane. Dakle, žena kada bi se udala, radila je i rađala decu za svoju lozu, a ne svoga supruga.

Kada se radilo o brizi i odgoju dece, može se reći da su žene bilo prilično slobodne zato što su o nezi deteta brinule sve žene iz klana, majka, baka, tetke, sestre itd. Tako su deca imala veliku ljubav prema članovima svoje šire porodice i uvek su znali da ima toliko ljudi koji ih bezuslovno vole i koji su tu da im pomognu u svakom trenutku, jer su osećali sigurnost veliko broja članova porodice. Ukoliko bi došlo do razvoda, otac bi napuštao kuću i vraćao se u kuću svoje majke. Deca su ostajala tu i njihov se život nije menjao ni na koji način. Starosedelačka plemena su bila jako obazriva prema deci i njihovoj emotivno-psihološkoj dobrobiti.

Indijanke nisu živele kroz stigmatu da moraju biti udate da bi imale decu, svako dete je bilo dobrodošlo i deca koja su rađana van braka nisu smatrana nepoželjnom niti je taj čin smatran nemoralnim. Linda Hogan u svom delu *The woman who watches over the world* govori o svojoj baki kao jednoj izuzetno snažnoj ženi.

Moja baka je bila žena koja je razgovarala sa kornjačama i one su slušale, žena koja je nosila kecelju i čistila ribe. Ona je bila žena koja nikad nije odsekla svoju kosu, i ja sam volela da ustanem ujutru i pomažem joj da je očeslja. Imala je strpljenja za sve nas koji smo trčali oko njenih nogu. Bila je žena koja je silom naučila engleski jezik, koja je koristila burmut i lečila svoju decu biljem, domaćim lekovima i ponekad uz pomoć crne Čikaso žene po imenu Tetka Rejčel, radnice koja je živela blizu i poticala je od robova koje su nekada, pre Staze Suza držali Čikaso porodice više klase. (Hogan 2001: 122-123)

Žene iz starosedelačkih plemena su proživele mnoge nepravde. Počev od sterilizacija bez pristanka, pa sve do oduzimanja dece i slanja u hraniteljske porodice ili internate. Traume koji je izazvao ovaj sistem, za posledicu je imao porast alkoholizma, samoubistava kao i mentalnih bolesti.

Žene su te koje i danas trpe najveći udarac ovih nedaća. Danas se procenjuje da je više od 30% dece indijanskih plemena oduzeto iz svojih domova. Otuda razlog povećanja alkoholizma i samoubistava, zato što je, kao što smo već naveli, porodica i odrastanje uz voljene članove porodice bila najveća radost dece i taj način odrastanja je bila tradicionalna potreba.

Nezamislivo je koliko je Indijanki bilo teško da gleda apsolutni raspad sopstvenog sistema pre svega. Ona je pre dolaska Evropljana imala sva prava za koja se danas Amerikanke grčevito bore – ekonomska i politička moć, rodna i duhovna jednakost, pravo na odličnu zdravstvenu negu kao i pravoda pokrene ili zaustavi rat. Danas imamo ogroman broj društava koja ne prihvataju ženu kao jednaku, koja joj uskraćuju osnovne potrebe, koja je smatraju nižom od muškarca i slično. Kad ase radi o književnosti, Paula Gan Alen je na jedan interesantan način definisala ženu u tradicijama starosedelačkih plemena.

U analima američko-indijanske književne nauke nije bilo ženskog Crvenog Oblaka, Logana, Crnog Elka ili Kotrljajuće Munje da budu književni svedoci šamanističkih tradicija američkih Indijanaca; nije bilo ženskog Bika Koji Sedi, Ludog Konja. Zgodnog Jezera, niti Slatkog Leka. I zato što nije bilo velikih i plemenitih žena u toj suštinski književnoj kulturološkoj ceremoniji koja se zove tradicija, nema osećaja uloge koju su žene igrale u plemenskom životu u prošlosti i danas. Pretpostavimo da su

među pravim herojima bile i mnoge žene. Pretpostavimo da su imena Meri Brant, Magnus, Pokahontas, Sakadžaveja, Malinali, Nensi Vord, Sara Vinemuka proa kojih smo se setili na pomisao o plemenitoj i svetoj prošlosti plemena. Pretpostavimo da kada smo čuli za plemenska božanstva pomisli smo na Ženu Misao, Nebesku Ženu. Zamislimo na trenutak da su sva dela i plemenite filozofije, sva zemaljska usmerenost, pravednost, lekarski sistemi svete moći, svi životni putevi i vrednosti domordačkih Amerikanaca od severnih delova pa sve do Tiere del Fuego inspirisani ženama i održavani od strane žena. Zamislimo ovu istinu i pogledajmo kako ona utiče na naše razumevanje američke indijanske književnosti. Omogućavanje Amerikancima da zamisle, prepoznaju i priznaju ovu istinu je ono o čemu je moj naučni i kreativni rad bio već skoro petnaest godina, a implikacije ove promene u percepciji su u najmanju ruku uzbudljive kao što bi bio drugi dolazak. (Allen 1992: 348-349)

Godine koje su nosile sa sobom ogromne probleme i diskriminaciju za Indijanke su apsolutno uticale na njih na mnogo načina. Njihov životni vek je skraćen za gotovo pola. A pored sterilizacija, čak i one koje su mogle da rađaju, siromaštvo i loša zdravstvena nega su ih potpuno uništile, kao i mogućnost buduće reprodukcije.

Kada se radi o studijama književnosti i konceptima književne kritike, Indijanke su i ovde donekle bile diskriminisane.

Čudne stvari počnu da se dešavaju kada se fokus američkih književnih studija pomeri sa muške na žensku osovinu. Jedan od glavnih rezultata ove promene jeste to da

se materijalno koncentriše na nastavak, a ne na izumiranje. Ovo važi i za tradicionalne plemenske književnosti i za savremenu poeziju, fikciju i druge spise kako što su autobiografija, dnevnici, narativi i mešoviti žanrovi. Prelazak sa pesimizma na optimizam, od očaja do nade je toliko dramatičan da se pitamo da li fokus ka muškoj tradiciji i istoriji koji je okarakterisao čitavu oblast američke indijanske književnosti i nauke nije bio deo zavere da se istrebe plemenski narodi Indijanaca i da se ugasi njihovo starosedelačko pravo na zemlju, resurse i moralno prvenstvo u Americi. (Allen 1992: 347)

Pored svega, Indijanke su velike žrtve kriminala unutar svojih rezervata. Naime, zakon na neki način štiti kriminalce tako što unutar rezervata bilo ko može da siluje Indijanku i da za to ne odgovara. Ukoliko nije počinio krivično delo¹¹, silovatelj može slobodno da ode iz rezervata i nikada neće odgovarati za učinjeno delo, dok će sa druge strane, žena koja je silovana ostati da živi tu, sa svim svojim traumama, bez ikakve mogućnosti da se to krivično delo reši. Šokantna je činjenica da iako „Indijanke čine samo 0.6% američke populacije, čak 1.5% žrtvi nasilja su upravo one, Indijanke.“ (Mann 2006: 66)

Istorija svedoči da su žene starosedelačkih plemena izuzetno jake, stamene i nikada nisu odustale svoju borbu za prava. Pored svih problema koji su ih zadesili, one i danas odolevaju vremenu, odolevaju rasizmu koliko god to znaju i umeju. Njen duh prkosi prostoru i putuje kroz istoriju, konstantno podcajajući na važnost i ulogu žene unutar društva. Njen duh je beskonačan i bezgraničan i pruža vrednu lekciju o rodnoj jednakosti i međusobnom poštovanju.

¹¹ Misli se na reč „felony“, koja znači krivično delo, ali najčešće označava teška krivična dela kao što je ubistvo na primer. U nekim državama Amerike, silovanje nije smatrano teškim krivičnim delom.

Plemena vide ženu drugačije, ali ne dovode u pitanje moć ženstvenosti. Nekad vide ženu kao plašljivu, nekad mirnu, nekad svemoguću i sveznajuću, ali nikad ne posmatraju ženu kao bezumnu, bespomoćnu, prostu ili potlačenu. I dok žena u određenom plemenu ili klanu može biti sve ovo gore navedeno, individualka je obezbeđena spektrom slika žene iz međupovezanih nadprirodnih, prirodnih i društvenih svetova u kojima živi. (Allen 1992: 69)

Svakako da je u nizu različitih plemena bilo i različitih stavova o ženi i njenoj ulozi unutar zajednice, međutim neosporno je da je moć koju je posedovala žena cenjena.

Postoji mesto gde ljudi ulaze u snove i mitove, i postaju deo njih, iloi je možda obratno, kada priča raste od tela i duha ljudskog roda. U svakom slučaju, mi smo priča, svako od nas, zaveštljaj priča, neki lažni poput fantomskih ostrva ali sa verom u ono ipak. Neki mogu biti istiniti. Drugi nas mogu nazvati sudbinom čuda. Kada sunce padne na ruku, ona je dotaknuta. Ona ona, ti, ja, možemo putovati izvan ljudske konstrukcije i pronalazaka. I pored znanja da je užasno i prelepo zajedno u svetu, mi prelazimo prag u nešto finije. (Hogan 2001: 205)

3.5. Ekofeminizam unutar romana *Power*

Postoji izuzetno jaka veza između istorije i zemlje, a starosedelački narodu su oduvek razumeli da zemlja kao takva uvek nosi sa sobom određene

priče povezane sa prirodom. Ekofeminizam je upravo jedan stav prema očuvanju prirode u kome je centralna spona zapravo žena.

U ovom romanu, junakinja Omišto razmišlja o panterima i o tome kako su svi nestali iz divljine i mesta u kome ona živi. Ženski likovi koje je stvorila Linda Hogan su najviše povezani za glavne motive i temu ovog romana, a to je priroda i motivi prirode.

Žene se bore za očuvanje prirode i života. Činjenica je da svi romani Linde Hogan među čitaocima podižu svest o ekologiji. Ovaj roman konkretno izražava duboku zabrinutost za planetu zemlju i sva bića koja na njoj žive. Linda Hogan svojim pisanjem i načinom obraćanja publici pokazuje veliku ljubav prema prirodi. Ona ne zahteva da se čitalac potpuno odrekne tehnologije i tehnoloških dobrobiti, već samo daje predloge i smernice kako da svi kao pojedinci obratimo pažnju na prirodu i damo joj svoj mali doprinos za očuvanje, jer je upravo priroda ta koja nam daje sve komponente za preživljavanje – svetlost, vazduh, hranu, vodu.

Linda Hogan pokušava da pokaže koliko je čovek zapravo povezan sa prirodom, ali je nimalo ne ceni niti radi išta što bi moglo da povoljno utiče na trenutni status čistih voda i zdrave zemlje. Ekofeminizam se zalaže za to da se čovek okrene prirodi kao da mu je majka. Sa dubokim, ogromnim poštovanjem i iskrenom ljubavlju. Upravo roman Powe spada u kategoriju ekofeminizma.

Ovde se čitalac susreće sa konstantnim rascepom između tehnološkog sveta belaca i onog sveta kome pripadaju duhovni starosedelački narodi. Život koji su sa sobom doneli Evropljani naselivši tolo Amerike je itekako uticao na društvo i društveno-kulturološke strukture domorodačkih plemena. To je jedan od razloga zašto je ovaj roman ispunjen slikama uništenja. Bavi se i problemima eksploatacije žena, životinja i prirode.

Ama i Mišto su likovi u romanu koji su najviše povezani sa prirodom. Posebno Ama, koja ima ponašanja i stil života koji promovišu ekološku svest. Ona voli prirodu i kada su kiše ili oluje, ona ne sprečava životinje (pa čak ni zmije) da uđu u njenu kuću i tu pronađu sklonište. Ama ima stav i mišljenje da svim životinjama treba obezbediti sklonište i dom za vreme nekih jakih nepogoda i to je crta koja definiše sve ženske likove u opusu Linde Hogan. Ama je starica iz Taiga plemena koja izuzetno poštuje životinje i veruje da je neophodno svim životinjama dati ravnopravno mesto koje zaslužuju i prihvatiti ih kao deo svog života.

Ama voli pantera. Tužna je zato što je ugrožen i bolestan zato što ona obožava mačke. Rekla je da je jedan rođen pored nje, da joj da snagu. To je ono što su stariji govorili, da je životinja rođena kad i mi, da je to jedan naš saveznik u ovom životu. Pozajmljuje nam svoju snagu kad nam je neophodna. Često se pitam koja životinja bi trebala da hoda uz mene, mojim koracima, ja njenim otiscima šapa, koja bi spavala pored mene, da sam rođena u tim starijim danima. (Hogan 1999: 16)

Omišto ima samo šesnaest godina i ona takođe pripada zajednici Taiga. Međutim, njeni roditelji žive u gradu i oboje su preobraćeni u hrišćanstvo. Ona je u jako teškoj situaciji, zlostavljana od strane svog oca i pod konstantnim pritiskom od oba roditelja. Ama i njen dom su joj beg od stvarnosti i ona iskreno voli da provodi vreme kod Ame. Kako vreme prolazi, Mišto dolazi do saznanja i shvatanja da je njen pravi dom unutar Taiga zajednice i da ne oseća nikakvo pripadanje modernom, zapadnjačkom svetu.

Omišto je sama shvatila kako se u majčinoj kući oseća kao stranac i zato počinje da provodi vreme u Aminoj kući. Tu spava, jede, brine se o kući i

životinjama koje su oko nje. Onda kada počne da praktikuje duhovnost Taiga tradicije koju je naučila od Ame, ona pronalazi potpuni smiraj. Naučena da preživi u prirodi i sa njom ona uživa u svakom trenutku koji provede tu.

Ali moja osećanja prema Ami su izmešana, moram to priznati. Nekad je volim, i u tim momentima mislim da je razmak među njenim zubima prelep. Ali postoje momenti kad mi se čak i ne dopada i kad dođu ti dani mislim da je ružna. Nemam objašnjenja za ova osećanja ali mislim da je povezano sa tim kako mi protiče dan.

(Hogan 1999: 19)

Ono što Omišto pronalazi u Aminoj kući jeste istinsko značenje doma i svega što dom predstavlja. Njena percepcija ove kuće jeste kao da je ona materica. U ključu ekofeminizma, materica predstavlja jako bitan pojam. U biti, Amin dom predstavlja planetu zemlju i samim tim utočište za sve one koji ga traže. Reč „ekologija“ potiče od grčke reči „oikos“ što znači kuća. Bukvalno shvatanje bi bilo da je priroda kuća naše planete i da bi u njoj trebali da se ponašamo isto kako se ponašamo u svojim kućama.

Simon de Bovoar u svom delu *Drugi Pol* govori o prirodi i o tome kako je priroda nešto što muškarac „pokušava da prisvoji za sebe, ali ona ne može da ga zadovolji.“ (De Beavoir 1956: 159) Po njenim rečima „žena je savršen medijator između prirode i muškarca kome je ista nepoznata“ (De Beavoir 1956: 160)

Upravo ova veza između žene i prirode je oslikana unutar ovog romana. Planeta i njen eko-sistem su prva materica, mesto rađanja i života svih živih bića. Mesto gde su sva živa bića dobrodošla. Isto to predstavlja i Amina kuća. Ona pušta i Omišto i sve životinje u svoju kuću, ukoliko im je potrebno nesto da

se sklone, pobegnu ili sakriju se. Ama zna da sve životinje koje kod nje dolaze traže utočište, a kroz roman vidimo da je broj ovih životinja veliki. Omišto u početku ne shvata, međutim vremenom počinje da razume poentu Aminog stava i razmišljanja.

Linda Hogan koristi koncept majčinstva u ovom romanu da se obrati modernim starosedelačkim idejama vezanim za tradiciju, zemlju i kulturu. Majčinstvo predstavlja jednu izuzetno jaku stvaralačku silu, ideju brige i nege i fokusira se na koncept ponovnog rađanja. Iako Ama nikada nije rađala i nije majka, ona svima predstavlja majku. Ona je majka za Mišto, majka za sve pve životinje koje kod nje dolaze, ali i prirodi koja je okružuje. Ona se tako i ophodi prema svemu što je okružuje. Ona je majka i u društvenom smislu, zato što snaži ljude u svom plemenu da se okrenu svojoj duhovnosti i vezi sa prirodom.

Ama je jednostavna, ne poput moje mame koja je tako komplikovana. Moja baka bi pre to nazivala milošću. Nije to jednostavno u njenoj glavi, ali na njen način, a ona priča priče. Sviđa mi se kako priča stvari, i ja sam njena prijateljica, njena jedina publika. Jendom mi je pričala kako je videla aligatora koji je jurio leptira, pojeo ga i smljackao ga svojim velikim, punim zuba ustima. Način na koji je to ispričala me je dobro nasmejalo. (Hogan 1999: 15)

U Taiga zajednici, panter ima posebno sveto mesto. Onog trenutka kada ga vide, glavne junakinje romana ne žele da ga uznemiravaju. Ovaj panter, pripadajući ugroženoj vrsti je jako blizak Taiga plemenu zato što oni veruju da vode poreklo od pantera.

Na samom početku romana, njih dve sprečavaju momke da uznemiravaju i pucaju u pantera. U ovoj situaciji, Omišto prepoznaje misteriju života u panteru i iako nije u stanju da ga konkretno vidi u tom momentu shvata odnos koji Ama ima sa životinjama i ona takođe želi da stvori takve odnose. Koliko Ama voli pantera govore rečenice sa početka romana: „Ama voli pantera. Rastužuje je to što je ugrožen i bolestan obzirom da ona obožava mačke. Ispričala je da je jedan rođen pored nje, „da bi joj dao snagu.“ (Hogan 1999: 16)

Omišto se u potpunosti poistovećuje sa panterom i vidi sebe kao panter-ženu iz priča Taiga plemena. Linda pokušava da objasni koliko su životinje bitne i koliko znaju da budu od koristi i pomoći kada je to neophodno. Omištin otac je jedno prilikom izbacio njenu majku iz automobila u sred oluje i zabranio joj da se vrati. Ona nije znala šta da radi, pa joj je jedna životinja pokazala put, iako ona ne veruje da životinje imaju dušu ili bilo kakve moći.

Roman pokazuje da su ljudi često izuzetno sebični prema životinjama i iskorišćavaju ih na različite načine. Ovde je tačka velike razlike između doseljenika koji su Hrišćani i starosedelačkih plemena koji praktikuju drugačiji tip religije. Hrišćanstvo na primer smatra zmiju lošim znakom, đavoljim likom i slično, dok ovo nije slučaj sa starosedecima, oni će i zmiji pružiti sklonište i hranu ako je to neophodno.

Moja majka i većina drugih ljudi kažu da su sve mačke nestale, samo neka pronađe put tu i tamo. To je samo ono što bi ljudi voleli da misle. To čini da se osećaju kao da je svet sigurno i ukroćeno mesto. Mačke mogu da se sakriju, ali ih ipak osećaš tu negde. To izgleda kao da prostor ima oči i uši. Posmatra sa svom svojom moći. Sluša ušima koje mogu da čuju i najmanje naznake zvukova. (Hogan 1999: 58)

Iako Ana biva proterana iz klana na četiri godine, ona to prihvata kao nešto što je moralo da se desi, nešto na šta ona ne može da utiče. Džejni, koja je poglavica u ovoj zajednici nikad ne saznaje da je panter bio bolestan i da je to glavni razloš što ga Ama nije ubila po plemenskim pravilima.

U romanu *Power*, žene koriste prirodu i njene resurse, međutim na jedan pametan način. One paze da ni u jednom momentu ne naruše ravnotežu unutar prirode i da ovo korišćenje ne bude eksploatišuće. Žene starosedelačkih plemena imaju ogromna znanja o tome kako se zemlja i prirodaispravno koriste. One neguju prirodu, brinu o njoj i uz to imaju izuzetnu svest i znanje o ekologiji. Žene su te koje brinu o svojoj porodici i hrane ih bez da ometaju prirodu i njene normalne procese.

Znajući da im priroda daje i više nego dovoljno, one sakupljaju samo onoliko hrane koliko im je dnevno potrebno. Ono što je bitno naglasiti za žene starosedelaca jeste da one imaju duboko poštovanje prema prirodi i što koriste jezik ne bi li ostvarili komunikaciju sa njom kroz životinje ili biljke. Linda Hogan koristi jezik prirode kao duboki ekološki pristup prirodi.

Žene unutar starosedelačkih zajednica su oduvek imale velika znanja o prirodi i njenoj održivosti. Međutim, dolaskom Evropljana i svim uzurpacijama koje su usledile prekinuo se niz prenošenja ovog znanja i žene su se našle na raskršću pronalaženja novog znanja koje će im pomoći u novonastalim uslovima i ulogama supruge, majke, žene, farmerke, zaštitnica sredine itd. Sa stanovišta ekofeminizma, domorotkinje i njihovo znanje je od izuzetne važnosti u rešavanju ekoloških problema.

Linda Hogan ima za cilj da prikaže kako dominantno američko društvo eksploatiše prirodu kao jedan vid zabave i sporta, na primer ubijanje živih ptica iz puške samo iz hobija. Zatim, ribe koje su bolesne i žive u zagađenim vodama.

Tehnologija je preuzela sve i ljudi su potpuno izgubili svoju povezanost sa zemljom, pa tako sada imamo generacije dece hipnotisane telefonima i tabletima. Dešavaju se elementarne nepogode i tragične nesreće koje odnose živote dok ljudi mirno snimaju telefonima i slično.

Kroz primer odvajanja Omišto od svojih roditelja vidimo da je evropska kultura gotovo u potpunosti progutala domorodačku. Od početka je rođena određena rasna mržnja Evropljana prema starosedeočima. Oni su ugnjetavani i diskriminirani do tačke gotovo potpunog uništenja. O njima su tada usvojeni potpuno pogrešni koncepti koji uopšte ne predstavljaju starosedeoce kao naciju. Evropljani su ih smatrali divljim i lenjim. Ekofeminizam je taj koji je krenuo u podržavanje i potporu domorodačkih naroda. Ekofeministi danas na sve načine promovišu prava domorodaca.

4. Bisera kao plod jednog vremena

Bisera Boškailo je rođena 1965.godine u Tutinu i doktor je filoloških nauka, germanista i univerzitetska profesorica nemačkog jezika u Ingolštadt, u Nemačkoj. Ona je prevodilac i književnica koja piše romane, pesme i pripovetke.

Pisanjem je počela da se bavi još kad je bila dete. Pisala je pesme i kratke priče i jednom prilikom je dobila nagradu kada je poslala svoj rad na konkurs u Beograd, međutim, kako kaže, kada su videli da se radi o devojčici od desetak godina, nagradu nikada nije dobila.

Tu u Sandžaku je provela svoje detinjstvo, igrajući se i maštajući na Pešteri, u netaknutoj prirodi koja budi sva čula i daje srcu smiraj. Potpuno slobodna, sa dečijim osmehom, uživala je u svojoj domovini. Tada, još kao dete je znala da želi da bude pisac, međutim, nikako nije mogla da zna niti sanja šta je sudbina pripremila za nju i kako će je život voditi kroz različite akademske izazove i avanture.

Rasla je uz roditelje koji su je jako voleli i podržavali u svemu što je ona želela. Po njenim rečima, nije rasla u porodici gde je obrazovanje bilo zabranjeno i sputavano. Njeni otac i majka su bili jako ponosni što je odlučila da se obrazuje i kasnije to svoje znanje primeni. Kada je došlo vreme, posle srednje škole odlazi u Sarajevo i upisuje Filozofski fakultet, departman za orijentalistiku. Tada nije bila svesna da će život davati nekoliko različitih smernica ne bi li je doveo do poziva koji je bio namenjen njoj. U Sarajevu, neposredno pre rata upoznaje svog sadašnjeg supruga i sa njime započinje život.

Ubrzo zatim je počeo rat u Bosni i Bisera biva primorana da sa svojom porodicom izbegne u Nemačku. Ona kaže da je život izbeglice bio izuzetno

težak i da nije bilo nimalo jednostavno otići u drugu zemlju i započeti život ispočetka. U Nemačku je otišla bez ikakvog znanja nemačkog jezika i za nju je ovo bilo jako teško. Obzirom da je morala da radi fizičke poslove za opstanak, nije prošlo puno kad je shvatila da joj nemački jezik ide od ruke i da joj nije teško da ga savlada. Tako je i započela njena avantura kroz germanistiku.

Bitno je naglasiti da je ove studije započela kada je imala skoro 29 godina, bez ikakvog predznanja. To samo dodatno svedoci o intelektu i posvećenosti ove žene. 2001. godine je magistrirala na germanistici, na temu „Stari Testament u svetlu Starog Orijenta“ od Alfreda Jeremijasa, koji je izvor za roman „Josif i njegova braća“ od Tomasa Mana. Odmah nakon magistrature završila je i doktorske studije i time postala univerzitetski predavač.

Njen život je od rođenja ispunjen različitim sudbonosnim i zanimljivim događajima i raskrsnicama koje su je vodile do svega što je danas. Dobitnica je mnogih nagrada i veliki filantrop koji jako voli da pomaže svom narodu. Ovo su ujedno neki od najbitnijih ciljeva u njenom životu, tvrdi Bisera Boškailo.

U svom stvaralaštvu, ona prikazuje život ljudi u Sandžaku i posebno se osvrće na položaj žene. Sebe smatra feministkinjom i jako joj je bitno da se glas Bošnjakinja čuje glasnije i jače. Njen stil pisanja je svež i prijatan na jedan poseban način, jer ona oživljava sandžačku priču. Ove priče deluju itekako realno i istinito jer su motivi i elementi koje obrađuje usko povezani sa patrijarhalnim stavom i društvom u Sandžaku. Jezik koji koristi je i „pesnički i esejistički, ali propovedački i romansijerski“, navodi Sead Mahmutefendić u svojoj kritici. (Mahmutefendić 2018: 15)

Od prvih njenih književnih ostvarenja i uspjeha, od kojih je jednu pratila Šimićeva nagrada, ona je, faktički, značila jednu od središnjih ličnosti bosanskog i bošnjačkog ženskog pisma, pa čak i onda kad se nalazila izvan Bosne, upućena da

sticajem oklnosti duže vreme živi i piše pod tuđim podnebljem i da Bosnu i Sandžak posmatra i prati iz svoje „divne i prekrasne daljine“. Kao poneseni i predodređeni pisac „neutralne škole“, čiju je glavnu crtu predstavljala težnja ka tipizaciji, ka umetničkom reproduciranju same stvarnosti, one obične i svakodnevene, Suljička je na tragu obrade poetike prisutne i kod njezinih prethodnika u književnosti Sandžaka. (Boškailo 2010: 69)

Bisera Boškailo obuhvata istoriju, legende i mitove kroz svoje pisanje. Na ovaj način, ona čuva slike svog zavičaja i čuva sopstvene uspomene koje su povezane za njeno lično odrastanje i život na ovim prostorima. Mahmutefendić takođe zaključuje da „njen zavičajni pejzaž, sa bezbrojnim lokalnim obeležjima običajnih i patrijarhalnih zakona jeste oblikovan po meri mitskih obrazaca u kojima ljudska drama prevazilazi predrasude sredine.“ (Mahmutefendić 2018: 65)

Bisera Boškailo danas živi i radi u Nemačkoj, ali često dolazi u Srbiju i Sandžak, jer bez ovog dela sveta ne može da funkcioniše i bude ono što ona jeste. Ovaj region je njena fontana života, mesto gde dolazi da skupi snagu i insipraciju za dalje pisanje, za nove ideje, nove rečenice. Njena svetlost sija jako i neprekidno i služi kao književni svetionik u ključu bošnjačke književnosti.

4.1.Kratko putovanje kroz Sandžak

Kada govorimo o imenu Sandžak, ova „reč potiče iz turskog jezika i znači – zastava, a u vreme osmanlijske uprave Sandžak je predstavljao vojnu i administrativnu oblast prvog stepena.“ (Fijuljanin 2011: 14)

Bošnjaci u Sandžaku su balkanski narod. Izvorno ime „Bošnjani“ predstavljalo je pripadnika srednjovekovne bosanske države. U engleskom jeziku, u Oksford rečniku, prvu očuvanu upotrebu imena „Bošnjak“ koristio je britanski diplomata Pol Rikat 1680.godine, kao reč „Bosnack“. ¹²

Pitanje identiteta je jedno od krucijalnih pitanja za sandžačke Bošnjake. Ovo je deo Srbije u kome stotinama godina žive muslimani i pravoslavci, mesto u kome nikada nije bilo konflikata zasnovanih na verskoj mržnji ili netrpeljivosti. Čak i posle pet ratova u roku od jedanaest godina, Sandžak je izbegavao oružani sukob. Negde oko 1996.godine sandžačke muslimanske političke stranke su došle do dogovora da se domorodački muslimanski narod u ovoj regiji naziva Bošnjačkim.

Tokom osmanlijske uprave, na celom prostoru Jugoslavije bilo je svega 25 sandžaka, i svi su na osnovu geografsko-političnog položaja, dobijali i imena. Tako je postojao Smederevski, Vučitrnski, Skadarski i tako dalje, međutim jedini koji je pored ovog geografsko-političkog imena imao i karakteristike teritorijalno-političke celine bio je Novopazarski Sandžak. Istorija će kasnije pokazati da na celom području bivše Jugoslavije ne postoji regija sa toliko različitosti i multi-etničke mešavine, a sa toliko nacionalnog razumevanja i poštovanja.

Od 12. pa do kraja 13.veka, teritorija današnjeg Sandžaka je bila u centralnom delu srednjovekovne srpske države čiji su vladari bili iz dinastije Nemanjića. A za vreme vladavine cara Dušana, ova oblast je bila pod upravom velikog, moćnog srpskog velikaša Vojislava Vojinovića. Mnogi evropski i svetski putopisi su prošli kroz Sandžak i ostali nemi pred njegovom lepotom, kako lepotama prirode, tako i lepotama kulturno-istorijskih spomenika, a i načinom života i ponašanja ljudi koji žive na ovim prostorima.

¹² <https://sh.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%A1njaci>

Jedan od najboljih delova Sandžaka je svakako Pešterska visoravan, nadmorske visine od 1100 do 1250 metara, čiji naziv nosi poreklo od brojnih pećina (peštera) koje se tu nalaze. Najvećim delom se prostire preko gradova sjenica i Tutin. Idealna za poljoprivredu, stočarstvo i proizvodnju organske hrane, Pešter je daleko poznata po svojim proizvodima kao što su sjenički sir, peštersko pečenje i slično. Na ovom prostoru postojalo je jezero koje je oteklo, u kome je po legendi živela aždaja. Ovu aždaju je po muslimanskom predanju ubio Dejrđelez Alija, a po pravoslavnom Sveti Đorđe.

Sandžak je sedište mnogih kulturno-istorijskih spomenika i obeležja. Svi ovi spomenici su svedoci dugih godina življenja i multi-etničnosti koja ovaj region čini tako divnim i zanimljivim. Naveli bi smo samo neke od ovih spomenika – stari grad Ras, srednjovekovni spomenik koji se nalazi na raskrsnici puteva sa zapada i juga. Altun-Alem džamija, izgrađena u 16.veku.

Manastir Sopoćani, smešten na samom izvoru reke Raške, sagrađen 1260.godine svojom lepotom i prirodom okolo zaista oduzima dah. Tu su i Gazi Isa-begov hamam, Ćatovića kuća u Sjenici, novopazarski Bedem sa Kulom motriljom i mnogi, nogi drugi, svaki ponaosob vredan posete i divljenja.

Iako mnogi dokazi govore da je Novi Pazar, centar Sandžaka, star skoro šest vekova, on na sebi svojstven način prkosi vremenu. Međutim, *„od početka dvadesetog veka on prolazi kroz periode uništavanja i velike nebrige o njegovoj kulturno-istorijskoj baštini“* po rečima istoričara Redžepa Škrijelja. (Jerebićanin 2014: 9)

Ovome svedoči to da je 1935.godine nestala džamija koju je sagradio osnivač grada Isa-beg Ishaković. Ne samo ova džamija, već i mnogo šta drugo što je bilo itekako bitno za čuvanje i brigu je nestalo bez povratka. 2018.godine je pod izgovorm renoviranja takođe porušena jedna džamija stara celih pet

vekova, po imenu Arap džamija. Jedan spomenik istorijske i kulturološke vrednosti nije mogao biti sačuvan.

Mnogi istorijski i kritički izvori navode da je ovo regija koja je izuzetno nerazvijena i zapostavljena. Mnogo faktora je pripomoglo da se dugo održi jedan stari način prilagođavanja koji se može nazvati patrijarhalnim. Ova pojava je jako zanimljiva za posmatranje, zato što je u ostalim srpskim delovima ovaj tip potpuno zastareo ili se manje-više jako izmenio. Njega karakterišu „tri glavne crte: režim svojine, način stanovanja i oblici naselja i socijalnog života,“ navodi Gaston Gravje u svom putopisu o Sandžaku. (Gravje 1977: 20)

Od osvajanja ovog područja i dela Evrope od strane osmanskog carstva, otprilike od 15.veka, Bošnjaci u velikom broju prihvataju islam i ovu veru su zadržali do danas. Pored religije, Bošnjaci su prihvatili i segmente „*orijentalne kulture koju će kasnije prilagođavati svojim običajima, tradiciji i slično.*“ (Fijuljanin 2010: 221) Istina je da će islam i otomanska orijentalistika ostaviti dubok i neizbrisiv trag na potpuni kulturološko-društveni život sandžačkih Bošnjaka i kroz ceo jedan vremenski period će služiti kao putokaz ka formiranju identiteta i kulture ove nacionalne manjine. Za Bošnjake, velika prekretnica je bio Berlinski kongres 1878.godine.

Na ovom kongresu je doneta odluka kojom se Austrougarskoj daje pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu, a teritorija novopazarskog Sandžaka je ostala pod okriljem Otomanskog carstva.

Zaista je postojalo određeno poštovanje i prihvatanje muslimana od strane Jugoslovenske države, postoji veliki broj dokaza o ovome. Jedan od ovih dokaza jeste bajramska čestitka kralja Aleksandra svim oficirima, podoficirima, kaplarima vojnicima islamske veroispovesti.

Sandžak, iako zaista nerazvijen i siromašan kakav jeste, iznedrio je veliki broj intelektualaca koji su ostavili i dan danas ostavljaju važan trag u istoriji,

kroz književnost, slikarstvo, sport i slično. Među ovim ljudima su Avdo Međedović, poeta koji se danas izučava na Harvardu, zatim pesnik Ćamil Sijarić, revolucionar Rifat Burdžović Tršo, istoričar Ejup Mušović, zatim umetnici kao što su Husein Bašić, Mehmed Slezović i tako dalje.

Svi ovi, i mnogi drugi ljudi (a zaista ih je puno) koji rade na intelektualnom uzdizanju i odvajanju unutar ovog sada prilično zaostalog regiona su prava slika Sandžaka. Onog Sandžaka i ljudi u njemu koji vole, koji razumeju i imaju poštovanje za svakog, ma koje vere bio. Ljudi kojima lični interes nije na prvom mestu i koji duhom i dalje žive u mirisnim baščama svojih predaka. Ovim ljudima je reč i obraz najbitnija stvar i svojim delima pale to slabašno svetlo u mračnom, ogromnom tunelu sadašnjice.

Jedna od divnih osobina koju poseduju Bošnjaci u Sandžaku svakako jeste gostoprimstvo i poštovanje. Još prve generacije porodica koje su ovde živele su imale određene kodekse ponašanja i ophođenja prema drugima. Ovi kodeksi nisu bili nikakva pisana pravila, naprotiv, po njima se živelo i znalo se kako se ophodi prema mlađem, starijem, muškarcu, ženi. Porodični ugled je predstavljao najbitniji stepenik u životu, bez koga ništa drugo nije imalo svoju vrednost niti sjaj.

Danas, mnogo stotina godina kasnije, mnogo toga se i promenilo. Ovo područje je postalo izuzetno kompleksno u versko-političkom diskursu. Pored nekoliko političkih struja koji su u potpunosti razdvojili društvo u svakom segmentu života, postoji podvojenost i uticaj u religijskom diskursu. Politika, političke stranke i njihovi lideri predstavljaju osnovu svakodnevnice.

„Nezaposlenost u Sandžaku se od 1989.godine duplirala, pa je 1995.godine iznosila 25%.„ (Poluton 1997: 181) Danas, u centru Sandžaka, Novi Pazar je grad u kome svaki četvrti, radno sposoban stanovnik nema posao. Stopa

nezaposlenosti u Sandžaku iznosi oko 60%. Ljudi uglavnom žive na rubu siromaštva, pokušavajući da prežive od danas do sutra.

Ljudi su godinama izgubljeni u dogmama politike, vere i tako izgubljeni tumačaju u potrazi sa sopstvenim identitetom. Lični, nacionalni identitet je ono što definiše i na šta svaki čovek ima puno pravo. Danas, u modernom veku potpunog prihvatanja, diskursa ravnopravnosti, nacionalnog i rasnog razmevanja i poštovanja, potpuno je neshvatljivo da postoje regioni u Evropi koji su ovako nerazvijeni u socijalnom smislu.

Ovakvi društveni uslovi, međustranački i međuljudski haos godinama urušava sve civilne sisteme počev od obrazovnog, pa sve do zdravstvenog i pravosudnog. Bošnjaci su zarobljeni u začaranom krugu političkih stranaka, verskih zajednica, potpuno nemoćni da se otrgnu i potpuno nesvesni moći koju jedan narod zaista poseduje. Zašto je sve ovo bitno za ženu, njen identitet i njeno književno stvaralaštvo postaje jasnije kroz samu strukturu rada, kroz reči Virdžinije Vulf i kroz dela svih navedenih spisateljica.

Veliki pisac Meša Selimović, u svom delu Tvrđava je rekao o vlasti:
Postoje tri velike strasti, alkohol, kocka i vlast. Od prve dvije se nekako može izliječiti, od treće nikako. Vlast je i najteži porok. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se gubi ljudski lik. Neodoljiva je kao čarobni kamen, jer pribavlja moć. Ona je duh iz Aladinove lampe, koji služi svakoj budali koja ga drži. Odvojeni, ne predstavljaju ništa; zajedno, kob su ovog svijeta. Poštene i mudre vlasti nema, jer je želja za moći bezgranična. (Selimović 2014: 231)

4.2.Bošnjakinja zarobljena u društvenim okvirima, od početka do danas

Bošnjakinja kao identitet koji na ovim prostorima čini jednu izuzetno jaku sponu je vrlo interesantna za izučavanje. Ona je žena koja živi u maloj sredini i pokušava da se otrgne okvirima društva koje joj nameće margine koje nisu za nju. Patrijarhat je vladao i žena je teško mogla da se izbori za svoj glas, za svoje mišljenje i za svoje obrazovanje.

Sakrivene u hladovini svojih avlija¹³, one su godinama bile potisnute i na jedan način obespravljene. One zaista nisu imale pravnu sposobnost. Glava kuće je bio otac ili najstariji brat, a nakon udaje je to bio svekar ili suprug. U privatnosti svog braka, žena je mogla da slobodno govori, izrazi svoje mišljenje, međutim, u javnosti, među prijateljima, ona je morala biti tiha, spuštene glave, bez mišljenja. Jedan jak dokaz o ovome se krije u sobi koja se u ovom delu zemlje naziva „alaturka“¹⁴. Naime, ovakva soba ima velike minderluke¹⁵ na kojima je žena mogla da sedi kada je sama sa svojom porodicom, međutim, kada bi došli gosti, ona (sa ostalim ženama) je sedela na šiltadima¹⁶, koja su bila u ćošku sobe, pored minderluka. Dakle, dok je bila sama sa svojim suprugom, mogla je da „uživa“ u tome da sedi na sofi pored njega, ali, kada bi im se pridružili prijatelji, ona je odmah dobijala „niži“ status, primorana da sedi niže od muškaraca. Ovo je bila praksa jako dugo, a i danas je primenjivana u nekim starim porodicama kroz Sandžak.

Dakle, neophodno je, pre svega, shvatiti način na koji je žena bistvovala na ovim prostorima. Sigurno da nije bilo lako izboriti se sa patrijarhatom. Posebno onim patrijarhatom koji nije ostavljao prostora za diskusiju. Prosto nije

¹³ Bašte

¹⁴ Turska rec koja u prevodu znači – velika odaja, termin koji je usvojen negde u 19.veku

¹⁵ Vrsta udobne sofe, ukrašena sa mnogo jastucica koji se nalaze na njoj

¹⁶ Šilte je vrsta većeg jastuka, koji se stavlja na pod, za sedenje

bilo ni govora o prihvatanju ženskog mišljenja, o emancipaciji i uključivanju žene u svakodnevnicu. Žena je bila zadužena striktno za kuću, kućne poslove i decu. U poređenju sa recimo starosedelačkim plemenima u Americi koja smo pominjali, gde se poreklo gledalo po majčinoj liniji, u ovom delu sveta, žena je živela potpuno drugačiji život. Naravno, poreklo se gleda sa očeve strane, majčina gotovo da nema neku važnu ulogu, osim emotivne.

Ovo govori koliko je žena zaista tada bila stavljena u neki drugi plan i koliko je njeno mišljenje bilo u pozadini svakog razgovora i razmišljanja. Ona nije imala slobodu da se izrazi kada je to osećala, niti je imala slobodu preteranog kretanja. Sve u vezi sa njom je bilo itekako ograničeno i nije bilo puno toga što je ona mogla da uradi povodom toga.

Iz razgovora sa dr. Muradijom Kahrovic Jerebičanin, saznali smo da, kada je otvorena Ćilimarska škola 1922.godine, očevi i braca nisu pravili problem oko celodnevnog boravka devojaka u školi. Razlog za to je bio što su odeljenja bila ženskog sastava, a predavač je takođe bila žena, koja je nosila feredžu.

Kasnije, kako je zakon o obrazovanju stupio na snagu, muškarci su bili primorani da obrazuju svoju žensku decu. Znači, zakon je taj koji je nametnuo obrazovanje žena, nisu to muškarci sami želeli ili smislili. Tada kada je obrazovanje bilo već obavezno i kada su sva deca morala da budu jednaka i da sva idu u školu, kolektivni stav se najednom promenio i muškarcima nije smetalo što ženska deca idu u školu gde su nastavnici muškog pola.

Najčešće razmišljanje pre 100 godina je bilo da je potpuno besmisleno ulagati u žensko obrazovanje i intelektualno uzdizanje kada će to žensko dete kasnije da nađe sebi supruga i ode u drugu kuću. Što je zaista sušta suprotnost od islamske prakse i saveta. U islamu, žena treba da se obrazuje i svako žensko intelektualno uzdizanje je apsolutno pohvaljeno. Učenje je itekako preporučeno,

a obrazovanje sopstvene dece i njihov lep odgoj je jedna od važnijih stvari za koje će vernici biti pitani na Sudnjem danu. Potpuno je nejasno kako je došlo do ovakvog vida diskriminacije unutar jednog društva kome je vera nalagala upravo suprotno.

Postoji puno priča i predanja koje definišu ovu ženu i služe kao dokaz njene veličine i dostojanstva. Ove priče o ženama su se uglavnom prenosile sa generacije na generaciju i kako to obično biva sa usmenom rečju, priče su često dobijale detalje koji im nisu pripadali. Bez zabeleženih priča, kako bi ostale zauvek na papiru, teško je tvrditi šta je bilo, a šta ne. Navodimo jednu, iz zbirke priča Suade Hodžić, rođene novopazarke, koja na svoj način prenosi priču o Fatimi, devojci koja biva ubijena od strane psihotičnog cimera njenog starijeg brata, neposredno pred udaju koju ona nije želela. Fatima je poginula nasilnom smrću i tako postala šehid.¹⁷

Fatima je bila srednje dete, jedinica između dva brata, koja je strašno volela svoje roditelje i braću. Posebno je zanimljiv detalj gde Fatima (preko pera Suade Hodžić) opisuje trenutak kada joj je majka dozvolila da jednom u životu svom ocu opere noge posle rada u polju. (Hodžić 2018: 56) Ovo je bio običaj koji se redovno praktikovao na podneblju Sandžaka.

Fatima je osećala ponos i zadovoljstvo što je blizu oca, jer u to vreme, otac nije komunicirao sa svojom decom. Bilo je opšte neprihvaćeno da otac grli ili ljubi svoju decu. U trenutku kada je ona svom ocu prala noge, on je spustio svoju ruku na njenu glavu i pomilovao ju je. Tužno je sa strane posmatrati trenutak Fatimine sreće kada ju je otac, jednom u njenom životu pomilovao i pružio trunčicu očinske ljubavi. Sa ove tačke gledišta, ovi odnosi među roditeljima i decom se umnogome promenio.

¹⁷ U islamskoj terminologiji, šehidi su ljudi koji su umrli na Božjem putu i kojima je Džennet (Raj) zagarrantovan

Pomenuta neželjena udaja je takođe bio čest slučaj na ovim prostorima. Devojka koja je napunila 16 godina više ne sme biti viđena na ulici, stavlja joj se zar (feredža)¹⁸ do kraja života, a „zakon o prisilnom skidanju zara je donet na snagu davne 1951.godine.“ (Kačar 2000: 5) Devojci je bilo strogo zabranjeno da preskoči prag tuđe kuće sama, ma kakav povod ili potreba bili. „Osim rodbine, niko nije smeo da je vidi, pa čak ni budući muž.“ (Novopazarski zbornik 1994: 231) Uglavnom su se devojke birale po porodičnoj istoriji i po tome koliko je porodica imućna. Važilo je pravilo „Uzmi od gospode, pa će ti gospoda biti“. Smatralo se (a i danas je to praksa na ovom podneblju) da dobra genetika (u svakom smislu) jedne porodice definiše sve. Budući supružnici nisu mogli da se vide, pa se najčešće dešavalo da devojke nisu znale ni kako im budući muž izgleda.

One su znale da jednom kad se udaju, to je bilo to. Nije bilo povratka. Razvoda tada gotovo da nije ni bilo. Sve što bi našle u kući u koju bi se udale, morale bi da prihvate, ma šta to bilo. Iz ovog razloga je ženama bilo jako teško. Odlazak od porodične kuće je bio dovoljno težak, a uz ovu tradiciju i običaje, činilo se gotovo neizdrživo. Međutim, one su uspevale. Od ponekad strašnih sudbina, pravile su srećne domove, odgajale lepo vaspitanu decu za koju su se borile da budu obrazovana i svesna sebe, a ovo je posebno važno za žensku decu.

Kad je na snagu stupilo prisilno skidanje zara, bio je to još jedan traumatičan period za ženu iz Sandžaka. Semiha Kačar je u svom kratkom delu *Zarozavanje zara* na jedan originalan i duhovit način zabeležila svedočenja žena koje su bile primorane da pod prisilom skinu feredže, jer je komunizam tako nalagao. Bitno je shvatiti da su žene stavljale zar još sa svojih 16 godina (nekada i manje) i nikada nisu izlazile napolje bez istog. On je postao deo njihovog

¹⁸ Zar je vrsta ženskog ogrtača od svile, koji su Bošnjakinje nosile kad izlaze u grad. Lice se prekrivalo crnom providnom tkaninom.

identiteta, kao fizičkog tako i emotivnog, duhovnog. Nikada ih niko nije viđao bez zara, osim njihove najbliže rodbine i prijateljica.

Mnoge žene prepričavaju kako su ih supružnici prisiljavali da skinu feredže i da su zbog ovoga imale mnogo svađa i nesuglasica sa njima. Ženama, koje tada nisu bile obrazovane, nije bilo jasno kako odjednom da skinu zar, a do sad je bio moranje i svi su imami¹⁹ govorili kako žena ne sme bez zara pred druge muškarce. Gledano sa gledišta ljudskih prava, ovo je bila velika povreda istih. Žene su primorane da sklone verska obeležja, iako to nisu htele. Naravno, kako to na našem području obično i biva, narod se pomirio sa sudbinom i onim što se moralo.

Tako su Bošnjakinje nastavile svoje živote bez zara i feredže, dugo se osećajući osramoćeno i „dugo odbijajući da izađu iz kuće, jer su se osećale kao da su gole bez zara.“ (Kačar 2000: 43) I pored svega, Bošnjakinje su na jedan divan način uspevale da budu jake i pomažu drugima koji su bili u potrebi. Posebna je inspiracija priča o novopazarki Fatki Zaimović, koja je imala običaj da tokom zimskih večeri izađe ispred svoje kuće i u tišini posmatra iz čijeg dimnjaka ne izlazi dim, pa bi sutradan prvim svetlom poslala traktor pun ogreva za te porodice, bez da iko zna.

Koliko su te žene zaista bile svesne sebe, sopstvenosti, ali i drugih ljudi okolo je fenomenalno. Taj osećaj za druge često nije prisutan u društvu i često budemo šokirani šta je čovek u stanju da uradi drugom čoveku. Međutim, Bošnjakinje su decenijama, u svojim mirisnim avlijama, okružene decom i cvećem naučile da osluškuju tuđe duše i pomažu im kada je to neophodno, najčešće u tišini, da to niko ne zna.

Još jedna priča o Bošnjakinji Nadžiji Karabegović Agušević, koja udavši se sa 16 godina, mlada ostaje udovica, sa tri sina, pa se tada okreće

¹⁹ Islamski poglavari

dobrotvornom radu. Osnovala je fond, koji danas nosi njeno ime i preko kojeg je stipendirala učenike i studente koji su bili u nemogućnosti da se obrazuju, zatim je obnavljala, renovirala i podizala kupatila. Pomagala je ljudima da izgrade kuće i slično. Danas njeno ime simboliše dobročinstvo i pomoć studentima i siromašnima.

Kada se radi o ženskom intelektualnom uzdizanju, može se reći da je ono menjalo odnose unutar porodice, a kasnije i unutar društvene zajednice. Svaki vid obrazovanja nosi neke promene. Otac je sada, kao glava kuće, bio svestan da ima ćerku koja se obrazuje, koja shvata kako društvo funkcioniše i koja će jednog dana, iako ode iz kuće, uda se, biti zahvalna za ono pruženo, biti pomoć i podrška svojoj porodici.

Kasnije je došla industrijalizacija i promenila dodatno puno toga. Žene su počele da rade u novootvorenim fabrikama i svojim uticajem su narušile klasičnu porodičnu strukturu gde je otac ili stariji brat imao sva ovlašćenja, a žena nije imala ni pravnu niti poslovnu sposobnost. „Tekstilni kombinat Raška se otvorio juna 1956.godine i od 611 radnika, i po podacima Senka Rašljanina čak 71% su bile žene.“ (Novopazarski zbornik 1989: 167)

Posle ove nagle industrijalizacije se mnogo toga izmenilo. Žena je sada bila materijalno situirana i donosila je finansijski doprinos kući. Ovo je značajno uticalo na njen društveni položaj unutar zajednice. Ona je bila svesna da je zaista u stanju da izdržava sebe i svoju decu, iako su joj do tada svi govorili da je to nemoguće, da ona u potpunosti zavisi od muškarca i da nikada neće biti u mogućnosti da brine o sebi.

Ali, kako je istorija nebrojeno puta pokazala i dokazala, i ovde je žena uspela da bude i supruga i majka i snaha i radnica i prijateljica. Snaga koja je decenijama bila u njoj poprimila je oblik i ona je uspela da se otrgne marginalizaciji koja je bila na snazi tako dugo. Ovaj proces osvešćenja i danas

traje u Sandžaku, ali je situacija mnogo bolja nego što je bila. Žena je sada svesna svoje snage i uspeva da pomera granice u obrazovanju, politici, zdravstvu i slično.

Tako danas imamo žene u politici, pedijatrice, hirurge, univerzitetske profesorice, etnološkinje, direktorice. A put do ove tačke zaista nije bio lak. Trebalo je puno odricanja i borbe da žena dođe do određenog mesta u društvu. Novi Pazar konkretno, kao centar Sandžaka, ima tradiciju dugu preko 5 vekova, a obzirom da je bio značajan trgovački centar i velika raskrsnica i komunikacijski kanal, jako se brzo razvijao. Možda je to igralo značajnu ulogu u intelektualnom uzdizanju žene i njenom osvešćenju u borbi za svoja prava.

Interesantna je priča o jednoj Bošnjakinji, avijatičarki, Sabihi Gokčen, koja je je poreklom iz Sandžaka, od majke Hajrije i oca Izeta. Rođena 1913.godine. Roditelji su se odselili i otišli da žive u turskom gradu Bursa. Sabiha je kao dete ostala siročić, bez oba roditelja. 1925.godine, Mustafa Kemal Atatürk je posetio grad u kome je Sabiha živela, i ona je zamolila za dozvolu da mu se obrati. Sabiha je izrazila želju da studira u državnom internatu, a Atatürk kad je video da živi u jako teškim uslovima i siromaštvu, odluči da je usvoji i zatraži dozvolu od Sabihinog brata da je povede u Ankaru, gde će živeti sa njegovim ostalim usvojenim ćerkama. Ona je u Ankari završila osnovnu školu, a zatim upisala američku akademiju u Istanbulu. 19.decembra 1934.godine, Atatürk je Sabihi dao porodično prezime Gokčen, što u prevodu znači „spajanje sa nebom“.

Ona tada još uvek nije bila avijatičarka, već je 6 meseci nakon toga počela njena ljubav prema letenju. Te iste godine je sa Mustafom Atatürkom prisustvovala ceremoniji turske letačke škole i Atatürk ju je pitao da li želi da postane padobranac, primetivši njenu fasciniranost letenjem i letelicama. Ona je pristala i tu je sve počelo. Pilotsku dozvolu je dobila jer je bila jako

zainteresovana za letenje. Pored osam pilota, među kojima je bila jedina devojka, otišla je u Rusiju na kurs pilota jedrilica i aviona. Ali, ubrzo je stigla vest da je jedna od usvojenih ćerki Ataturka umrla i ona je morala da se vrati u Tursku.

U to vreme, turski zakon nije obuhvatao žensko obrazovanje na vojnim koledžima, međutim ona je od Ataturka dobila posebnu uniformu i završila specijalni jedanaestomesečni kurs u Avijacijskoj školi u Eskişehiru. Nakon ovoga je stekla veliko iskustvo u letenju na bombarderima, avionima lovcima i slično i zvanično postala prvi ženski pilot borbenih aviona, pa i učestvovala u smirivanju pobune protiv vlasti. Dobila je nagradu Turske Avijatičarske Organizacije – Medalju za superiorne poduhvate u operaciji. Bila je glavni trener turske škole letača, tokom svoje karijere letela na 22 različita aviona i zabeležila više od 8 000 sati letenja, od kojih su 32 sata aktivnih borbenih misija. Danas jedan od ukupno dva istanbulska aerodroma nosi njeno ime.

Priča o Bošnjakinji Sabihi Gokčan je samo jedan dokaz koliko su žene sa ovog podneblja sposobne i umešne. Bilo da se radi o učenju, kuvanju ili nečemu drugom, one su toliko posvećene onome što rade da uvek budu u tome uspešne.

Bošnjakinja je i danas zarobljena u okvirima društva, na neki način između dva sveta. Zarobljena između modernog i tradicionalnog, pokušava da se ostvari kao ličnost, a da ne bude osuđivana zbog toga.

Ona ima mnogo uloga i u svakoj ulozi treba da bude ništa manje do savršena, kako bi zadovoljila kriterijume muškaraca oko nje. I istini za volju, najčešće će biti neshvaćena ili u najmanju ruku shvaćena na pogrešan način.

Ova borba za mesto u društvu je duga i naporna i nekada izgleda da nema smisla i da neće biti uspešna. Često se čini da neće biti pomaka i da će žena biti vazda marginizovana i izdvojena kao društvena pojava koju treba

samo utišati. Zaista je neophodno raditi na svim poljima menjanja ove društvene svesti i davati ženama više prostora da se oglase, da iznesu svoja mišljenja i stavove.

Danas, sa aspekta antropološkog, društvenog, političkog i ekonomskog aspekta, ne može se reći da se mnogo toga promenilo za ženu unutar Sandžaka. Naprotiv, zasigurno je mnogo teže ostvariti se u poslovnom i društvenom ključu. Jedna multietnička sredina, sa nekoliko struja političkih i verskih delovanja, postala je područje u kojoj je jako teško doći do intelektualne slobode.

Došao je momenat kada nema velike razlike u tome šta se dešavalo pre 80 godina, kada su ženama bili uskraćeni obrazovanje, mišljenje, nekad i zdravlje. Sada imamo obrazovanje, ali nemamo mogućnost da ga primenimo i implementiramo. Imamo sve manju mogućnost zaposlenja, a sve češća pitanja od poslodavaca „da li imamo/planiramo decu“ i tome slično. Rađanje dece je postala prepreka ka zaposlenju i napredovanju. Neko je rekao da žena nije u stanju da odgaja decu i bude korisna svojoj zajednici u isto vreme i tu se sve promenilo.

Bošnjakinja je fenomen koji se retko sreće. Ona je na svojim leđima vekovima unazad nosila svoju porodicu, kuću, decu. Brinula o svemu zamislivom i nezamislivom i u isto vreme čuvala mir i obraz svoje porodice. Malo ko je toliko toga istrpeo i prošao kroz ratove i teško siromaštvo, a opet ostao izuzetno marginalizovan u svom društvu. Značaj i uloga Bošnjakinje tek treba da bude istražen i ispravno nagrađen u skladu sa svim onim što su Bošnjakinje uradile za svoje društvo.

4.2.1. Običaji, kulturološki elementi i tradicija sandžačkih Bošnjaka u diskursu ženskog identiteta

Po definiciji, običaji bi bili skup određenih ponašanja koji se ponavljaju dug niz godina unutar jedne kulturne zajednice. Običaji vode do tradicije i oni zajedno čine važnu karakteristiku određenog naroda ili etničke zajednice. Jačina kulture i kulturološkog nasleđa jednog naroda počiva na čuvanju tradicije, običaja i očuvanju kulturno-istorijskih spomenika. Ako govorimo o području Sandžaka, tradicija i običaji igraju izuzetno, ako ne i najbitniju ulogu u životu pojedinca.

Bilo da se radi o smrti, sklapanju braka ili rođenju deteta postoji niz običaja koji se uvek poštuju. Običaji su od izuzetnog značaja i na ovim prostorima često diktiraju ritam života. Ljudima na ovom području tradicija čini sastavni deo života, bez koga ništa više ne bi imalo smisla niti nekog posebnog značaja. Bitni životni događaji koji nisu praćeni određenim običajima uglavnom nemaju emotivni značaj, dok sa druge strane, oni koji su obeleženi tradicionalno budu pominjani sa ponosom i na njih se gleda kao na nešto što čini život lepšim i bogatijim.

Evlija Čelebi, poznati turski putopis je putovao kroz Balkan više puta tokom šezdesetih godina 17.veka, te je skoro dvadeset godina svog života proveo na ovim prostorima. On je napravio poseban osvrt na Novi Pazar i svoju posetu ovom gradu. On navodi da je u ovo vreme u Novom Pazaru bilo oko 40 do 50 mahala (delova grada), a dvadeset i tri džamije. On je takođe naveo da je tada „u Novom Pazaru bilo oko 1110 prodavnica i radnji u kojima su se proizvodili katanci, čekići itd.“ (Čelebi 1967: 264) Danas, Novi Pazar broji preko 100 000 stanovnika i pored svih problema koji se u njemu teško rešavaju, ovo je grad sa dušom.

Tu živi mnogo divnih ljudi, spremni da dočekaju svakog stranca, gosta. Ljudi koji izuzetno poštuju svoje sugrađane pravoslavce, grad u kome nikad nije postojalo nacionalne mržnje niti se ikad desio incident po ovoj osnovi. Svi gradovi kroz Sandžak su u osnovi ovakvi i razlika u mentalitetu je vrlo mala. Bilo da se radi o Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu ili Prijepolju, svi Bošnjaci ovde imaju slične ili pak iste običaje i svima su iste stvari važne. Novi Pazar se uzima samo kao primer obzirom da je u ovoj regiji najveći grad.

Kulturna baština i običaji Bošnjaka sastavni su deo sveukupnog bošnjačkog kulturnog nasleđa. Ovo znači da kulturno nasleđe i svi njeni elementi vode direktno poreklo od običaja i tradicije koju praktikuju sandžački Bošnjaci. Dugo kroz istoriju je „ova kultura bila pod direktnim i jakim, turskim orijentalnim uticajima koji će ostaviti duboke tragove na njen razvoj od davnina, pa sve do danas.“ (Fijuljanin 2010: 221) Otuda i ta duboka povezanost sandžaklija sa Turskom i turskim narodom. Ljudi sa ovih prostora na njih gledaju kao na svoju braću i sestre i to je jedna veza koju mnogi sa strane možda ne razumeju, ali je itekako sveprisutna.

Objektivno posmatrano, bogatstvo bošnjačke kulture nije dovoljno zastupljeno niti dostupno javnosti te iz tog razloga otvaramo ovo poglavlje o tradiciji i običajima Bošnjaka. Pokušaćemo da u kratkim crtama pojasnimo deo bošnjačke kulture u diskursu koji je povezan sa ženom i njenim identitetom unutar zajednice. Ova nacionalna zajednica itekako ima elemente koji su zanimljivi i nadasve velika inspiracija. Svaki narod je u obavezi da uradi sve u svojoj moći da bi kroz institucije i sistem zaštitio svoj identitet, a država je u obavezi da ove napore podrži i pomogne. Kao što je već pomenuto u prethodnim delovima ovog istraživanja, Afroamerikanci i američki starosedeooci su bile nacije koje su preuzele inicijative za očuvanje i jačanje identiteta svog

naroda. Ovo je posebno izraženo kod američkih Indijanaca, jer je njima pretio potpuni nestanak.

Kada se radi o kulturi sandžačkih Bošnjaka, ona je itakako bila vidljiva kroz način na koji su ljudi živeli. I danas Bošnjaci na ovom podneblju žive svakodnevnicu po isplaniranom sistemu. Zato ovi krajevi često odišu mirom i određenom lagodnošću. Dan počinje zorom i prvom molitvom – sabahom. Narod se rano budi i svaki dan u nedelji počinje snažnom energijom. Svaki član porodice ima svoje obaveze, pored onih koji su u sklopu škole ili radnog mesta. Obaveze su shvatane itekako ozbiljno i odgovornost prema njima je od izuzetne važnosti. Bošnjačka kultura od davnina diktira izuzetno poštovanje kako prema starijim članovima porodice, tako i prema komšijama i prijateljima.

Sandžački Bošnjaci su nadaleko poznati po svom gostoprimstvu i ljubaznosti prema gostima. Ovo je posebno izraženo na području Novog Pazara. Mesto gde vreme teče jednako brzo kao i svuda, ali je svakodnevnicu rasterećena pritiska i život teče lagano, puštajući stanovnike ovog lepog grada da uživaju u svakoj molitvi pet puta na dan, u toplom jutarnjem čaju i svežim, zimskim noćima.

Ovde se pred goste stavlja samo najlepša i najukusnija hrana, uvek servirana u posebno čuvanom, skupocenom posuđu. Od velike je važnosti da gost bude dočekan na pravi način i bude ugošćen tako da iz domaćinske kuće ode sit, zadovoljan i srećan. Za sve ovo su naravno zadužene žene. One su te koje pripremaju hranu i poslastice, pa tako kada dođu dani Bajrama, žene imaju zadatak da pripreme najukusnije kolače i najlepšu hranu.

Ovaj praznik je od emotivne važnosti za žene. Iako one tih nekoliko dan aprovođe kući, žene imaju čast da dočekaju rodbinu i prijatelje, posluže ih i pročaskaju sa svakim ponaosob i na jedan način bivaju zadužene za održavanje dobrih rodbinskih veza i odnosa. Iako bi nekim kulturama zvučalo apsurdno –

veliko zadovoljstvo žene je da neposredno pre nastupanja Bajrama očisti svoju kuću i dvorište, pa Bajram dočeka sa osmehom na licu i srećom u srcu. Ona je u ovim danima posebno emotivna i delimično setna jer joj u posetu dolaze muškarci iz njene porodice pokazujući na ovaj način pažnju i ljubav prema njoj.

Nije teško zaključiti da su narodni običaji i tradicija sandžačkih Bošnjaka zasnovani na islamskim propisima i pravilima, pa su zato i verski običaji najjači i najcenjeniji na ovim prostorima. Kada se radi o svadbenim običajima, oni su i danas itekako zastupljeni i direktno povezani sa ženom, naravno. U davnim vremenima se brak posredovao preko roditelja i mladenci se uglavnom nisu ništa pitali, mogli su samo da se jednom vide, u prisustvu porodica, i to na kratko. Ipak, kasnije je ovo nestajalo, jer je praksa tokom godina pokazala da roditeljima itekako morala biti bitna želja i sreća sopstvene dece. Bisera Boškailo u svojoj knjizi *Pešter* opisuje jedan nemio događaj kada je devojka po imenu Ajka bila prevarena tako što su joj dali da vidi momka koji uopšte nije trebao da bude njen suprug.

Sklapanje braka i svadba u porodici predstavljaju veliku radost i tada se obe strane mladenaca trude da sve protekne u savršenom redu, da svi gosti budu zadovoljni i do kraja ispoštovani. Na području Sandžaka se uvek praktikuje prvo sklapanje verskog braka, a zatim i civilnog. Versko sklapanje braka se obavlja u kući mladoženje, ili pak u džamiji, to je stvar volje i izbora mladenaca i njihovih porodica.

Imam je taj koji vodi sklapanje braka i u ovom slučaju igra ulogu matičara. Neophodna su dva svedoka, po jedan sa svake strane mladenaca. Ovom prilikom se određuje mehr, a to je venčani dar od mladoženje za mladu. Mehr se određuje najčešće u trenutno važećoj valuti novca i on je osmišljen kao garancija da ukoliko dođe do razvoda braka, žena bude materijalno osigurana i ne bude teret nikome. Ovaj običaj ima utemeljenje u islamu, ali je svakako još

jedan dokaz koliko je u Sandžaku žena čuvana i koliko se brine o njenom identitetu.

Postoje određeni događaji na kojima se prisustvo žene ne praktikuje i nije poželjno. Kroz par primera ćemo pokušati da objasnimo koji su to običaji i zašto je ovo ovako. Dženaza (sahrana) je definitivno događaj kome žene ne prisustvuju i njihovo prisustvo je ovde čak šta više nepoželjno. Objašnjenje leži u tome što je žena najčešće emotivije biće kojoj smrt bližnjeg teško pada. Na ovaj način, žena je u određenoj meri zaštićena od stresa (koliko je to moguće), a sa druge strane, ovako se izbegavaju emotivni ispadi na poslednjem ispraćaju pokojnika, obzirom da vera nalaže da ovaj ispraćaj mora biti miran i dostojanstven.

Takođe, ženi je zabranjeno da prisustvuje obrezivanju svojih sinova. Obrezivanje muške dece je obavezno i najčešće se obavlja dok je dečak još uvek mali. Takođe, ovde je ženi zabranjeno prisustvo iz sličnih razloga. Svaka majka brine za svoje dete i njegovo obrezivanje je itekako stres i velika briga za nju. Uz ovaj običaj, porodica često napravi veliki ručak za najbližu porodicu i kada muškarci odvedu dete lekaru na obrezivanje, majka ostaje kući sa gostima i na taj način joj vreme do dolaska deteta prođe brže i stres je znatno manji. Ovde možemo doneti zaključak da je emotivno-psihološka dobrobit žene itekako bitna za bošnjačku zajednicu. Smatra se od velike važnosti da žena ne prolazi kroz dodatni stres kada to nije potrebno i cilj određenih običaja i tradicije jeste da se ona zaštiti.

Stara osmanska nošnja je imala najveći uticaj na stil narodne nošnje u Sandžaku. Žena koja je bila iz imućnije porodice nosila je košulju od kvalitetnog pamuka, nekada i svile, a preko ove košulje je nosila dugu haljinu koja je često bila svilena. Žene koje su bile manje imućne koristile su nešto jeftinije tkanine. Preko glave su stavljale izvezene svilene marame, brošem zakačene za fes i na

taj način su pravile raskošne marame koje su pokrivalo glavu i kosu. Dolama (izvezen kaputić) se nosila preko haljine u vreme hladnih dana.

Kada su izlazile iz kuće, žene su nosile širok ogrtač koji je sakrivao ruke, a lica su bila sakrivena iza dve tkanine koje su ostavljale samo prorez za oči. Interesantno je što su se u mnogim krajevima nemuslimanke oblačile kao i muslimanke, samo što su često ostavljale otkrivena lica. Bošnjakinje su svojom nošnjom pokazivale bliskost i povezanost sa osmanskom kulturom.

Takođe, jako bitna stvar u diskursu bošnjačke tradicije i ženskog identiteta jeste ponašanje žene u skladu sa određenim propisima i pravilima. Bošnjakinja je žena koja se uvek ponaša smerno i staloženo. Nije pohvaljeno da se nalazi sama u društvu muškaraca, a kada se ovo i desi, onda treba da bude tiha i nenametljiva, gotovo nevidljiva.

Predrasude znaju da naprave nerazumevanje i nekada mržnju, zato je uvek dobro znati šta se zaista krije iza određenih kulturološko-verskih običaja svakog naroda. Vrlo lako možemo zaključiti da ovde žena, iako često iza kulisa dešavanja zaista biva zaštićena i zbrinuta, čak i da nekada toga nije ni svesna. Osnova bošnjačkih običaja u Sandžaku sigurno jeste temeljena na islamu, ali takođe je akcenat stavljen na očuvanje ženskog zdravlja, kako telesnog, tako i emotivno-psihološkog.

Tradicija i kultura sandžačkih Bošnjaka definiše se u jačini volje i konstantnoj borbi za bolje sutra. Oni su narod koji jako voli optimizam i to je ono što ih uvek vuče napred. Bošnjaci u Sandžaku su veliki zaštitinici žena, dece, a posebno siročadi, udovica i ostalih ugroženih kategorija unutar društvene zajednice. Ove karakteristike bošnjačkog naroda su nešto što sačinjava njegov identitet.

„Sama reč identitet je latinskog porekla i u antičkom latinskom postoji reč „idem“ (isto) i pridev „identidem“ (ponovljeno), ali ne i imenica „identitas“.

Starogrčka imenica „tautos“ koju koristi Aristotel baveći se problemom identiteta potiče od reči „atos“ (sebe i sam), a kasnije nakon prevođenja na latinski kao „identitas“ biva korišćena u sholističkim raspravama o prirodi.“ (Radenović 2006: 222) Iz ovoga vidimo da je identitet jednog naroda direktno povezan sa svakim pojedincem koji tom narodu pripada. Ono što činimo kao pojedinci, ono što radimo i poštujemo kao tradiciju, direktno daje refleksiju na celokupan narod i njegov identitet. Sve ono što dolazi van ovih okvira, posebno ako je negativne konotacije, naravno da će krnjiti ceo koncept tradicionalnog diskursa i vremenom ga menjati.

Kada se radi o nematerijalnoj kulturi sandžačkih Bošnjaka, na listi elemenata nematerijalne kulture u Srbiji, nalaze se samo „pazarske mantije“, iako region Sandžaka nudi spektar drugih nematerijalnih kulturnih elemenata koji bi se mogli naći na ovoj listi. To su na primer, sjenički ćilim, zatim ručno izrađivane „ojice“ (sitni, cvetni detalji koji se izrađuju ručno i stavljaju na obode marama kojima žene pokrivaju glavu) itd. Od velike je važnosti sačuvati ove elemente kulture od izumiranja, obzirom da tehnologija uzima svoj danak i sve ove veštine danas teško preživljavaju.

Ojice danas u Novom Pazaru na primer, zna da plete svega nekoliko žena, koje su sada starice. Odlaskom ovih žena, nestaće i znanje o ovom zanatu koji je itekako bitan segment za očuvanje bošnjačkog identiteta. Iz ovog razloga se sada organizuju kursevi za devojke o veštini pravljenja ojica. Postoji još niz drugih elemenata nematerijalne kulture koji su itekako vredni čuvanja i prenošenja na mlađe generacije.

Bošnjakinja je žena koja ima veliku sposobnost smirenosti i spajanja nespojivog. Ona je jako posvećena majka i požrtvovana supruga. Daje sve od sebe da svaki segment njenog života bude ispunjen mirom i čistinom duše.

Danas je Bošnjakinja takođe trudi da bude i obrazovana i svoje znanje primeni u pokušaju da pomogne svojoj zajednici.

4.2.2. Tkanje kao spona između Bošnjakinje i Navaho Indijanke

Tkanje zapravo, u bukvalnom smislu znači tehnološki proces stvaranja određene tkanine preplitanjem dva sistema žica. Kada je čovek počeo sa tkanjem je mišljenje u kome se mnogi razilaze, ali je jedno sigurno – ovaj vid stvaralaštva je jako star i smatra se da je nastao iz čovekovog posmatranja prirode i preplitanja grana na krošnjama drveća i mogućnosti preplitanja lisca bambusa.

Ovo je, kako navodi dr. Muradija Kahrovic Jerebičanin, etnološkinja i antropološkinja po struci, jedan „originalan način komunikacije kao i da su na području Sandžaka žene od davnina tkale ćilime, cebad i prostirke.“

(Novopazarski zbornik 1990: 99) Cilime su tkale od vune, koju su same pripremale i bojile ne bi li napravile različite sare i simbole na njima. Ona takođe u svom radu ističe kako su „ćilimi na ovom području u jednom momentu postali kanal za upoznavanje lepote i bogatstva narodne tradicije i folklor.“ (Novopazarski zbornik 1990: 101)

Neki autori veruju da je tkanje ćilima bila praksa na prostoru Sandžaka mnogo pre dolaska Turaka, međutim njihovim dolaskom i kulturološkom pozadinom ove vrste izrada su ušle u široku upotrebu. Pa su tako Bošnjakinje tkale torbice, odeću, tepihe, ćebad. U gotovo svakoj kući je postojao instaliran razboj za tkanje.

Tradicija je bila da se u tkanje ćilima uvek implementira neki događaj, zelja, dešavanja. Pa su tako na primer, ćilimi koji su se tkali za nevestačke poklone imali posebne motive, sa skrivenom simbolikom u njima.

Ovaj segment rada ima za cilj da spoji Bošnjakinju i Navaho Indijanku kroz tkanje ćilima, tepiha i odevnih predmeta. Istorija svedoči da su žene iz plemena Navaho bile odlične u tkanju tepiha, prostirki i odevnih predmeta. One su stalno menjale tehnike svog tkanja, unosile novine i maltene na svakih 50 godina bi se u načinu tkanja nešto promenilo, a što je rezultiralo u poboljšanju finalnog proizvoda. Navaho tkanje je, kao i kod Bošnjakinja, bilo otelotvorenje različitih priča, molitvi, ceremonijalnih obreda ovog plemena, kao i otelotvorenje prošlosti i istorije.

Ovaj način kanalisanja tradicije i folklora nije služio da žene ispune svoje dane nekom zanimacijom, naprotiv. Obe navedene žene su uticale ekonomski i finansijski u društvu, u svojim zajednicama i porodicama.

Bitno je naglasiti da su ovi predmeti danas na jako visokoj ceni, što dodatno svedoči komplikovanosti i težini posla koje su žene obavljale dok su tkale jedan tepih recimo. Pored toga, ovi predmeti u modernoj istoriji imaju veliku tradicionalnu i kulturološku vrednost.

Na sledećim fotografijama su prikazane dve fotografije Navaho i sandzackog tepiha, gde su sličnosti u nekim geometrijskim oblicima itekako vidljive.

Slika 1. Primer Navaho tepiha

Slika 2. Primer sandzackog ćilima

U Novom Pazaru je 1922. godine, otvorena ćilimarska škola, zahvaljujući predlogu skupštinskog pododbora „Gajret“, a sedište ovog odbora je bilo u Sarajevu. Ova škola se isprva zvala „Gajretova ćilimarska škola“, a zatim je 1924.godine naziv promenjen u „Gajretova ženska zanatska škola za ćilimarstvo“, zatim je osnovan jedan odbor koji je doneo odluku da ovu školu mogu da pohađaju i muslimanska i pravoslavna deca.

Učenice su imale osam predmeta i u školi su provodile vreme od sedam do četrnaest časova, zatim imale pauzu za ručak, pa nastavljale nastavu do osamnaest časova posle podne. Sve tkane proizvode koje su učenice napravile, škola je bila u obavezi da šalje sedistu glavnog odbora u Sarajevu, koji su tamo prodavani, a novac je uplaćivan nazad na račun ćilimarske škole.

Interesantno je pomenuti da su učenice ove škole napravile ćilim za poznatu Begovu džamiju u Sarajevu, koji je bio „dug trideset dva, a širok četiri metra, a i za Mustaf-pašinu džamiju u Skoplju, dužine šesnaest metara.“ (Jerebičanin 2014: 137) Ova škola je imala oko pedeset učenica i one su primale neki simboličan honorar, a svojim radom je imala veliki doprinos očuvanju jedne tradicije i razvoju tehnike tkanja.

Sandžačka tradicija je u vreme velike upotrebe tkanih predmeta nalagala da svaka buduća nevesta u miraz ponese makar jedan tradicionalni bošnjački ćilim. Tada, a i danas u mnogim domovima, ćilim je bio neizostavan detalj u bošnjačkim kućama. Obzirom da je Novi Pazar bio trgovački centar, prodaja ćilima je svakako doprinosila finansijskom boljitku regiona. Na ovaj način, žene su ekonomski itekako doprinosile svojim porodicama, bez ikakve presije da dobiju zasluge za to. Radile su jer su to volele i htele i želele su da budu pokretačka snaga.

Kada se radi o Navaho plemenu, sa oko 220.000 pripadnika, danas je najveća američka grupa starosedelačkih naroda. Ovo pleme, sa bogatom

kulturom i tradicijom, takođe je imalo posebnu, bitnu simboliku u tkanju tepiha, ćebadi i slično. „Obzirom da je Navaho narod verovao da im je znanje o tkanju prenela „žena pauk“,“ (M'Closkey 1996: 167) ovo je jedna od najbitnijih simbolika koja je ubačena u izradu tkanih proizvoda. U bošnjackoj kulturi i islamu, pauk je takođe izuzetno cenjen, zbog predanja da je ispleo mrežu na ulazu u pećinu u kojoj se krio poslanik Muhamed, i na taj način mu spasio život. Oblik dijamanta i trougao su dva oblika koja su najranije korišćena u tkanju Navaho žena, a simbolika dijamanta predstavlja domovinu Navaho naroda, oivičenu sa četiri velike planine.

Za Navaho narod, tkanje znači mnogo toga. Iznad svega, predstavlja jednu vrstu umetnosti, a proizvodi nastali tkanjem su vanvremenski izrazi lepote koji odolevaju izazovima prostora i vremena, baš kao i svaka kvalitetna umetnost. Tkanje naroda Navaho plemena i danas privlači pažnju mnogih, ne samo zbog svoje jednostavne lepote, već i zato što oslikava istoriju i društvene prilike jednog naroda.

Oni nisu posedovali škole tkanja, već se ovaj zanat prenosio sa generacije na generaciju, najčešće preko ženskih potomaka. Rut Rosel, Navaho Indijanka, autorka je koja je rekla kako je „njena majka stalno tkala i odgala decu uz tkanje. Tako je i ona naučila tkanje i na taj način izdržavala svoju porodicu neko vreme.“ (Sonnerborn 1998: 204) Tkanje je za njih značilo osobenost, predstavljalo je njih kao takve. Pored umetnosti, označavalo je i način života. Jednu tradiciju koja u neku ruku definiše njihov identitet.

Bošnjakinje, sa druge strane su takođe imale svoju simboliku u geometrijskim motivima, pa je tako na primer, šestougao značio sklad između muškarca i žene, kukasti oblici su bili simbol plodnosti i junastva, a zvezda je označavala sreću. Bilo je tu i ćilima sa biljnim motivima, zatim ćilima sa figuralnim motivima, pa su recimo dve ptice simbolisale dva dobra glasa o

ljubavi i sreći. Bordura koja je primetna i kod bosnjackog i navaho tepiha, u sandzacko bosnjackom folkloru i duhovnoj tradiciji predstavlja jaku vezu sa Bogom. Ljudi oduvek traže izlaz iz teskih situacija obracajući se Bogu. Otuda „cik-cak“ bordura, kao simbolika za pomoć i izlaz iz nedaća.

Istina je da žene, ma koliko različite, ma koliko udaljene bile, uvek mogu naći makar jednu zajedničku tačku, interesovanje i ljubav prema lepom i korisnom. Navaho Indijanka i Bošnjakinja su našle sličan, neverovatan način da sačuvaju folklor i tradiciju svojih naroda, u isto vreme budu korisne svojim zajednicama i stvore nešto lepo i vredno divljenja.

4.3. Ženski narativ u romanu *Bilija*

„Žene! Ko će ih razumeti? A i kako ih razumeti kad im je život ograđena bašta tajni u kojoj možeš samo izvana malo kroz ogradu proviriti, ali u nju nikada ući.“

Bisera Boškailo – *Bilija*

Roman *Bilija* je četvrto delo koje je objavila autorica Bisera Boškailo. Ovim delom ona na jedan izuzetan i originalan način oblikuje bošnjačku književnost. Roman je koncepcuiran na traganju za sopstvenim identitetom, pored svih tradicionalnih prepreka koje se nalaze unutar njenog društva i zajednice. Kao i svakoj ženi koja je rođena i veći deo svog života provela u konzervativnoj, tradicionalnoj sredini, skidanje lanaca pada jako teško i čini se da je nemoguće.

Znamo da je Biliju, odnosno našu Bi, celog života pratila ta Zvezda Slučajnosti, ali tek sada ona je bila mnogo važna, i to iz razloga što je nekako dubinom Bilijinom zapažena, jer je tek sada Bi tako svesno osetila to nešto što je vodi kroz život, taj naboj

energije koji se mogao gotovo i čulima nazreti, videti kako upravlja njom i plete svoje mreže oko njenog sveta, kako baca svoje nevidljive hvataljke na ono što je Biliji potrebno da bi išla dalje, da joj prokrči put koji joj je negde gore u planovima viših sila zacrtan.

(Boškailo 2009: 133)

Priča o Bi je sazidana na osnovama realizma i govori o junakinji koja kroz čitanje romana zna da bude itekako nedopadljiva široj čitalačkoj publici. Jer, najčešće je apsolutno neshvatljivo da jedna žena beži od svojih obaveza majke i supruge. A Bi oseća gušenje i teskobu od svih momenata koji su je vezivali za kuću. Ona želi da ostvari sebe, pa makar to bilo i u četrdesetim, njoj to nije bitno. Najbitniji joj je društveni mir i ta zadovoljnost u srcu za kojima traga jako dugo.

Bilijinu sreću ništa nije moglo u tom momentu da zaustavi. Kako da je zaustavi kad je ona tako izvirala iz nje, poput onih njenih reka, poput onog sunčevog sjaja koji je sada izvirivao iz njega?! Kako je želela da mu priđe i zagrli ga, ovije se oko njega od zahvalnosti, od zadovoljstva što je njen rod i što je tu sad poslat da je spasi. „Bože dragi, Presvetli, hvalati!“ govorila je u sebi, dok ga je gledala osećajući da je on ona. On je bio ona i ona njena planina o kojoj je sanjala. Njegovim venama je tekla njena krv. „O, Bože, hvala ti!“ Bi je imala tako jaku želju da ga dodirne. (Boškailo 2009: 182)

Sead Mahmutefendić u svojoj knjizi koja se bavi delom Bisere Boškailo navodi da „ona u ovom romanu zapaža prelamanja svetlosti i tame u ljudskoj prirodi i ljudskoj sudbini“ (Mahmutefendić 2018: 32). I zaista jeste tako, Bisera odlično poznaje ljudsku psihu i nagone koje čovek oseća u određenim situacijama. Ona kao da želi da svima oslika svoje viđenje čoveka kao jedne

individue u društvu i sve ono što jedna žena oseća u konzervativnoj sredini. On još kaže da Bisera „dolazi do pravih sintaksičkih slapova reči i kroz slutnju i kroz intelekt. Njene reči su hrabro mešanje stvarnosti i misli, kao što je suviše često nosila obeležje suviše svesnog stvaraoca“ (Mahmutefendić 2018: 33). Sa druge strane, Bilija nam takođe daje prikaz svojih verskih ubeđenja.

Treba se vratiti veri, obratiti Bogu za pomoć. Valja potražiti spas u verovanju.

Prouči nešto, Bili. Vera će ti pomoći. I drugima je pomogla. Bog je Savršenstvo.

Poslušaj jednom i druge te sedni i nači se da Ga moliš za pomoć i rečima, a ne samo plačem i uzdasima...Nauči da makar njemu se moliš, ako se već drugima ne znaš moliti.

On voli kad mu se moliš. On je svima dao ključ da otvore vrata k Njemu i da mu nešto zatraže. (Boškailo 2009: 96)

U romanu, ili da ga nazovemo ličnim narativom junakinje Bi, postoji preklapanje njenih misli i onoga što se događa kao stvarnost u svakodnevnicu. Autorica je želela da čitalac uđe u podsvest junakinje i potpuno shvati šta ona oseća i nađe neku dozu razumevanja za njena osećanja. Bisera u tome itekako uspeva, makar kod ženskog čitalačkog dela. Kako i ona sama to zna da kaže, vrlo retko se dešava da muškarac shvati suštinu dela o Biliji i njenoj potrebi ispunjenja svog bića. Ovo je sigurno razlog da roman Bilija svrstamo pre svega u feminističku i egzistencijalističku književnost. Autorica nam uspešno pripoveda priču o Biliji, opisivanjem ljudi, mesta i događaja. Unutar samog teksta ovog romana je nežno prožeta autobiografski silueta i možda je to jedan od razloga zašto svaka žena nalazi razumevanje za Biliju. Zato što svaka naslućuje istinitu priču i u momentima pronalazi sebe u nekim delovima romana.

Biliju, odnosno našu Bi, celi je život pratila Zvezda Slučajnosti. Čak joj je, može se slobodno reći, i pri rođenju ona kumovala. Jer kako drugačije objasniti tu slučajnost onog jutra kada se ona rađala, a njen otac, vraćajući se s daleka puta, svratio do presahlog izvora reke Bilije? Da, jeste da je on čuo od starih da ova reka izbija iz tri izvora i da se pojavljuje iznenada, i retko, odnosno samo onda kad gore na njenu ploču stanu, dušom, telom i namerama, posve čista stvorenja, jeste da je on čuo tu priču, ali pošto se za njegova veka, koliko on zna, nikome nije pojavila, i on je kao i mnogi bio ubeđen da je to samo bajka. Zato, jedino možemo još tvrditi da je on tu tad svratio onako. (Boškailo 2009: 7)

U svom neprestanom traganju za svojim ličnim identitetom, u određenim momentima saznanja i samopoznaje Bilija je izuzetno ogorčena na sebe. Ona sama nekad ne pronalazi razumavanje za sebe. U okvirima svega što joj se dešava, ona biva rastrzana između porodičnog života, želje da bude dobra majka i supruga i želje da bude uspešna i ostvarena žena koja na neki način daje svoj doprinos univerzumu, svetu, državi.

„Dobro, dobro, moja životna kazaljko. Znam da sam prešla liniju pola moga veka. Ne trebaš me na to podsećati...“

„Iiiii?... Za šta si ti više, Bi? Prva polovina ti je već ispred vrata i čeka ovu drugu da bi bila celina...“

„Nju ne dam. Ona je moja, samo moja...“

„Šta ćeš sa njom? Kome treba više ova tvoja druga polovina? I kome je uopšte potrebna jedna polovina? Celina je celina, polovina je polovina. Zar nije bolje ovu drugu polovinu polako sastavljati sa prvom i praviti perfektni krug?...“ (Boškailo 2009: 191)

Radnja ovog romana koja sadrži niz uverljivih scena i događaja nam daje prilično jasno uverenje da je mnoge situacije iz ovog teksta sama autorica već prošla i iskusila. Otuda osećaj da je u lik Bilije unela autobiografske crte koje služe kao podsetnik i refleksija nje same. Podsetnik na njenu snagu kroz trnovit put do ličnog ostvarenja, uspeha i pronalaska sebe.

Imalo je nešto što je Biliju vodilo i ona je to osećala, još uvek ne znajući šta bi to moglo biti. I zato se njen život sad intenzivnije no ikada sastojao od pitanja: „Šta je srž mog života?!“ Šta je duša? Šta je duh? Šta smo mi? Šta sam ja?“ To su bila pitanja na koja je tražila odgovore, kopajući po sebi, po porodici, po prijateljima, po sveštenim licima, po mudrim i nemudrim knjigama, po dečijim pogledima, po svom srcu, po znakovima odozgo i odozdo, po snovima, ukratko, posvuda. (Boškailo 2009: 134)

Bisera Boškailo ovim romanom pokušava da utiče na kolektivnu svest i želi da deluje kao ključ buđenja u društvu u kome vladaju muškarci i žele da poseduju ženu u svakom smislu. Baš kao i Linda Hogan, na jedan sličan način i Bisera Boškailo ima za cilj da dođe do isceljenja. Da bi do ovoga došlo, njen lik je morao da prođe kroz određene faze sazrevanja i razumevanja suštine sudbine, ne bi li došao do krajnjeg cilja.

Neće ona odustati od traženja sebe. Ne, Bilija je i dalje bila u potrazi za fenomenom same sebe i svrhe i smisla njenog postojanja. Ko to vlada sada njom? Ko je to svojim nevidljivim konopima vodi? Ko joj olakšava sada tom nevidljivom snagom život? Sad joj sve ide kako najbolje može biti i mnogi to primetivši s uzdahom kažu: „Jesi ti pod sretnom zvezdom rođena.“ (Boškailo 2009: 196)

Ako govorimo o formi autoričinih misli, moramo naglasiti da je ova forma organska, a ne apstraktna. Njen tip imaginacije je auditivnog tipa, a ne vizuelnog. „Njene slike lišene plastike apstraktnog, pružaju malo vizuelnih uzbuđenja i zadovoljstava.“ (Mahmutefendić 2018: 33) Bisera na jedan sebi specifičan način uspeva da oslika i dočara doživljaje junakinje Bi.

Ona se od tada čak mahnito zaljubljuje u likove koje je pronalazila, sastavljala i pripremala za neko novo delo. Tako je, naprimer, Bi od ruskog uličara, alkoholičara koji ju je svakim danom, dok bi prolazila pored njega, posmatrao i nekako joj se čak zavodnički osmehivao, izvajala simpatičnog junaka jedne priče. I ne samo to da joj se desilo, nego kasnije, kada bi srela tu pijanicu, ona više nije videla krastavo crveno mu, od alkohola deformisano lice, nego se čak tako divila njegovom žustrom koraku, klojeg je poslije posudila jednom dragom liku oficira, a njegov pogled koji se krio iza krugova i krugova podočnjaka našao se u očima njenog nadlepotana pesnika. (Boškailo 2009: 19-20)

Problemi i neslaganja sa kojima se žena danas susreće, u modernom svetu, gotovo svuda su gotovo identični sa problemima koje je sa nama podelila

Bilija. U određenim godinama, žena dođe do tačke zasićenja i potrebno joj je da promeni nešto u svojoj okolini i životu ne bi li se osetila živom.

Da, čudno nešto se dešavalo sa Bi. Bilo je to neko razdoblje u životu kad se dubine pomeraju. Četrdesete. Ah! Desile su joj se one godine kad se prelazi preko ćuprije na pola veka. Period kad se prošla ona prva polovina sebe i kad se krenulo ka drugoj. Kada se čovek ispenje navrh litice i svoje doba gleda odozgo kao da posmatra put koji je prešao i vidi ishod i plod svog sazrevanja. Vreme kada se treba krenuti polako naniže, niz strmine. Eto. To vreme se Biliji dogodilo. (Boškailo 2009: 56)

U jednom delu romana, autorica opisuje neprijatnu situaciju sa direktorom koji joj nudi da do poslovnog uspeha dođe preko kreveta. Ovde je Bilijina reakcija jako bitna i reflektuje stav spisateljice prema ovakvim predlozima i situacijama. Bilija biva apsolutno zgrožena predlogom i čovekom koji ga daje. Na ovaj način, Bisera daje svoj doprinos u borbi protiv seksualnog zlostavljanja žena na poslu, a ovo je danas često i izraženo.

Bilija provodi dane ispitujući sebe i svoj identitet. Ona se svakog dana pita da li je njena sudbina promašena i biva podeljena između porodice i karijere.

Da li je njen život imao smisla? Da li se u životu muž može više voleti? Imala je osećaj da može i to je to što je tražila. Htela je muža kojeg može do besvesti voleti. To je ona tražila. Muža kao u filmovima ili romanima. Muža sa kojim je posve zadovoljna. U kojeg je zaljubljena. O kojem se sanja. Ima li to? Zašto nije o njemu sanjala? Zašto misli da je u životu mužu mogla više dati? Ima li još veće ljubavi u braku neg što je ona

prema njemu osećala? Zašto mu nije verovala? Zašto je mislila da je on egoista i ne voli je? Da je voli, mislila je, on bi je pustio da ode. (Boškailo 2009: 75)

Pored toga, ona duboko pati za svojim zavičajem i oseća konstantnu potrebu da se vraća svojim krajevima. Upravo ovi povratci su ključni za njen konačni smiraj i pronalazak sopstvenosti. Bilija stalno ispituje tri važna dela njenog identiteta a to su žena, naučnica i vernica. U nekim situacijama ona nam naglašava prisustvo meleka (anđela), dok pak u drugim prisustvo šejtanskih (đavoljih) sila. I ona sama je rastrzana između svega ovoga i nekada ne razume suštinu ljudskog bistvovanja na svetu i kakvu ulogu ima sudbina u svemu tome.

Da li je zaista Bi bila sretna?

Ipak, sada, na ovom izvoru kada je sabrala sebe i svoj život Bilija je shvatila šta je najveća vrednost njenog života. To bogatstvo bila je, ipak, toplota njenog gnezda iz kojeg je uzletala i odlazila poput laste na drugi kraj sveta, da bi se ponovo vraćala njemu i njegovoj toplini. Taj zlatni kavez, sa odškrinutim vratima, bio je njeno jedino spasenje. On joj je trebao kada bi dolazila iscrpljena s putovanja, a odlazila iz njega napunjenih baterija, uzletala iz te svete ljubavi porodičnog gnezda u svet, u nove uspehe i pobeđe. (Boškailo 2009: 197)

Autorica kaže da svaka žena ima prelomne periode kroz život i da su četrdesete definitivno jedan period koji nosi svoju težinu i određuje budući životni pravac. Bilija oseća strah zbog ovog smenjivanja životnih faza i samo želi da što pre pronađe sebe i nastavi život u miru. Njoj samoj ova potraga za identitetom nije ni malo laka. Baš kao i reka koja ima svoj staložen tok, tako i

naša Bilija na kraju romana pronalazi sopstveni smiraj i živi život kakav je oduvek htela i koji ispunjava svaki delić njenog bića.

Mahmutefendić svoja zapažanja o Biliji rezimira na sledeći način:

...roman dokazuje jednu snažnu spisateljsku imaginaciju, refleksivnu okretnost i smelost, misaonu ekstazu. A ponekad je ona u opasnoj blizini intelektualne preciznosti. Ona svedoči jedan život posvećen intelektu i emocijama u najboljem smislu te reči. Ona svedoči ponekad i nedovoljnu brigu da se literarna moć maksimalno koristi, da se savladaju svi otpori tvrde materije u kojoj se nastanjuje pesma. I kao što je Biserina proza bila korisnik jednog raznovrsnog nasleđa, tako sad ona sama postaje, i sve će više postajati, jedno slojevito, raznovrsno, inspirativno nasleđe. (Mahmutefendić 2018: 37)

5. Zaključak

„Kao žena, ja nemam zemlju. Kao žena, ja ne želim zemlju. Kao žena, moja zemlja je ceo svet.“

Virdžinija Vulf

Istraživanje koje sačinjava ova disertacija podstaknuto je željom da se prikaže stvarna slika istorijskih događaja koji su stavili ženu u jako nezavidan položaj. Puno toga je pisano i istraživano na temu žene, međutim, čini se da nikad nije dovoljno. Sve spisateljice ovih romana koji su integralni deo istraživanja su žene kojima feminizam predstavlja ključ za davanje prava ženama.

Kao jedan od najbitnijih zaključaka celokupnog istraživanja izdvaja se zapažanje koliko je žena zaista ista unutar različitih kultura i nacija u okvirima književnosti. Uzeli smo za primer tri različite žene, iz tri različita kulturološka miljea i došli do zaključka da su sve tri manje ili više prolazile kroz slične probleme u svojim zajednicama, što je od vitalne važnosti za njihovu književnu izraženost.

Naslov Žene i književnost mogao bi značiti, i to je možda što ste vi imali na umu: žene i kakve su one; ili bi mogao značiti: žene i književnost koju one pišu; ili, možda: žene i književnost koja je o njima napisana; ili bi, pak, mogao značiti da je sve to troje neraskidivo povezano i vi sad od mene tražite da razmislim u tom svetlu. (Vulf 2000: 5)

Kroz istoriju su se žene susretale sa otporom kada bi pokušale da se bave bilo kakvom formom umetnosti. I upravo zbog ovog otpora se umetnost koju su stvarale žene posmatrala sa dozom negativizma. Ono što je sigurno jeste da je umetnost stvorena od strane žena obojena iskustvima nasilja, isključivanja i različitosti. I pored svega što su žene u prošlosti proživljavale, spaljivane na lomačama, seksualno zlostavljane, uskraćivanje itd, opet su danas žive i spremne da to menjaju. Književnost je samo jedna umetnička forma kroz koju su žene iskazivale svoja iskustva, bilo da se radi o prozi, poeziji, esejistici. Žena je oduvek koristila pisanje kao način da podeli svoja mišljenja, svoja iskustva i izađu iz kolotečine i pasivnosti koja joj se stalno nameće. U mnogim delovima sveta, kroz istoriju, žene su obeshrabrivane da se bave bilo kakvim oblikom umetnosti i bilo kakvim oblikom intelektualnog uzdizanja. One koje su se i usuđivale da se bave nekim vidom pisanja su svoja dela uglavnom krila i nikada nisu bila objavljena. Dobro je poznat slučaj Bronte sestara koje su koristile muške pseudonime zbog objavljivanja svojih dela.

Batlerova je u svom delu *Nevolja sa Polom* analizirala diskursne kategorizacije u polovima, a ono što ona ističe kao najbitnije jeste da kulturni pol stvara biološki pol, a ne obratno. Studije o rodovima na ovakav način su već nekoliko godina unazad bile poznate, međutim Batlerova je ovo uspostavila kao tezu.

U knjizi Nevolje sa Polom, Batlerova je istraživala funkcionisanje polnih kategorizacija u diskursima, a njena glavna teza glasi da nema nikakvih bioloških uzroka koji bi mogli činiti osnovu roda, pa čak i još izrazitije – upravo kulturni pol konstituiše biološki pol, a ne obrnuto. Takva predstava tradicionalnog poretka bila je u gender diskursu poznata već nekoliko godina ranije – slične poglede zastupala je u

stvari Kristin Delfi, skrećući pažnju na to da je biološki pol u diskursu bio proglašavan kao kategorija zahvaljujući kulturnom polu, pošto je razmišljanje o problematici gender na bitan način uticalo na naše shvatanje bioloških činjenica povezanih sa polom, kao i na to kakvu hijerarhiju uspostavljamo u tom domenu. (Buržinjska i Markovski 2006: 499)

Ono što se izdvojilo kao zapažanje jeste da žena u bilo kojoj društvenoj zajednici čini jedan itekako bitan element za društvo i njegov društveno-kulturološki opstanak. Ona je nosilac mnogih znanja o delovima kulture koji muškarci na primer ne znaju. Žena je u gotovo svim zajednicama zadužena za odgoj dece, kako telesni tako i emotivno-društveni. Napoleon je rekao – Dajte mi dobre majke, a ja ću vam dati dobru naciju. Jedno je sigurno – žena je jednako važna za društvo kao i muškarac. Ona je ključni magnet koji spaja bitne kulturološke ćelije u jednu celinu i uglavnom bude zadužena za prenošenje tradicije na buduće generacije. Njoj je tradicija važna, daje joj sigurnost i definiše njen identitet.

Žena je stub gotovo svakog društva. Videli smo da američki starosedeooci itekako cene ženu i stavljaju je na itekako bitno mesto u svojim zajednicama. Žene su danas ključ održivosti i kvaliteta celokupnog društva. Upravo raznolikost uloga koje ona igra je to što je čini toliko vrednom, posebnom i nezamenljivom. Pored toga što svojim telom donosi novi život na ovaj svet, ona je supruga, vođa, isceliteljka i neko kome se cela porodica okreće za savet, za pomoć i ljubav. Ona odvaja veliku količinu svog vremena i rada pre svega za svoju porodicu, a zatim i za svoju zajednicu i prijatelje. Dakle, jasno je da žena igra itekako značajnu ulogu u društveno-ekonomskom razvoju u svetu. Bitno je

prepoznati to da je žena jednako bitna kao i muškarac za poboljšanje kvaliteta života.

Ako se osvrnemo kroz istoriju na ratove, videćemo da su se žene u njima borile rame uz rame sa muškarcima, služile kao medicinske sestre ili doktorke pomažući bolesnima i povređenima. Kada se radi o fizičkom poslu, radile su na njivama zajedno sa muškarcima (ovo je posebno tačno za Afroamerikanke). Bile su i savetodavci i sveštena lica. Iz ovih i mnogih drugih razloga, danas zaista zvuči apsurdno otpisati žene kao nesposobne, slabe ili inferiornije u odnosu na muškarce. Ono što je jako važno jeste činjenica da su se vremena itekako promenila u odnosu na ona pre 100 ili 200 godina. Ova promena je ženi dala ključ izbora onoga što ona želi da bude ili radi. Često se dešavalo da društvo ima jaku kontrolu nad ženama i da one nisu imale mnogo izbora za svoju sudbinu. Jako je važno izraziti poštovanje prema svim onim snažnim ženama koje su tokom sezdesetih i sedamdesetih godina zauvek promenile status žene u društvu.

Ako uporedimo Afroamerikanku, američku Indijanku i Bošnjakinju, na prvi pogled nećemo naći neke bitne i značajne sličnosti među njima. Međutim kroz istoriju je jasno da postoje brojna uporišta koja ove tri žene spajaju i služe kao dokaz o sličnosti. Celokupno istraživanje ove disertacije takođe pravi mnoge paralele među ovim ženama. Svaka od njih je pripadnica određene manjinske ili ugrožene grupe naroda. Afroamerikanci su bili robovi od trenutka dolaska na američko tlo; američki starosedeooci nisu robovali, ali su brutalno ubijani zbog želje za njihovom plodnom zemljom; Bošnjaci su manjinski narod u Srbiji koji je u prošlosti itekako doživeo zločine, koji se danas nalazi u lošem položaju, ali narod koji se hrabro bori za svaki novi dan i za svoje mesto u pravnom okviru države u kojoj se nalazi.

Toni Morison je jedna od žena koja je promenila svet. Ona je napisala romane koji su na neki način trgnuli ceo svet i naterali ljude da razmišljaju o afroameričkom ropstvu, patnji ovih ljudi i svim posledicama robovlasničkog društva. Ona nema problem sa tim da je nazivaju afroameričkom spisateljicom. Naprotiv, jako je ponosna na svoje korene i nasleđe i ovu etiketu prihvata sa zadovoljstvom, jer kako ona kaže – ovo je još uvek neistražena teritorija.

Niko kao Toni Morison nije u stanju da konstruiše jezik, rasu i emociju unutar teksta: ona nam predstavlja i onu ružnu stranu svake priče i istine. Ružnu stranu svih nemilih događaja koji su u vezi sa ropstvom i Afroamerikancima. Ona je zapravo započela svoj put pisanja da bi se obratila svom narodu, a na kraju se desilo da je sluša celi svet. Zaslugom Toni Morison, mnoge Afroamerikanke su se prepoznale u njenim rečima i reflektovale pretke iz svojih porodica.

Želja Toni Morison je bila da svim čitaocima pokaže i dokaže da su priče o Afroamerikancima i ropstvu itekako bile istine i stvarne. Ona odlično razume na koji način i kako su belci u Americi uticali na živote Afroamerikanaca. U svetskoj istoriji, Toni je jedna od jačih žena koja je za modernu afroameričku književnost uradila više od ikoga. Pisala je sa svešću da neće svi njeni čitaoci shvatiti poruke i elemente jedinstvene za afroameričku tradiciju i kulturu. Jednom prilikom je izjavila da je pisanje jedina stvar koju radi za sebe, bez da mora ikome da se pravda ili objašnjava. Iako često ističe to da piše za afroameričku publiku, ona u isto vreme naglašava to kako su svi ljudi bitni, bez obzira na rasu ili veru. Toni Morison samo ima jaku želju da za svoj narod bude jedna nada i uteha i svakome pruži put ka isceljenju. Toni Morison u svojim delima uvek staje na stranu žene i brani je. Ona kaže da je žena biće koje je u stanju da osim sebe, voli i druga bića i o njima brine na jedan izuzetan način.

Morisonova je književnica koja otvoreno pokazuje naklonost prema afroameričkom narodu i to je jedna izuzetna strana nje kao ličnosti.

Ova autorka je jedna snažna, nezavisna žena koja je od malih nogu naučila da se bori za sebe. 1974.godine, u drugom stanju sa drugim sinom je prošla kroz razvod sa tadašnjim suprugom. Ako se uzme u obzir vreme i situacija, ovo definitivno opisuje snagu njene volje i nesalomivost njenog duha. Kada je 1993.godine dobila Nobelovu nagradu za književnost kao prva spisateljica afroameričkog porekla, pokazala je celom svetu kvalitet svog rada. Njena mudrost i ogromna ljubav prema afroameričkom nasleđu i kulturi i danas ostavlja bez daha. Napisala je jedanaest romana, nekoliko dečijih knjiga, dve pozorišne predstave, danas ima 87.godina, ali ne izgleda kao da je godine sprečavaju u bilo čemu.

Afroamerikanke su igrale izuzetno značajne uloge u vremenu kada su crnci u Americi dobijali svoja prava i slobode. Kada su ovi zidovi robovlasništva i diskriminacije naizad srušeni, one su bile ključne za kulturne doprinose društvu. Od samog početka ropstva su vršile konstantan otpor nedemokratskom društvu.

Nasleđe društvenog aktivizma koje su vršile tokom pokreta za ostvarivanje prava je samo nastavak otpora koji su pružale još tokom robovlasničkog sistema. Iako su rađane kao žene, njihova ženstvenost je oduzimana i robovlasnici su ih fizičkim radom izjednačili sa muškarcima. Pomenuli smo već da nisu imale kontrolu i moć nad sopstvenim telom, koje je mogao da poseduje bilo ko. U vreme kada se na belkinje gledalo kao na nežna stvorenja, Afroamerikanke su preživljavale strahote.

Bitno je objasniti da danas, u 21.veku, kad Afroamerikanke mogu da se kandiduju i za mesto šefa države, za njih su i dalje problemi rase i roda upleteni jer su obe ove odrednice važne tačke u današnjem društvu. Ove odrednice

danas definišu ekonomski, obrazovni, politički i socijalni status. Sa druge strane, mnogo toga se promenilo u kulturi i društvu za Afroamerikanke. Danas su itekako zastupljene u politici, umetnosti, književnosti, javnom životu uopšte. Mnoge pd njih danas imaju glasove koji itekako menjaju svest ljudi.

Pre šezdeset godina, Afroamerikanka po imenu Roza Parks je odbila da ustupi svoje mesto u autobusu jednom belcu i na ovaj način pokrenula čitav jedan pokret građanskih prava. Ovo što je Roza uradila tog dana je bilo neverovatno hrabro i služilo je kao insipracija mnogim ženama u budućnosti.

Ono što je za Afroamerikanke danas dodatni problem jeste teška mogućnost zapošljavanja. Stopa nezaposlenosti je visoka kako za Afroamerikanke tako i za Afroamerikance. Ova stopa je kod muškaraca i žena maltene istovetna i ovo je veliki problem zato što u mnogim slučajevima tada postoje cele porodice koje nemaju nikakve novčane doprinose i tada najviše trpe deca. Ovo je jedan od najtežih ekonomskih problema sa kojim se suočavaju Afroamerikanke, pored činjenice da i one koje jesu zaposlene zarađuju manje od svih ostalih.

U slučaju američkih starosedelaca, na prvi pogled može izgledati kao da su žene u ovoj zajednici diskriminisane ili su opterećene preteranom količinom posla. Međutim, to nije tako. Naprotiv, žene ovde imaju jako bitne uloge i u mnogim plemenima one imaju izuzetno važne socio-političke uloge i njihova je reč odlučivala mnoga bitna pitanja. U domaćinstvima su se one pitale za sve i sve krajnje odluke su bile u rukama žena.

Iako su one radile zajedno sa muškarcima, ovo je bilo zato što su one tako zaista htele i što je popularan stav da svako treba da doprinese svojoj zajednici, svojoj porodici. Žene starosedelačkih plemena uživaju da rade, da doprinose i brinu o svojoj porodici i prirodi. Linda Hogan, pripadnica starosedelačkog plemena Čikaso je posebno posvećena ekofeminizmu. U ovom

pravcu feminizma, priroda služi kao mesto gde se žene sastaju, mesto gde su slobodne i nesputane. Mesto gde mogu da razgovaraju, na koje beže od patrijarhata, nasilja i pritiska. Priroda je oduvek za američke Indijanke bila važna tačka, ali nakon dolaska Evropljana i feminizam je postao jednako važan. Istina je da feminizam kao borba za žensko pravo Indijankama pre kolonizacije nije ni trebao, jer su oduvek uživale puna prava kao i muškarci. One su bile u centru dešavanja, interesovanja i dogovaranja u svojim plemenima.

Bitke koje se danas bore protiv rasizma, seksizma i za prirodu su itekako povezane. Ako se vratimo u vreme dolaska Evropljana i kolonizacije, videćemo koliko su domorodački narodi bili povezani sa prirodom i koliko je priroda diktirala ritam života, pravila i običaje. Evropljanima su starosedeooci izgledali kao nedovoljno napredni i narod koji vapi za tim da bude kontrolisan.

Ekofeminizam za koji se zalaže Linda Hogan se temelji na principima da je priroda majka i žena i da svako treba o njoj da brine na taj način. U svom romanu *Power*, ona stavlja ženu u centar dešavanja i oslikava je kao snažnu, pametnu i hrabru ženu. Ovo je zato što njeno pleme veruje da je žena jako važna u svojoj povezanosti sa prirodom. U svom pokušaju da svetu objasni da su priroda i čovek u neprekidnom dijalogu ona dolazi do zaključka da ova veza ima ogroman značaj i ulogu za našu budućnost i budućnost naše dece.

Svaki narativ je preplavljen određenom emocijom, bilo da se radi o patnji, tuzi, depresiji ili sreći, svaki na svoj način postane refleksija određene emocije. To je slučaj i sa memoarom/narativom Linde Hogan. Kako ona tvrdi, sela je da napiše knjigu o bolu i patnji, ali je na kraju napisala knjigu o ljubavi. I zaista su sve nedaće koje su američki domoroci pretrpeli strašne, ali oni su kao narod uspeli da prežive i ovo prevaziđu. I suština Lindinog narativa jeste upravo to – isceljenje i odvajanje od mržnje.

Američke Indijanke su žene koje su u svojoj zemlji doživele prinudnu sterilizaciju ili kako se čak to i dešavalo – sterilizaciju bez njihovog znanja. Ako se pogleda sa aspekta ljudskih prava, ovo je možda najteža povreda prava i oduzimanje istih. Oduzimano im je pravo na reprodukciju, sistematski i planirano. Ogroman broj mladih žena i devojaka je imao histerektomiju što u prevodu znači da nikada više nisu mogle da imaju decu. Mnoge od tih devojaka nisu bile starije od 22.godine. Ova užasna povreda ljudskih prava je manje više ostala tema koja se ne pominje i koja najčešće izaziva nelagodnost kod ljudi.

Romani Linde Hogan imaju za cilj da prikažu koliko je zapadnjačko društvo zaista nemoćno da vidi izvan onih granica koje su sami nametnuli, a koliko sa druge strane plemena starosedelaca žive slobodna iako su jako vezana za prirodu. U svim njenim romanima kuće reflektuju malo drugačiji koncept. Pored činjenice što likovi u njima žive, ove kuće su na neki način refleksija prirode kao kuće svih nas, o kojima treba da brinemo. U kućama koje slika Linda Hogan pored ljudi žive i životinje i likovi u romanima kuće opisuju kao neodvojive od prirode, dok sve druge nacije na kuće gledaju kao na objekte koji služe samo ljudima i koji sa prirodom nemaju dodirnih tačaka. Ona tvrdi da priroda ne podleže prostornim ograničenjima i upravo kroz ilustracije plemenskih tradicija i prirode, Linda Hogan ruši ove prostorne barijere i ograničenja.

Jedan veliki cilj koji Linda Hogan ima u svojim romanima, a posebno u svom narativu jeste isceljenje. Da bi smo došli do isceljenja, moramo biti otvoreni za opciju i mogućnost da drugi vide naš bol i patnju, što često zna da bude teško i neprihvatljivo. Takođe, drugim ljudima može da bude neprijatno da dođe u susret sa bolnim iskustvima koje želimo da podelimo. Tako da ovaj proces nije nimalo lak niti jednostavan. Čini se da Linda Hogan koristi svoje pisanje i romane kao jednu vrstu ceremonije koja ima zadatak da stigne do

isceljenja. Njena dela daju utisak završne ceremonije koja vodi ka finalnom oprost i nastavku života bez tereta mržnje i patnje.

Kroz celu bošnjačku istoriju možemo videti da je Bošnjakinja na jedan izuzetan način čuvala svoj identitet. Stradanja žena na ovim prostorima Balkana na kojim su živeli Bošnjaci su itekako bila prisutna, što tokom svetskog rata, što u modernijem vremenu.

Kada pogledamo Bošnjakinju kroz istoriju shvatićemo da njihova borba za svoje *JA* još uvek traje i da nikada nije ni prestajala. Ona se konstantno suočava sa neodobravanjem sredine i često se dešava da ne bude shvaćena ili da njeni afiniteti nisu u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima i normama. I danas se može naići na ustaljeno mišljenje da recimo „medicina nije za žensko“, zato što žena nema vremena da se bavi obrazovanjem toliko dugo. Njen biološki sat otkucava i ona mora da pazi na to da što pre osnuje porodicu. Ono što je zanimljivo i što je čest slučaj sa Bošnjakinjama (posebno se misli na one starije generacije) da su bile jako zrele i snažne i kao jako mlade.

Na prostoru Sandžaka tokom šezdesetih i pre, devojke su se udavale sa svojih četrnaest godina i odmah počinjale da rađaju decu i brinu o svojim porodicama. Danas je ovo društveno neprihvatljivo i ljudi više nisu toliko zreli za neka životna pitanja. U blizini Sjenice, u jednom selu je tokom četrdesetih godina živela devojka Emina Bučan koja je tokom ofanzive na Pešter u januaru 1943.godine herojski branila svoju porodicu i komšije. Cilj ofanzive je bio da potpuno uništi i zбриše muslimansko življe na ovim prostorima, ali Emina je branila svoju kuću i sve bližnje. Imala je svega dvadeset godina kad su je vojnici uhvatili u pokušaju da se dokopa još municije. Među vojnicima je prepoznala svog komšiju i rekla mu „*Krv neka ti je halal, a obraz mi čuvaj*“, što u prenesenom značenju govori „*Ubij me, samo ne dozvoli da me siluju i tako mi ukaljaju čast*“. Ova rečenica je od tada ostala veza sa njenim imenom. Čovek je razumeo šta je htela

da mu kaže i ubio ju je spasivši je na taj način od masovnog silovanja vojnika. Danas, u Sjenici, jedna predškolska ustanova nosi njeno ime.

Bisera Boškailo svojom naracijom i svežinom svojih dela daje odličan uvid u svakodnevnicu jedne Bošnjakinje i svojim romanima vrši određene vrste eksperimenata. Ona koristi svoje poetske vizije ne bi li gledala na život što stvarnije, što realnije, potpuno svesna kolko život Bošnjaka zaista nije lak. Mahmutović za nju još kaže:

Bisera Suljić-Boškailo nadarena je pjesnikinja, a sa posljednja tri romana (Goli otok, La perla i Pešter) potvrdila je svoju nadarenost i kao prozaistkinja koja mnogostrukošću iskustvenog života hrani svoje i tuđe snove. (Boškailo 2010: 69)

U svim nacijama i među svim narodima je imalo sličnih slučajeva i žene su se oduvek borile za svoja verovanja. Počev od Jovanke Orleanke, preko Marije Kiri, Sekadžavee i Malale Jusufzai, žena je od početka postojanja ljudi bila posebna i snažna. Tokom svetskih ratova, tokom elementarnih nepogoda, bitaka i akcija, žene su bile tu, uvek spremne da pomognu na bilo koji način.

Tokom svetskih ratova, žene u Evropi i Americi ne samo da su slale svoje sinove, muževe i braću u ratove, nego su i same često bile u uniformama. Tokom Prvog Svetskog rata na primer, velika potražnja oružja je rezultirala otvaranjem najvećih fabrika municije koje su tokom 1918.godine bile najveći zaposlenici žena. Naravno da je i ovde postojao otpor za zapošljavanje žena na „muška“ radna mesta, međutim zbog celokupne situacije u ratnom stanju, nije imalo nekog preteranog izbora, te je ovo rezultiralo zapošljavanju žena na mnogim mestima o kojima ranije nikad nisu mogle ni da sanjaju.

Intelektualna sloboda zavisi od materijalnih stvari. Poezija zavisi od intelektualne slobode. A žene su uvek bile siromašne, ne samo poslednjih dvesta godina, već odvajkada. Žene su imale manju intelektualnu slobodu nego sinovi atinskih robova. Zato žene nisu imale nimalo izgleda da pišu poeziju. Zbog toga sam toliko naglasila novac i sopstvenu sobu. Međutim, zahvaljujući naporima tih neznanih žena u prošlost, o kojima bih volela da više znamo, zahvaljujući, zar to nije čudno? (Vulf 2000: 123)

Uloga i doprinos žene društvu se tokom vekova jako menjao i danas je ovaj doprinos izuzetno veliki i bitan. S početka je žena bila kontrolisana i njen doprinos je bio ograničen od strane muškaraca, međutim danas žene učestvuju u svim bitnim društvenim sferama. Interesantno je kako se status žene drastično menjao iz generacije u generaciju, pa tako postoje porodice u kojima je baka završila samo osnovnu školu, majka srednju školu, a unuka pak bude fakultetski obrazovana. Čini se da su žene generacijski unutar svojih porodica prenosile svest o važnosti obrazovanja za žene i na taj način uspevale da menjaju strukturu obrazovanosti među ženama. Na isti ovakav način žene prenose tradiciju i običajne prakse, sa generacije na generaciju, unutar svojih porodica.

Vremenom je žena sebi dodavala spektar uloga kojima se posvećuje i koje su u njenom domenu. Pored toga da bude supruga i majka, ona je postala i intelektualka i vođa i na ovaj način u mnogome promenila kvalitet svog života, ali je dobila i šansu da menja stvari unutar društva.

Čak i kada je put prividno slobodan, kada ženu ništa ne sprečava da bude lekar, advokat, službenik, još uvek ima dosta utvara, dosta podvodnih stena koje se ispreče na njenom

putu. Veoma je zanimljivo govoriti o njima i odrediti ih, jer se jedino na taj način može podeliti posao i mogu rešiti teškoće. (Vulf 2000: 138)

Afroamerikanka, američka Indijanka i Bošnjakinja su tri žene koje su pre svega morale da se izbore za svoja prava da bi sačuvale svoj nacionalni identitet. Ovo je izuzetno težak zadatak i danas, uz svu dostupnost vladavini prava (u većini zemalja). Njihov identitet je ono što ih čini posebnima, što im daje jedinstvenost i ono iz čega crpe snagu da u svojoj borbi opstanu. Jako je bitno puno raditi na osvešćivanju i nikada ne dozvoliti da se neke stvari iz prošlosti ponove. Svet postaje sve tesniji, a razumevanja je sve manje, zato je neophodno graditi mostove među kulturama i nacijama uz nadu da će upravo ovi mostovi biti mesta sastajanja različitosti – kulturne, etničke i verske.

Virdžinija Vulf je napisala *Sopstvenu Sobu* kao jedan od najbitnijih feminističkih tekstova, stvarajući argumente za ženu u književnom i figurativnom smislu i zalažući se za to koliko je ženi neophodan slobodan prostor u književnosti.

Uverena sam: ako poživimo još sto godina – govorim o životu zajednice koji je stvarni život, a ne o malim zasebnim životima koje živimo kao pojedinci – i ako svaka od nas bude imala pet stotina funti godišnje i sopstvenu sobu; ako zadobijemo slobodu i steknemo hrabrost da pišemo upravo ono što mislimo ako malo umaknemo iz zajedničke dnevne sobe i ako ne budemo stalno posmatrale ljudska bića u međusobnom odnosu već u odnosu prema stvarnosti; i nebo takođe, i drveće, ili, uostalom, bilo koju stvar onakvu kakva jeste; ako pogledamo mimo Miliona – bauka, jer nijedno ljudsko biće ne treba da nam zaklanja vidik; ako se suočimo sa činjenicom da nema nijedne ruke na koju bismo se

okačile, već da idemo same i da treba da uspostavimo odnos sa svetom realnosti a ne samo sa svetom muškaraca i žena, tada će se ukazati ta prilika, i mrtoa pesnikinja, Šekspirova sestra, useliće se u telo kojeg se tako često odricala. (Vulf 2000: 129-130)

Bibliografija

1. Andrews, William and Nellie Mckay, Toni Morrison's Beloved, A Casebook, Oxford University Press, 1999
2. Beaulieu, A, Elizabeth, The Toni Morrison encyclopedia, Greenwood Press, 2003
3. Beal, Frances, "Double Jeopardy: To be Black and Female," *The Black Women: An Anthology*, New York: Signet, 1970
4. Bloom, Harold - Blooms modern critical interpretation – Toni Morrison's Beloved, Bloom's Literary Criticism, 2009 New York
5. Batler, Džudit - Nevolja sa rodom, Karpos, 2010
6. Benhabib, Šejla, Džudit Batler, Drusila Kornel, Nensi Frejzer - Feministička sporenja: filozofska razmena, Beogradski krug, Beograd, 2007
7. Boškailo, Bisera – Bilija, Dereta, 2009
8. Boškailo, Bisera – Pešter, El Kelimeh, 2010
9. Buržinjska, Ana i Markovski, Mihal – Književne teorije XX veka, Službeni Glasnik, 2009
10. Byrd, Diane, and Sonja R. Shavers. "African American Women and Self-Esteem: The Various Sources." *Race, Gender & Class*, vol. 20, no. 1/2, 2013, 244–265.
11. Castro-Borrego, Silvia. *The Search for Wholeness and Diaspora Literacy in Contemporary African American Literature*. Cambridge Scholars Publishing, 2011. Web.
12. Ciment, James. *Atlas of African-American History*. New York: Facts On File, 2007.

13. Coonradt, Nicole - To be Loved: Amy Denver and Human Need; Bridges to Understanding in Toni Morrison's 'Beloved', *College Literature* 32,4, 2005
14. Christian, Barbara - *Black Women Novelists: The Development of a Tradition, 1892-1976* (Westport: Greenwood Press, 1980)
15. Downs, Jim (2012) *Sick from freedom*, Oxford University Press
16. De Beauvoir, Simone - *The Second Sex*, Thirty Bedford Square London, 1956
17. Duvall, John N. "Descent in the 'House of Chloe': Race, Rape, and Identity in Toni Morrison's 'Tar Baby.'" *Contemporary Literature*, vol. 38, no. 2, 1997, pp. 325–349.
18. Fijuljanin, Muhedin - *Sandžak, Založba Ostroga*, 2011
19. Fijuljanin, Muhedin - *Sandžački Bošnjaci*, CBS, Tutin, 2010, str 16
20. Gilbert, Sandra M & Gubar, Susan – *The Mad woman in the Attic; The woman writer and the nineteenth – century literary imagination*, Second Edition, Yale University Press, 2000
21. Gravje, Gaston - *Novopazarski Sandžak*, Književni Glasnik, 1977, Novi Pazar
22. Gunn Allen, Paula - *The Sacret Hoop*, Open Road Integrated Media, New York str 254 Hogan, Linda – *Power*
23. Hernton, Calvin, *Sex and Racism in America*, New York: Grove Press, 1965
24. Hogan, Linda – *The Woman who watches over the world*, W.W. Norton & Company, New York, 2001

25. Hogan, Linda – Power, A novel, W.W. Norton & Company, 1999
26. Hooks, Bell - Aint I a woman, Pluto Press, 1982
27. Hodžić, Suada – Dug put kući, 2018, Novi Pazar
28. Hudson, Clenora - Weems, Africana Womanism: Reclaiming ourselves, Troy, MI: Bedford, 1993
29. Hsu, Lina - Social and cultural alienation in Toni Morrison's Tar Baby, National Kaohsiung University of Applied Sciencies, Oct. 23, 2009, Sun Yat-sen Journal of Humanities
30. Čelebi, Evlija - Putopis:Odlimci iz jugoslavenskih zemalja, Svjetlost, Sarajevo, 1967
31. Jacobs, Harriet A. - Life of a slave girl, Harvard University Press, 2002
32. Jerebičanin, Muradija - Novi Pazar u vaktu i zemanu, drugo dopunjeno izdanje, , Narodna biblioteka "Dositej Obradovic", 2014, Novi Pazar
33. Kačar, Semiha - Zarozavanje zara, Almanah, Podgorica, 2000,
34. Keckley, Elizabeth - Behind the scenes, The Project Gutenberg, 2008
35. Kurin, Richard - The Smithsonian's History of America in 101 Objects, Penguin Press, 2013
36. Kramholz, Linda The ghosts of slavery: Historical recovery in Toni Morrison's Beloved, 1992
37. Kumar, Satender - Cultural conflicts in Toni Morrisons Tar Baby, International Journal of Academic Research and Development, Volume 3; Issue 2; March 2018; Page No. 731-734
38. Lichtenstein, Heinz - The Dilemma of Human Identity, New York, 1977
39. Lorde, Audre, Sister outsider, Essays and Speeches, Crossing Press, 2007

40. Mann, Barbara Alice - Native American Speakers of the Eastern Woodlands, Greenwood Press, Westport, 2001
41. Mann, Barbara Alice - Daughters of Mother Earth, Preager, Westport, 2006
42. Mann, Barbara Alice - Native American Speakers of the Eastern Woodlands, Greenwood Press, Westport, 2001
43. Marsico, Katie - The Trail of tears, The Tragedy of American Indians, Marshall Cavendish Benchmark, New York, 2010
44. Miles, Tiya. *Ties That Bind: The Story Of An Afro-Cherokee Family In Slavery And Freedom*. Berkeley: University of California Press, 2006.
45. Morrison, Toni - Tar baby, Vintage Books, A Divison of Random House INC, New York
46. Morison, Toni (2013) *Voljena*, Laguna, 2003
47. Morrison, Toni - Sula, Vuintage International, New York, 2004
48. Mahmutefendić, Sead - Biserino biserje, lovkinja na snove, Bosanska riječ, Tuzla, 2018
49. M`Closkey, Kathleen Cross - Myths, markets and metaphors: Navajo weaving as commodity and communicative form, May 1996, York University, North York, Ontario
50. Novopazarski zbornik, 18, Muzej "Ras", Novi Pazar, 1994
51. Novopazarski zbornik, 13, Muzej „Ras“, Novi Pazar, 1989
52. Novopazarski zbornik, 14, Muzej "Ras", Novi Pazar, 1990

53. Petranova, Olga - Linda Hogan's *The Woman who watches over the world* as a Native American variation on the long established genre of American autobiography, Charneles University in Prague, 2014
54. Perdue, Theda - *Sifters: Native American Women's lives*, Oxford University Press, New York, 2001
55. Peyer, Bernd. "Samson Occom: Mohegan Missionary and Writer of the 18th Century." *American Indian Quarterly*, vol. 6, no. 3/4, 1982, pp. 208–217
56. Plain, Gill & Sellers, Susan – *A history of feminist literary criticism*, Cambridge University Press, 2007
57. Poulton, Hugh - *Muslim identity and the Balkan state*, Hurst & Company, London, 1997
58. Radenović, Sandra – *Nacionalni identitet, etnicitet, kultura sećanja*, 2006
http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/fid/XXXI/d10/show_download?stdlang=sk
59. Rarastesa, Zita. *Love and Motherhood in Toni Morrison's Beloved*. Place of publication not identified: Xlibris Corp, 2011.
60. Ray, Mohit K., and Rama Kundu. *Studies in Women Writers in English*. New Delhi: Atlantic Publishers & Distributors, 2004
61. Smith, Page - *Daughters of the promised land*, Boston, Little, Brown and Co, 1970
62. Sonnerborn, Liz - *A to Z of American Indian Women*, Facts of file, 1998, New York
63. Smith, Barbara - *Toward a black feminist criticism*, *The radical teacher* 7, 1978

64. Stannard, David E. - American Holocaust, The Conquest of the New World, Oxford University Press, New York, 1993
65. Selimović, Meša - Tvrđava, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2014
66. Tally, Justin - The Cambridge companion to Toni Morrison, Cambridge University Press, 2007
67. Taylor-Guthrie, Danille, edited by - Conversations with Toni Morrison, University Press of Mississippi, 1994, str. 134
68. Vulf, Virdžinija - Sopstvena soba, Plavi jahač, Beograd, 2000
69. Warren, Kenneth W - *So Black and Blue: Ralph Ellison and the Occasion of Criticism*, Chicago: University of Chicago Press, 2003.
70. Walvin, James, Slavery and the slave trade, The Macmillan Press LTD, 1983
71. Walvin, James, Questioning slavery, Routledge, 2003
72. Waugh, Patricia - *Feminine Fictions: Revisiting the Postmodern*. London: Routledge, 1989.
73. Webster, Jane - The Zong in the Context of the Eighteenth-Century Slave Trade, *The Journal of Legal History*, 2007

Internet izvori:

1. <https://sh.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%A1njaci>
2. <https://www.history.ac.uk/ihr/Focus/Slavery/articles/paton.html#24>
3. https://static1.squarespace.com/static/591ccf16db29d6afe8606726/t/5962db6dd2b85754d966c3b8/1499650925996/Upham_Website+FINAL.pdf
4. <http://www.uh.edu/honors/Programs-Minors/honors-and-the-schools/houston-teachers-institute/curriculum-units/pdfs/2003/african-american-slavery/mcmillan-03-slavery.pdf>

5. <https://classicsbookclub.files.wordpress.com/2015/09/new-republic-1987-review-of-beloved-stanley-crouch.pdf>

Biografija autora

Selma Mehović rođena je 1987.godine u Novom Pazaru. U rodnom gradu završava srednju školu i osnovne studije na departmanu za engleski jezik i književnost. Master studije nastavlja u Beogradu na Filološkom fakultetu, kao i doktorske studije. Bavi se prevođenjem i predavanjem engleskog jezika, a u književnosti je zanimaju ženska američka i britanska književnost, utopija i distopija.

Objavljeni radovi:

1. Slezović-Mehović, S. Mističnost Edgara Alana Poa u delima *Gavran* i *Pad kuće Ašerovih*, SENT – časopis za književnost, umjetnost i kulturu, br. 34-36, ISSN 1452-970X, 265
2. Slezović-Mehović, S. Istorija i fikcija u delima *Ave Salome*, *Ave Salome* i *Voljena*, Balkanski književni glasnik, ISSN 1452-9254
3. Slezović-Mehović, S. Socijalni status kao aspect u romanima *Gordost i predrasude* i *Orkanski Visovi*, Internacionalna misao, 2015, Novi Pazar

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Selma Mehović

број уписа 13094d

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Problem ženskog narativa i identiteta u američkom i bošnjačkom romanu, u izdvojenim delima Toni Morrison, Linda Hogan i Bisere Boškailo

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 25.02.2019.

Selma

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Selma Mehović

Број уписа 13094d

Студијски програм JEZIK, KNJIŽEVNOST I KULTURA (MODUL: KNJIŽEVNOST)
Проблем женског наратива и идентитета у америчком и Босанскохерцеговачком роману,
Наслов рада и издвојеним делима Toni Morrison, Linda Hogan i Bisere Boškailo.

Ментор dr. NATAŠA ŠOFRANAC

Потписани Selma Mehović

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 25.02.2019.

Selma

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Problem ženskog narativa i identiteta u američkom i vojničkom romanu, u izdvojenim delima Toni Morrison, Linda Hogan i Biserke Boškailo

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 25.02.2019.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.